

SLÁNSKÉ ROZHOVORY 2008

P. Piaristé

historie

literatura

osobnosti

umění

KRÁLOVSKÉ MĚSTO SLANÝ

SLÁNSKÉ ROZHOVORY

2008

Piaristé

historie

literatura

osobnosti

umění

Copyright © Město Slaný, 2009

Řád piaristů dnes © Lukasz Karpinski 2009
Náboženská situace v Čechách v době příchodu piaristů / Světský klérus a církevní řády © Ivana Čornejová 2009
Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora © Zdeněk Hojda 2009
Vztah Arnošta Vojtěcha z Harrachu a kongregace řeholních kleriků Matky boží zbožných škol v rámci pobělohorského zápasu o svědomí © Alessandro Catalano 2009
Spiritualita a pedagogika sv. Josefa Kalasanského © Marek Matějek 2009
Z historie piaristické koleje ve Slaném 1658–1778 © Václav Bartůšek
Nad původními plány slánské piaristické koleje © Vladimír Příbyl 2009
Mariánský obraz Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie se sv. Josefem při piaristické koleji ve Slaném © Vítězslav Štajnochr 2009
Knihovna bývalé piaristické koleje ve Slaném © Jan Kašpar 2009
Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz P. Ladislava a S. Wenceslao © David Peroutka 2009
Hudba slánských piaristů © Robert Hugo 2009
Osobní archivní fond Karla Aloise Vinařického © Karol Bílek 2009
Několik poznámek k výtvarnému umění piaristů v Benešově © Libuše Váňová 2009

ISBN 978-80-254-5274-5

Slánské rozhovory 2008 Slaný a piaristé

Konference proběhla pod záštitou starosty královského města Slaného RNDr. Ivo Rubíka a děkana Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy prof. dr. Ludvíka Armbrustera SJ. Ten ve svém úvodním vystoupení připomněl význam příchodu piaristů do Slaného a zejména skutečnost, že oni v té těžké době pobělohorské viděli klíč k budoucnosti ve vzdělání, a to by nás mělo inspirovat i dnes.

Řád piaristů dnes

Tento sborník, který vydáváme u příležitosti loňských oslav příchodu piaristů do Slaného, obsahuje velké množství „minulosti“ mého řádu. Cbci vám, alespoň stručným způsobem, představit současný stav a působení řádu Zbožných škol – piaristů. Piaristé, to není pojem minulosti, ale také velké duchovní bohatství v dnešním světě.

Po celém světě žije a pracuje cca 1400 členů našeho řádu. Jsou to kněží, řeholní bratři, boboslovci a novici – kandidáti. Působíme v Evropě, Jižní a Severní Americe, Africe a Asii. Celý řád je rozdělený na 28 provincií, viceprovincií a vikariátů, které zahrnují území 35 států. Nejstarší je samozřejmě italská provincie, nejmladší jsou viceprovincie kamerunská a filipínsko-japonská. Představeným každé provincie je O. provinciál (nebo O. viceprovinciál). Každá provincie je složena z řádových komunit a představený kanonické komunity má titul „rektor“. Hlavním představeným řádu je Otec generál (generální nebo nejvyšší představený). V současné době tento úřad zastává O. Jesus Maria Lecea, Španěl. Sídlem Otce generála a jeho rady je mateřský dům piaristů, dům a kostel sv. Pantaleona v Římě. V Římě má také své sídlo mezinárodní duchovní seminář piaristů. Samozřejmě, duchovní semináře, kde se mladí piaristé připravují na svoji službu, jsou po celém světě. Semináře s největším počtem piaristů – boboslovců se nacházejí v indickém Bangalore, filipínském Cebu a v polském Krakově. Největší počet kandidátů registrujeme v Jižní Americe, v Asii a z evropských států v Polsku.

V České republice působí naše strážnická komunita. Pracujeme v místních farnostech, učíme náboženství na okolních školách (základních a na strážnickém gymnáziu). Také ostatní

spolubratři po celém světě pracují ve školách (ať už našich piaristických, od mateřských školek po naše vysoké školy, nebo ve státních ústavech), ve farnostech, na misiích... Všude tam, kam nás pošle církev, a všude tam, kde jsou děti a mládež.

Život našeho řádu můžete sledovat také na internetu. Celosvětové stránky piaristů www.scolopi.net, nebo naše strážnické www.piarista.cz nebo www.straznice.farnost.cz.

Cbci poděkovat všem, kteří připravili loňské oslavy příchodu piaristů do Slaného, a také děkuji všem, kteří spolupracovali na tomto sborníku.

*P. ThLic. Lukasz Karpinski, piarista
administrátor ve Strážnici*

Člen řádu piaristů ThLic. Lukasz Karpinski při bohoslužbě v bývalé slánské kolejní kapli piaristů 12. září 2008.

Slovo redakce

Vážení čtenáři,

máte v rukou sborník příspěvků z pátého ročníku **Slánských rozhovorů**, věnovaných právě **350. výročí příchodu piaristů do Slaného** (1658–2008), které proběhly v bývalé kapli piaristů v úterý 7. října 2008.

Na jeho stránkách je otištěna většina referátů, které na setkání zazněly. Nenaleznete zde však vystoupení prof. Pavla Preisse, který promluvil o oltářním obraze ve slánské kolejní kapli od C. I. Carloneho, a pojednání dr. Václava Mouchy o kryptě slánských piaristů, která již byla před časem otištěna.¹

Na druhé straně jsme sborník doplnili o tři články, které jste ve Slaném neslyšeli. Italský historik a bohemista doc. Alessandro Catalano z univerzity v Padově, autor nedávno vydané zásadní práce o kardinálu Harrachovi,² ochotně zaslal příspěvek právě s ohledem na tehdejší

PhDr. Zdeněk Hojda přivítal ve Slaném historika umění prof. Pavla Preisse, který zdůraznil význam obrazu od Carla Carloneho na hlavním oltáři v kapli piaristické koleje.

¹ PREISS, P., Kaple piaristické koleje ve Slaném, in: *Rozprava o baroku, sborník příspěvků z kolokvia Barokní umění na území severozápadně od Prahy*, Kladno 1993; MOUCHA, V., Krypta slánských piaristů, *Slánský obzor*, ročník 3 (103), 1995, s. 10–17.

² CATALANO, A., *Zápas o svědomí, Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha, NLN 2008.

Pamětní desku na průčelí koleje odhalil Miloslav kardinál Vlk a starosta města RNDr. Ivo Rubík dne 12. září 2008.

napjaté vztahy mezi jezuitou a piaristy – *Vztah Arnošta Vojtěcha z Harrachu a kongregace řeholních kleriků Matky boží zbožných škol v rámci pobělohorského zápasu o svědomí*.

Vzhledem k tomu, že se podařilo z řádového archivu piaristů v Římě získat kolekci kopií původních projektů slánské koleje, objeví se ve sborníku i krátká stat' Vladimíra Příbyla *Nad původními plány slánské piaristické koleje*, ty také měla slánská veřejnost možnost spatřit na výstavě ve slánském muzeu – *Tři slánská barokní zastavení* (14. 5.–20. 6. 2009).

Třetí text navazuje na Jana Kašpara – Knihovna bývalé piaristické koleje ve Slaném – a týká se zde uloženého rukopisu *Phosphorus Solis Aquinatici*. Autorem článku *Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz P. Ladislava a S. Wenceslao* je karmelitán a žák profesora Stanislava Sousedíka – David Peroutka OCD.

PhDr. Vladimír Příbyl

Konference probíhala přímo v bývalé kolejní kapli slánských piaristů.

Náboženská situace v Čechách v době příchodu piaristů

Světský klérus a církevní řády

IVANA ČORNEJOVÁ

První tři piaristé dorazili do Slaného v roce 1658, tedy deset let po uzavření míru ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku, v čase, kdy střední Evropa mohla vydechnout po dramatických válečných letech. V čase, kdy alespoň podle řady reskriptů, v souladu se zněním Obnoveného zřízení zemského i dalších patentů a nařízení, se měli všichni obyvatelé Českého království hlásit k římské víře. Skutečnost ovšem byla poněkud jiná... Rozhodně nelze říci, že by zmíněné právní akty i četná násilná opatření dosáhly jednoznačného úspěchu.¹

Rekatolizace probíhala od dvacátých let 17. století po celou dobu třicetileté války, ovšem ne stále se stejnou intenzitou a jen s kolísavými úspěchy. Zcela běžným jevem byly formální konverze a opětovné návraty ke staré víře. Zejména tehdy, kdy byli lidé ke změně vyznání přinuceni násilím, necítili se poté, co hrozba pominula, vázání dodržet nemilé závazky. Velkým problémem při postupu rekatolizačních prací byla skutečnost, že po vyhnání nekatolických kněží zůstalo mnoho far prázdných, protože nebyl dostatek katolického kléru. Navíc v průběhu válečných událostí byly mnohé kostely pobořeny nebo poškozeny a fary pustly. Tak se pro mnohé obyvatele, kteří chtěli dodržovat povinnosti katolického křesťana, stalo velmi nesnadným domoci se duchovních služeb. Často kvůli udělení základních svátostí, jako byla svátost křtu či svátost umírajících, museli za příslušným knězem vážit dalekou cestu.² Někde byla situace tak zoufalá, že musely být v případě nezbytí určeny i světské osoby, které by novorozence pokřtily, případně udělily poslední pomazání.

Postupně se zdokonalovala církevní správa a ke zjišťování katolického pravověří měly sloužit zpovědní seznamy. Řádný katolický věřící musel alespoň jednou ročně ke svaté zpovědi – až poté mohl přijmout Nejsvětější svátost (většinou se tak dělo před Velikonocemi). Věřící dostával po absolvování zpovědi potvrzení – *zpovědní cedulku* – a faráři byli povinni vést už od roku 1629 evidenční pomůcky – zpovědní seznamy. Tyto dokumenty měly být věrohodným obrazem postupu rekatolizace a rozšíření katolického pravověří. Přesto zde mohlo

Obr. 1 Doc. PhDr. Ivana Čornejová při slánském setkání.

docházet ke zkreslování skutečného stavu a známé jsou případy, především z období před rokem 1648, kdy faráři vystavovali za úplatu falešné zpovědní cedulky lidem, kteří zpověď nikdy neučinili. Situace se zlepšila teprve v druhé polovině století, kdy se počaly vést zpovědní seznamy podle předepsaných formulářů.³

Navzdory jazykové spřízněnosti v českých zemích neuspěli polští kněží, kteří byli nedlouho po Bílé hoře agitováni k účasti na rekatolizační akci. Naproti tomu je třeba zdůraznit význam řeholního duchovenstva, které až do sedmdesátých let 17. století pomáhalo odstraňovat deficit světského kléru. O výchovu a vzdělávání domácích duchovních se výrazně zasloužil arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch Harrach, jenž naplnil usnesení tridentského koncilu ukládající každému biskupu zřídit pedagogický ústav pro náležité školení budoucích kněží – v roce 1631 tak založil vlastní arcibiskupský seminář.⁴

Velký význam (nejen pro současníky, ale i pro budoucí dějepisce) měly dvě závažné akce z roku 1651. Dne 4. února toho roku vydali místodržící patent nakažující krajským hejtmanům, aby sepsali veškeré obyvatelstvo a zmínili především jeho příslušnost, resp. vztah ke katolické konfesi. Tak vznikl obsáhlý *Soupis poddaných*

¹ O průběhu rekatolizace pojednal přehledně: MIKULEC, J., 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách. Či země, toho náboženství*, Praha 2005; ČORNEJOVÁ, I. – KAŠE, J. – MIKULEC, J. – VLAS, V., *Velké dějiny země Koruny české VIII*, Praha–Litomyšl 2008, s. 288–322.

² Ke stavu far v Čechách posud nejlépe: MAUR, E., Problémy farní organizace pobělohorských Čech, in: HLEDÍKOVÁ, Z. (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 163–176; ze starších prací přináší hodnotné údaje: ŠTĚDRÝ, F., Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře, in: *Sborník historického kroužku*, 21, 1920, s. 10–30; nově pro jihočeský region: RYANTOVÁ, M., Majetkové poměry jihočeského farního kléru v době vrcholící rekatolizace, in: *Jihočeský sborník historický*, 1993.

³ K tomu např. ČÁŇOVÁ, E., Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671), in: *Sborník archivních prací*, 35, 1985, zejm. s. 537 a 555–556; edice nejstarších zpovědních seznamů pořídila ČÁŇOVÁ, E. (ed.), *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, Praha 1973. Dříve se zpovědními seznamy zabýval: ŠIMÁK, J. V. (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671 až 1725, I–III*, Praha 1919–1938.

⁴ O tomto agním arcibiskupovi nejpodrobněji: CATALANO, A., *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1677) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

podle víry. Téměř současně arcibiskup Harrach zveřejnil instrukci, aby byl pořízen podobný seznam s informacemi o stavu farností, počtu farníků a zvláštní pozornost měla být věnována nekatolíkům. Tento soubor dokumentů je nazýván *Status animarum* (tzn. Stav duší, tedy farníků).⁵

Oba soubory písemností (navzdory neúplnému dochování) dávají při kritickém pohledu dost hodnověrný pohled na náboženskou situaci v Čechách, která rozhodně nebyla pro představitele moci církevní i státní potěšitelná. Navzdory všem striktním opatřením právní povahy i násilným akcím se ještě v polovině 17. věku hlásilo k nekatolickým konfesím velké množství obyvatelstva. K tomu musíme uvážit, že ne všichni úředníci odpovědní za zjišťování stavu na jednotlivých panstvích zaznamenávali údaje zcela podle pravdy a nechťeli počty nekatolíků umenšit, nebo zcela zamlčet, v zájmu své vrchnosti i v zájmu vlastním. Jen těžko se dá uvěřit, že by kupř. v německých pohraničních oblastech s obyvatelstvem před rokem 1620 převážně luteránským, kde byla většina kostelů pobořena, či neobsazena, žili nyní jen věrní katolíci.

Nejpříznivější obraz pro katolickou církev skýtaly tradičně jižní a západní Čechy, jen osamocení nekatolíci se vyskytují také ve středních Čechách, ale velmi problematické je Podkrušnohoří, severní a severovýchodní Čechy a samozřejmě i Čechy východní, kde byla největší hustota česky mluvících nekatolíků, kde se i v následných desetiletích vyskytovalo nejvíce tajných sektářů.⁶ Soupis poddaných podle víry neeviduje jen nekatolíky, ale také je rozděluje na ty zatvrzelé a ty, kdo se hodlají *obrátit*. Lidé, kteří před mocí úřední přiznali vůli ke konverzi (a byla jich na některých panstvích zhruba polovina ze všech přiznaných nekatolíků), pochopitelně nemuseli svůj slib vůbec dodržet, nebo se k jeho naplnění odhodlali s větším zpožděním. Nejvíce byli tolerováni němečtí luteráni z pohraničí, kde byly úspěchy misí zřetelně formální a zdejší obyvatelům jen stěží mohl kdo zabránit, aby nenavštěvovali konfesijně odpovídající svatyně v sousedním Sasku. Největší respekt měly úřady před nepostradatelnými horníky z jáchymovských dolů, což byli až na nečetné výjimky většinou jen Němci a luteráni.⁷ Systematická rekatolizace krušnohorské oblasti začala dokonce až v osmdesátých letech 17. století a de facto nebyla nikdy plně dokončena. Lidé hlásící se k luterské

⁵ Soupis poddaných podle víry je uložen v Národním archivu v Praze ve fondu Stará manipulace (SM, sign. R 109/45) a byl zásluhou pracovníků tohoto archivu vydán v moderní edici od devadesátých let minulého století. I když nejsou kompletně zachovány údaje ze všech krajů, přesto má tento pramen obrovskou vypovídací hodnotu. Status animarum je součástí rodinného Harrachovského archivu. K tomu srv. ČÁNOVÁ, E., Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651, in: *Sborník archivních prací*, 29, 1979, s. 20–55; ČÁNOVÁ, Vývoj... (pozn. 3), s. 544–545.

⁶ K tomu srv. KUČERA, J., Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století, in: *Sborník historický*, 24, 1976, s. 27nn.

⁷ ČORNEJOVÁ, I., Das „Temno“ im mitteleuropäischen Kontext: Zur Kirchen- und Bildungspolitik im Böhmen der Barockzeit, in: *Bohemia*, Bd. 34, 1993, Hf. 2, s. 342–358.

konfesi se totiž vždy mohli opřít o řádně fungující církev v sousedních oblastech, zatímco většinová česká konfese – utrakvistická – byla nenávratně rozmetána.

Bohužel neznáme věkové rozvrstvení obyvatel té doby podle příslušnosti k jednotlivým konfesím, ale lze s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že mládež absolvující katolické školy neměla se svou příslušností k římské církvi potíže a také školství bylo nejvyšší zárukou rekatolizace. Zjištění skutečného stavu arcidiecéze podnítilo odpovědné instituce a osobnosti k větší aktivitě. Jedním z prostředků snazšího a intenzivnějšího působení na věřící bylo další zdokonalení církevní správy tak, jak navrhovaly už rekatolizační koncepty z dvacátých let. Na nižší úrovni se ukázaly jako velmi přínosné vikariáty, bylo třeba dotvořit i nejvyšší zemské články: další biskupství. V roce 1655 byl císařem jmenován první litoměřický biskup, agilní organizátor a milovník umění Maxmilián Rudolf Schleinitz, jehož působnost se vztahovala na litoměřický kraj. I zde byly vytvořeny vikariáty, ale ty existovaly jen do roku 1670, kdy je nahradily děkanáty.⁸ Je zřejmé, že vytvoření litoměřického biskupství mělo posílit katolickou církev proti zdejšímu luterství.

Jistě neudiví, že další pobělohorské biskupství vzniklo ve východních Čechách – v Hradci Králové. Toto biskupství vlastně mělo navazovat na činnost analogické instituce fungující v předhusitských dobách – biskupství litomyšlského, založeného Karlem IV. v roce 1344. V roce 1660 byl ustaven do úřadu královéhradeckého biskupa benediktin Matouš Ferdinand Sobek (z Bílenberka) a v roce 1664 byla zdejší diecéze oficiálně oddělena od

Obř. 2 Znak piaristů – korunovaný monogram MA (Maria) – s křížkem, pod monogramem řecká zkratka MP ΘY Matky Boží.

⁸ ČÁNOVÁ, E., Vývoj... (pozn. 3), s. 552.

pražské arcidiecéze. Tak měl být zpřísněn dohled nad místními nekatolíky.⁹ Naproti tomu se neuskutečnil návrh Albrechta z Valdštejna na vytvoření biskupství v Jičíně a nerealizován byl projekt dalšího biskupství v jižních Čechách. To českobudějovické se mělo zrodit až v následujícím století.

Ke konci sedmdesátých let 17. století byla v podstatě dokončena reforma, či obnova, katolické církevní správy na všech úrovních. Začaly být obsazovány i dosud prázdné fary a rostl podíl světských duchovních, zatímco předtím mohla řada far existovat jen díky účasti řeholníků pověřených k této práci svými řádovými představenými. Vydatnou posilou bylo přiznání částek ze solní daně, které byly použity na rekonstrukci farní sítě, která se potom opravdu od osmdesátých let začala zdárně rozvíjet. O tuto finanční podporu usiloval už arcibiskup Harrach, potom i Jan Bedřich z Valdštejna, ale dosáhl jí až metropolita Breuner.

Při většině far se zřizovaly i elementární školy, které vedle základů gramotnosti skýtaly dětem poučení o katechismu. Zvýšila se misijní horlivost, např. jezuité uváděli ve svých dokumentech tisíce konvertitů – zdůrazňovány byly především náboženské obraty luteránů a Židů. Byla dovršena první dlouhá a obtížná etapa rekatolizace a podle všech zjevných projevů se mohlo zdát, že země je plně a věrně katolická. Tak, jak to píše v roce 1680 jezuita pater Bohuslav Balbín ve svém *Pamětním nápisu*, poněkud zvláštním díle, nactiutrhacím pamfletu zaměřeném proti nejvyššímu purkrabímu Bernardu Ignáci z Martinic. Ačkoliv výtky vůči Martinicovi lze zpochybnit, Balbínovo přesvědčení o pravověrnosti obyvatel Čech je jistě naprosto upřímné:

*V Čechách se přece již užilo to pravé náboženství,
užila se poslušnost vůči králi, přirozenému pánu,
užila se pravá víra...¹⁰*

V pobělohorské době došlo také k restauraci a rozkvětu života církevních řádů. Jednak se obnovuje činnost těch tzv. starých, tedy těch, co v zemích Koruny české působily už nejméně sto let, a nových, které přicházely od poloviny 16. století jako posily katolické reformace. Jejich počty se ve srovnání se situací před Bílou horou mnohonásobily a postupně začínali převážovat rodáci z českých zemí, i když ani cizinci, týká se to především Italů u kapucínů či piaristů, netvořili zanedbatelnou složku.

Mezi starými řády se velké autoritě těšili benediktini, kteří mimo jiné byli ctěni jako nejstarší instituce

⁹ Tamtéž, s. 554. Rekatolizací a postavením církví se zabývá: WINKELBAUER, T., *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter II*, Wien 2004 (*Österreichische Geschichte 1522–1699*).

¹⁰ HEJNIC, J. (ed.), *Pamětní nápis. Satira na Bernarda Ignáce z Martinic, kterou jménem čtyř stavů Království českého roku 1672 napsal Bohuslav Balbín*, Praha 1988, s. 39. O vztahu Balbína a Bernarda Ignáce z Martinic psal „bez legend a mýtů“: CATALANO, A., naposledy i v díle cit. v pozn. 4.

svého druhu v západoevropském křesťanství i jako ti, kdo jako první přišli na území Koruny české. Jejich nejstarším sídlem se stal Břevnov u Prahy, na Moravě zakotvili o něco později – v Rajhradu, jenž byl založen právě mnichy z břevnovského opatství. Tyto kláštery (barokní Břevnov byl úzce propojen se svým dceřiným klášterem v Broumově) byly důležitými centry duchovního života i v 17. století, kdy vzkvétal i kult sv. Vojtěcha, prvního břevnovského opata. Mezi těmi dalšími vynikaly v Čechách domy v západočeských Kladrubech, Svatém Janu pod Skalou či v Praze v Emauzích – Na Slovanech, kde ale v 17. století nahradili domácí mnichy černí benediktini monserattští, mezi jejich představenými se nejvíce proslavil Jan Caramuel z Lobkovic, jenž zde byl opatem, ačkoliv sám příslušel k řádu cisterciáků. Na Moravě je třeba vedle Rajhradu zmínit Třebíč a ve Slezsku nejstarší klášter v Olešnici a od 17. století velmi prosperující dům v Křešově (Krzesów, Griesau).¹¹

Ve 12. století přišli do českých zemí z Porýní i první premonstráti, aby vybudovali své sídlo na hoře Sion – pražském Strahově. Tento klášter zůstal jedním z nejvýznamnějších řádových domů i v 17. století, na Moravě se k němu významem družily kanonie v Hradisku u Olomouce a v Louce u Znojma, mezi slezskými dominoval klášter ve Vratislavi. Premonstráti se věnovali kontemplativnímu životu, působili i ve farní správě, což, jak už jsem zdůraznila, znamenalo v českých zemích v 17. věku značnou posilu posílení pozic katolické církve, a kromě toho pěstovali vlastní intelektuální činnost a byli dobrými učiteli řeholního dorostu. Na Strahově působil jako opat od roku 1586 pozdější pražský arcibiskup a autor jednoho z prvních rekatolizačních návrhů Jan Lohelius, dalšími vynikajícími muži na opatském místě byli Kašpar z Questenberka a Kryšpín Fuck, oba přední rádci kardinála Harracha, a strahovské premonstráty přizval arcibiskup i jako profesory do svého semináře.¹²

¹¹ K řádům obecně vzniklo v devadesátých letech u nás několik příruček, které měly především zaplnit mnohaletou cenzuru způsobenou v této oblasti zejména minulým režimem. Jedná se hlavně o tyto tituly: JIRÁSKO, L., *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha 1991 (příručka ale příliš nepřekračuje informace, které už v roce 1970 přinesl: SVÁTEK, J., *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP, r. XX, 1970, č. 2, s. 503–624); VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D. (ed.), *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998; FOLTÝN, D. A KOL., *Encyklopedie moravských klášterů*, Praha 2005. Obě klášterní encyklopedie jsou velkým přínosem, ale především ta česká je téměř výlučně zaměřena na stavební vývoj klášterů, jejich dějiny zůstávají poněkud stranou. Dále je třeba zmínit příručku: BUBEN, M., *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, I/ Řády rytířské a křížovníci, II/ Řeholní kanovníci, II/1 Mnišské řády*, Praha 2002–2004. Výzkum dějin církevních řádů se u nás rozbíhá od devadesátých let 20. století, ale stále jsou naše znalosti dosti torzovité. Ze zahraniční produkce je třeba zmínit už klasické dílo: HEIMBUCHER, M., *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I–II*, Paderborn 1933–1934, dílo je nyní přístupné i na internetu: http://www.archive.org/details/MN5052ucmf_4. Nejnovější práce zabývající se benediktiny: ZESCHICK, J., *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*, Praha 2007 (s doslovem KOUPILO, O.).

¹² Učitelkou činností premonstrátů, především v jejich koleji Norbertinu, se zabývá velice přínosně: KUCHAROVÁ, H., *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, in: *Bibliotheca Strahoviensis*, 3, 1997, s. 15–54, zde i další literatura k tématu i k dějinám řádu obecně.

Příznivé časy čekaly také cisterciáky, dominiány, minority, augustiniány – kanovníky, paulány, ale hlavně františkány – observanty, kteří se dočkali hned několika důležitých pobělohorských fundací. Patří mezi ně v Čechách klášter ve Slaném, který byl založen v roce 1655 manželi Bernardem Ignácem a Polyxenou z Martinic, a důležitý poutní klášter v Hájku u Unhoště z roku 1659, jenž vděčí za svůj vznik Františku Adamovi Eusebiovi Žďárskému, tehdejšímu hejtmanovi slánského kraje. Už předtím zde vznikla hojně navštěvovaná loreťanská kaple.¹³ Dále se františkáni mohli usadit v Turnově, Hořovicích, Hejnicích a Hostinném, v Dačicích nebo v Moravské Třebové. Klášter u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském s interním řádovým učilištěm měl v zemi stále prvořadé postavení.¹⁴

Nejprůrazněji si po Bílé hoře počínaly řady nové, tzn. založené v 16. a 17. století, ale i ty z těch starších, které se v českých zemích mohly poprvé uchytit až v 17. století. Mezi novými vynikali počtem členů i řádových domů jezuité, kteří vybudovali většinu svých domů, jež byly rozloženy po všech regionech Čech, Moravy a s určitým zpožděním i Slezska, do poloviny 17. století. Doslova jezuitskou baštou se stalo pražské souměstí. Na Starém Městě prosperovala nejstarší česká kolej u sv. Klimenta se sídlem provinciála a školami, z nichž teologická a filozofická fakulta byly součástí Karlo-Ferdinandovy univerzity. Na Novém Městě se skvěla kolej s chrámem sv. Ignáce a na Malé Straně stál při kostele sv. Mikuláše profesní dům. Významné jezuitské koleje existovaly dále např. v Jindřichově Hradci, Krumlově, Hradci Králové, Olomouci, Brně, Uherském Hradišti, či posléze i Nise a Vratislavi.¹⁵

Pevné místo a přízeň věřících si vydobyli kapucíni, kteří se podobně jako jezuité díky přízni vznešených mecenášů usadili v českých zemích ještě před rokem 1620 a v 17. století sídlili už v 18 řádových domech (nejstarší je na Hradčanech u Panny Marie Andělské, pak třeba v Zákupích, Mnichově Hradišti, Brně, Olomouci ad.). Ve školství a práci s mládeží zaznamenali úspěchy piaristé, kteří měli tu smůlu, že se objevili později než řád Tovaryšstva Ježíšova a museli všude hledat cesty jen do těch míst, kde jezuité nepůsobili. Za slavné uvedení do Mikulova v roce 1629 vděčili kardinálu Františkovi z Dietrichštejna, do Slaného je přivedli bratři Benno a Bernard Ignác z Martinic.¹⁶

Bosí karmelitáni (na sklonku 16. věku reformovaná odnož obutých karmelitánů, žebravého řádu vzniklého ve 13. století) se ujali bývalého luterského chrámu

v Praze na Malé Straně, kde v roce 1624 byl vystaven klášter, kostel přestavěn a nese patrocinium Panny Marie Vítězné, zdobí jej nejen kopie zázračného obrazu, jenž měl přispět k bělohorskému úspěchu katolických sil, ale podnes největším magnetem je soška Milostného Pražského Jezulátka, kterou karmelitánům věnovala v roce 1628 Polyxena z Lobkovic.

Řád bratří svatého Pavla, thébského poustevníka – paulíni, řídící se řeholí sv. Augustina, byl papežem schválen na počátku 14. věku, ale do Čech jej uvedl až kanovník a dějepisec Tomáš Pešina z Čechorodu, který tyto žebravé mnichy uvedl v roce 1679 do Obořiště u Příbrami. Na Moravě tito bílí mniši získali sídlo v Moravském Krumlově. Téměř bezprostředně po bitvě na Bílé hoře přišli do Prahy milosrdní bratři, špitální řád schválený papežem na konci 16. století. Založili na Starém Městě pražském při vltavském břehu a v sousedství kláštera Na Františku konvent při kostele sv. Šimona a Judy, kde zřídili špitál, aby naplnili základní poslání svého řádu a mohli se starat o nemocné a trpící.¹⁷ Další řádové domy byly založeny v Novém Městě nad Metují, či později – v roce 1743 – je přizval hrabě Špork do Kuksu. Na Moravě počali působit až v 18. věku. Solitérem byla kolej theatinů v Praze na Malé Straně u kostela sv. Kajetána v Ostruhové (Nerudově) ulici. O příchod těchto řeholních kleriků, jejichž stěžejním úkolem byla obroda kléru, se zasadil zbožný nejvyšší purkrabí Bernard Ignác z Martinic.

Ženské řady měly na rekatolizační akci menší podíl, řádové sestry, zejména příslušnice starých řádů (cisterciáčky, dominikánky či klarisky) se oddávaly zbožnému životu v přísné klauzuře, přísný režim dodržovaly i premonstrátky, v 17. století si získaly znamenitou pověst zejména jejich starobylé kláštery v Chotěšově či Doksaněch. Benediktinky sídlily na Pražském hradě u sv. Jiří ve vůbec nejstarším českém klášteře, založeném v sedmdesátých letech 10. století sestrou Boleslava II. kněžnou Mladou, a uchovaly si v 17. století pověst výsostné instituce, kde se shromažďovaly ženy z nejvyšších kruhů, a jejich abatyši příslušela výsada korunování českých královen.

Mezi ženskými pobělohorskými řády v 17. století ovšem dominovaly dva z těch novějších – bosé karmelitky (řád reformovaný v polovině 16. století sv. Terezií z Ávily) přišlé do Prahy na Malou Stranu ze Štýrského Hradce vedené Marií Elektou a především voršílky – společenství, jemuž při schválení v roce 1612 určil papež Řehoř XIII. jako prvořadý úkol výchovu a vzdělávání dívek. Jejich nejstarší konvent vznikl v roce 1655 v Praze na Novém Městě, poté i na Hradčanech, v Kutné Hoře, na Moravě v Olomouci i Brně i v dalších místech. Voršílky se zasloužily o růst vzdělanosti děvčat, jejich školy prosperovaly nejdříve na elementární úrovni, posléze i na středním stupni. Je jistě příznačné, že jejich zpovědníky bývali často jezuité, mezi jejichž posláním

¹⁷ SVOBODNÝ, P. – HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

¹³ BENEŠ, P. R., PŘIBYL, V., *Františkánský klášter ve Slaném*, Slaný 2005. O františkánech sepsal moderní monografii: ELBEL, M., *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001.

¹⁴ VYSKOČIL, J. K., *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*, Praha 1947.

¹⁵ K tomu např. ČORNEJOVÁ, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo, Jezuité v Čechách*, 2. vyd., Praha 2002.

¹⁶ O piaristech četné práce BARTŮŠKA, V.; srovnej autorův příspěvek zde v tomto sborníku.

Obr. 3 Slánská kolej piaristů – pohled z náměstí, dnešní stav.

byla rovněž pedagogická činnost. Pečovatelství a špitální řád sv. Alžběty – alžbětinky – přibyl do českých zemí až se značným zpožděním – první řeholnice se objevily v Praze až v roce 1719.¹⁸

Piaristé se tedy usídlili v Čechách v etapě silné „invaze“ řeholních společenství do střední Evropy. K tomuto přílivu došlo v době válečného neklidu, ale navzdory tomu se většina řádů v Čechách záhy úspěšně etablovala. Stejně tak i piaristé. Jejich působení se ovšem neobešlo zcela bez obtíží. Nemám tu na mysli odpor nekatolického obyvatelstva, ale nevraživost uvnitř širitelů pravé víry. Piaristé totiž narazili na mocného soupeře, jenž jejich expanzi sledoval s nelibostí. Nebyl to nikdo jiný než nejmocnější z řádů – jezuité, kteří právem spatřovali v piaristech konkurenci, především v oblasti pedagogického působení. Tovaryšstvo Ježíšovo mělo značný časový náskok – získalo silné pozice v Čechách už v druhé polovině 16. století, nadto v polovině 17. věku už valná část jeho členů pocházela ze zemí Koruny české, kdežto mezi piaristy dlouho převažovali cizinci (Italové). Jezuité v piaristech viděli soupeře, i když se zakladatel řádu zbožných chudých škol sv. Josef Kalasanský při koncipování svého pedagogického systému inspiroval jezuitským školským řádem Ratio studiorum,

i když doménou piaristické pedagogiky bylo školství na elementární a střední úrovni, zatímco jezuité se pyšili především svými akademiemi a univerzitami. Piaristé proto mohli pronikat hlavně do těch lokalit, kde nebyl žádný jezuitský řádový dům, nemohli vyučovat na žádné univerzitě v Českém království a ani vlastní veřejná filozofická a teologická studia jim nebyla dopřána. Odměnou za utrpená příkoří pak piaristům může být pozdější pozitivní oceňování jejich přínosu pro společnost – zatímco jezuité byli pojmáni jako zpátečníci, typičtí představitelé „temna“, piaristé byli chápáni jako zastánci pokroku.¹⁹

Doc. PhDr. IVANA ČORNEJOVÁ, CSc., (*1950), historička specializující se na české a církevní dějiny 16.–18. století a dějiny českého školství. Působí v Ústavu dějin Univerzity Karlovy, Archivu Univerzity Karlovy. Publikovala řadu studií, autorka knih – *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1733* (1992); *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách* (1995, 2002), *Jezuité a Klementinum* (edd. Alena Richterová – Ivana Čornejová (2006), *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.* (spoluautoři Jiří Kaše, Jiří Mikulec, Vít Vlnas, 2008).

¹⁸ Literatura k církevním řádům evidována: ČORNEJOVÁ – KAŠE – MIKULEC – VLNAS, *Velké dějiny...* (pozn. 1), zejm. s. 288–326. Velmi obsáhlá bibliografie je připojena ke kompendiu: WINKELBAUER, *Ständefreiheit...* (pozn. 9).

¹⁹ Tomuto tématu jsem věnovala příspěvek: ČORNEJOVÁ, I., *Pedagogické systémy jezuitů a piaristů: zpátečnictví a pokrok?*, in: *Sborník vlastivědných prací Podblanicka*, 43, 2003, s. 25–35.

Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora

ZDENĚK HOJDA

Italský kolega, bohemista Alessandro Catalano, si nedávno povzdechl nad tím, že k nejvýznamnější politické osobnosti v pobělohorských Čechách nebyla dosud napsána žádná ucelenější životopisná studie.¹ Ani tento příspěvek si ovšem nemůže klást za cíl tuto povážlivou mezeru zacetit. Pokusím se však alespoň ve zhuštěné podobě podat základní fakta Martinicova životopisu, naznačit hlavní otázky a desiderata a soustředit se poněkud více na jeden výrazný aspekt jeho činnosti, totiž fundátorské aktivity.

Obr. 4 Portrét Bernarda Ignáce z Martinic, nyní v bývalé kolejni kapli piaristů, kol. r. 1670.

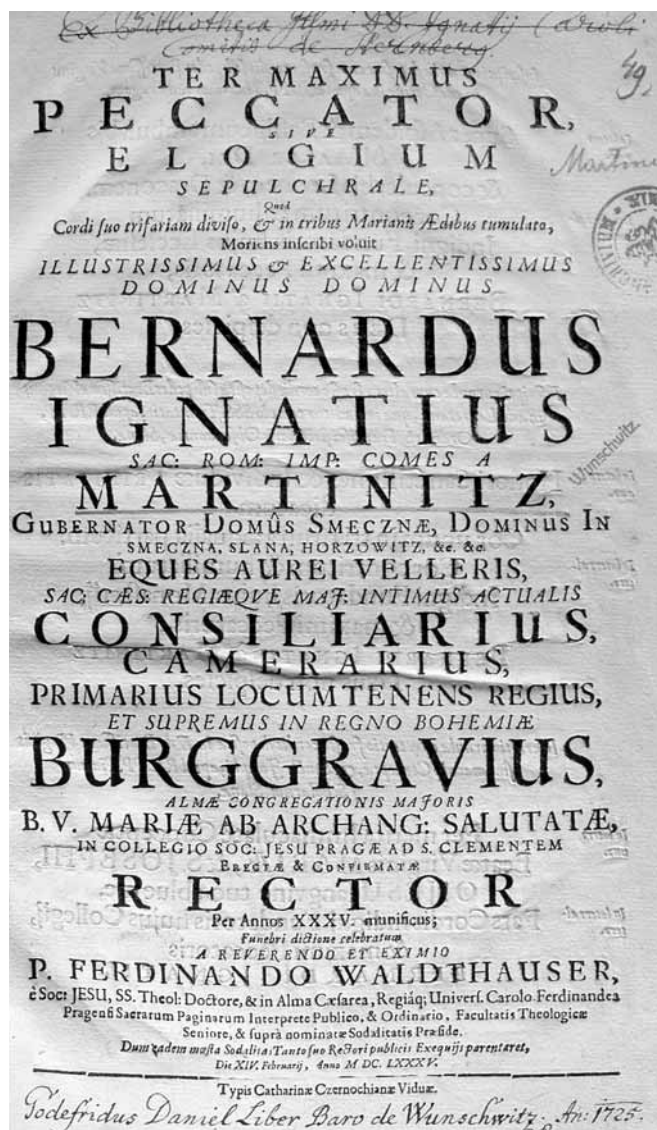
¹ K životopisu Bernarda Ignáce z Martinic srv. slovníková hesla: [Riegrův] *Slovník naučný*, sv. V, Praha 1866, s. 147; WURZBACH, C. VON, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Bd. XVII, Wien 1867, s. 46–47; *Ottův slovník naučný*, sv. XVI, Praha 1900, s. 921; *Neue deutsche Biographie*, XVI. Bd., Berlin 1990, s. 303–304 (autorem hesla je autor tohoto příspěvku); poněkud ucelenější pokus o medailon přináší dále: KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, O., Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou, *ČČH*, 32, 1926, s. 504–511; HEJNIC, J. (ed.), *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, Praha 1988, doslov, s. 134–138 a naposledy CATALANO, A., Příběh jednoho mýtu. Bernard Ignác z Martinic – Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – Jezuité, in: *Slánské rozhovory 2005 – Itálie*, s. 25–29. Starší literaturu k Bernardu Ignácovi uvádí ZÍBRT, Č., *Bibliografie české historie*, sv. I, Praha 1900, s. 455.

Bernard Ignác z Martinic (1614/15²–7. I. 1685) přišel na svět v Praze jako druhorozený syn Jaroslava Bořity z Martinic (1582–1649) a Marie Eusebie rozené ze Šternberka († 1634). Své školní vzdělávání zahájil v Praze u jezuitů a pokračoval v Pasově. V roce 1632 se spolu s mladšími bratry zapsal na univerzitu ve Štýrském Hradci³ už jako student teologie (zatímco věkově mu nejbližší Jan Jaroslav byl studentem druhé třídy filozofie a oba dva nejmladší bratři se zapsali do dvou nejvyšších tříd gymnázia). Bernardovo vzdělávací curriculum pokračovalo pak kavalířskou cestou do Itálie, kterou podnikl spolu s Janem Jaroslavem. Podle některých zpráv pokračoval v Římě v teologickém studiu, o kterém nevíme nic bližšího, načež se v červnu 1635 zapsal na univerzitu v Sieně.⁴

² Kolem roku narození Bernarda Ignáce panuje velký zmatek. Datum 1603, běžně uváděné v životopisných slovnících (Wurzbach a bohužel i mé heslo v NDB) a opakující se i v rodokmenu Martiniců, otištěném v: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III – Severní Čechy*, Praha 1984, s. 577 a na webových stránkách <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/martinic2.html>, je zcela zavádějící. Vodítkem ke správnému datu narození může být údaj z dopisu Jaroslava Bořity z Martinic Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 15. dubna 1626, ve kterém označuje svého syna jako jedenáctiletého, podle: MATĚJKA, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 875, pozn. 737, dále údaj ze štýrskohradecké matriky (srv. zde pozn. 3), podle kterého mělo být r. 1632 Bernardu Ignácovi 18 let, a konečně níže citovaná Waldthauserova pohřební řeč z počátku roku 1685, v níž je zesnulý opakovaně osloven jako sedmdesátiletý muž. Všechny tyto údaje určují datum narození Bernarda Ignáce nejspíše do druhé poloviny roku 1614 nebo na začátek roku 1615. Podobné zmatky panují ostatně i kolem roků narození jeho mladších bratrů. Jan Jaroslav se narodil roku 1618, u něj se problémy neobjevují. Narození Ferdinanda Leopolda je na uvedených webových stránkách položeno k roku 1611 [!], jinak se objevuje rok 1620, pravděpodobněji je ale rok 1619, a to vzhledem k citovanému dopisu Lobkovicovi, v němž je Ferdinand Leopold uváděn jako sedmiletý. Nejmladší Maxmilián Valentin se narodil roku 1620 nebo spíše 1621, v literatuře se však objevují i mylná data 1605 (*Hrady, zámky a tvrze*) nebo 1612 (<http://genealogy.euweb.cz>).

³ ANDRITSCH, J. (ed.), *Die Matrikeln der Universität Graz*, Bd. 2 (1630–1662), Graz 1980, s. 10–11. V matrice inskribovaných jsou k roku 1632, kdy byl rektorem štýrskohradecké koleje a univerzity Vitalis Pelliceroll, zapsáni čtyři bratři Martinicové, totiž Bernardus Ignatius jako „*Canonicus Magdeburgensis, Theologus, A[e]tatis suae An[n]orum 18*“, dále Joannes Jaroslaus, „*Physicae auditor, Aetatis suae Anno[r]um 15*“, Ferdinand Leopoldus Benno, „*Canonicus Passaviensis et Halberstadiensis, Rhetorices Studiosus*“ a Maximilianus Valentinus, „*Syntaxeos studiosus*“. Spolu s nimi byl zapsán jako hofmistr mladých pánů Joannes Franciscus Rasche, *Theologiae Auditor, Juniorum Illustrissimorum D[ominum] Comitum de Martinitz Praefectus etc.*, jenž dosáhl v srpnu 1633 doktorát filozofie (tentokrát zapsán v knize promoci jako *Boëmus Austensis*). Poněkud nepřesně interpretuje tyto údaje: HEJNIC, *Pamětní nápis...* (pozn. 1), s. 135.

⁴ Bernardus Martinicz, Bohemus, 1635, 18. 6. Pod stejným datem se zapsal i jeho bratr Jan Jaroslav. O tři roky později podnikli společně kavalířskou cestu dva nejmladší Martinicové, Ferdinand Leopold a Maxmilián Valentin, kteří se společně s hofmistrem Janem Františkem Raschem (ten už jako kanovník vyšehradské kapituly) zapsali na sienský univerzitu 22. 10. 1638. Srv. kartotéka LUSCHINA VON EBENGREUTH, A. v archivu Institutu Maxe Plancka ve Frankfurtu nad Mohanem. České studenty z ní excerpoval krom autora tohoto příspěvku také: SVATOŠ, M. Od něj rovněž Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně, *Zprávy Archivu UK*, 4, 1982, s. 37 (podle matrik německého národa vydaných F. Weiglem). Pobyt obou nejmladších Martiniců v Itálii se protáhl nejméně do roku 1641, kdy se oba zapsali do památníku švýcarského gardisty Johanna Hocha / Giovanniho Alta, srv. HOJDA, Z., Giovanni Grosso da Lucerna, La vera Guida degl'Oltramontani. O jednom římském průvodci a jeho

Obr. 5 Ferdinand Waldthausen, Pohřební kázání na Bernarda Ignáce z Martinic, 1685, Wunschwitzova sbírka.

Zde ale 24. února následujícího roku zemřel jeho bratr a Bernard Ignác byl otcem ihned odvolán domů.⁵ Ještě téhož roku se ale objevil jako student práv v Ingolstadtu, kde je doložen v srpnu 1636.⁶ Jeho vzdělání nebylo po dobovém způsobu šlechtických studentů završeno žádným formálním způsobem a bylo spíše široké než hluboké, v každém případě ale nadprůměrné.

Otec Jaroslav by byl svého syna rád nasměroval na duchovní dráhu. Svědčí o tom jak Maťou citovaný dopis Lobkovicovi z r. 1626 (pozn. 2), tak studium bohosloví a záhy nabytý kanonikát v Magdeburku a o něco později též v Pasově (1635/6). Odnikud ale nemáme

českých klientech, in: *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*, supplemento 1, 2009 (v tisku).

⁵ Příslušné odkazy k pramenům uvádí: MAŤA, Svět... (pozn. 2), s. 877, pozn. IV/752, podle Harrachovy poznámky z Harrachova deníku „È morto al Martinitz a Siena il suo figliolo Giovanni [...] egli ha richiamato subito anche l'altro“, podle CATALANO, Příběh jednoho mýtu... (pozn. 1), s. 26, pozn. 14.

⁶ MAŤA, Svět... (pozn. 2), s. 840, pozn. IV/441. Maťa vychází ze zmínek v autobiografii staršího bratra Jiřího Adama.

důkaz, že by Bernard Ignác byl obdržel svěcení.⁷ Církevní kariéru nakonec nastoupil až jeho mladší bratr Ferdinand Leopold Benno a Bernard Ignác se nejpozději od návratu ze studií plně soustředil na budoucnost politika. Politickou dráhu zahájil v dvorské službě, nejprve v hodnosti číšníka (1636), pak komorníka nad stříbrem (1637) a skutečného komorníka (1639).⁸ Roku 1638 byl jmenován apelačním radou a získal tak první úřad v zemské správě. V ní se záhy etabloval natolik, že se již roku 1643 stal členem zemské vlády jako nově jmenovaný prezident apelačního soudu (1643–1644) a v následujících letech, díky pro něj šťastné náhodě uprazdňujících se míst, rychle postupoval v nejvyšších úřadech: 1644–1648 byl nejvyšším sudím zemským, 1648–1650 nejvyšším zemským komorníkem, 1650 nejvyšším zemským hofmistrem a roku 1651 postoupil do úřadu nejvyššího, po smrti svého otce se stal nejvyšším purkrabím a tento úřad držel až do konce svého života. Nejvyšší zemské úřady byly spojeny současně s funkcí místodržícího, v případě nejvyššího purkrabího prvního místodržícího, fakticky šéfa zemské vlády.⁹ Po nástupu Leopolda I. na trůn přibyl k Martinicově tituluře také tajný rada, v té době ovšem už nešlo o úřad spojený s povinností vídeňské rezidence.¹⁰ Od panovníka také získal roku 1657 jako druhý příslušník martinického rodu (poprvé jeho starší bratr Jiří Adam roku 1647) řád zlatého rouna.¹¹

Po jeho sňatku s Veronikou Polyxenou Holickou ze Šternberka roku 1638 mu otec vyhradil jako podíl z martinických statků severočeský Ahníkov a Kralupy u Chomutova. Vzhledem k předčasně smrti staršího bratra Jiřího Adama stanul pak již od roku 1651 v čele martinického fideikomisu, jehož jádrem byly statky Smečno a Slaný; roku 1652 mu Giovanna Gonzaga, vdova po Jiřím Adamovi, postoupila také Hořovice s Komárovem.¹² Bernard Ignác neměl mužského dědice a v čele martinic-

⁷ Balbínova zmínka o tom, že Martinic sám pokřtil svého jediného syna, který pak zemřel ještě jako novorozeně, by nevylučovala možnost nějakého nižšího svěcení, mohlo jít ovšem i o tzv. křest v nouzi, srv. HEJNIC, *Pamětní nápis...* (pozn. 1), s. 25. K Bernardovým kanonikátům srv. také MAŤA, Svět... (pozn. 2), s. 505–506.

⁸ Ke komornickému úřadu mladých šlechticů jako startu k další kariéře srv. MAŤA, Svět... (pozn. 2), s. 413–415.

⁹ Ke kariéernímu postupu srv. literaturu uvedenou v pozn. 1 (zejména WURZBACH, ovšem s některými nepřesnostmi nebo zjednodušeními), dále PALACKÝ, F., *Přehled současných nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských ve království Českém, od nejstarších časův až do nynějška*, Praha 1832, naposled přehledně k Bernardu Ignácovi: HENGERER, M., *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts*, Konstanz 2004, s. 551. K boji o získání nejvyššího purkrabství srv. CATALANO, A., *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 298–299.

¹⁰ Dle Rezka byl k sezení tajné rady zván, jen když císař dlel v Praze, srv. REZEK, A., *Dějiny Čech a Moravy nové doby II. Vladaření císaře a krále Leopolda I.*, Praha 1893, s. 19.

¹¹ Po získání řádu zlatého rouna věnoval sošce Jezulátka v malostranském kostele karmelitánů jeho miniaturní kopii, srv. LIFKA, B., *L'enfant Jésus de Prag*, in: DROBNÁ, Z., *Les trésors de la broderie religieuse en Tchécoslovaquie*, Praha 1950, s. 48.

¹² Srv. literaturu cit. v pozn. 1 (zvláště WURZBACH a OSN), dále Hradý... (pozn. 2), s. 428 (u hesla Smečno) a MAŤA, Svět... (pozn. 2), s. 888, pozn. V/27.

kého fideikomisu jej po jeho smrti nakrátko následoval synovec Jaroslav Bernard (zemřel už 12. 8. 1685) a po něm druhý synovec Jiří Adam II.¹³

Bernard Ignác bezesporu vynikal nemalým politickým talentem. Z názorů současníků¹⁴ vyplývá obraz ofenzivního, někdy asi málo taktického, rozhodně ale velmi tvrdého politika. Dovedl si nadělat hodně nepřátel a žádné idylické vztahy neměl ani s vlastními bratry. Nemůže být ovšem úkolem tohoto příspěvku podat úplnější obraz Martinicovy politické kariéry, proto jen několik poznámek. Svou činností připravoval cestu posílení absolutismu a centralismu – což samozřejmě provokovalo jeho stavovské současníky, současně hájil, na první pohled snad překvapivě, prioritu světské moci (konkrétně svého úřadu) proti církevním nárokům. První velký úkol, na kterém se profiloval jako politik, mu přineslo jmenování do komise pro vyřešení sporu o pražskou univerzitu roku 1642. Jeho činnost v ní vyústila v dobrozdání, které podal separátně (mimo ostatní členy komise) a v němž doporučil co největší posílení vlivu panovníka na chod školy.¹⁵ Další významné zásahy do univerzitní kauzy se datují do doby jednání o univerzitní unii roku 1654, během nichž se Martinic rozešel i s dosavadními jezuitskými spojenci.¹⁶

Další velkou Martinicovou „kauzou“ byla aféra s obnovenými patenty proti nekatolíků roku 1651. Také v této věci si pro svou netaktičnost a projevený zélotismus nadělal mezi pragmatičtějšími současníky hodně nepřátel, zejména mezi blízkými spolupracovníky kardinála Harracha.¹⁷ Své postoje vyjádřil asi nejvýstižněji ve spisu (či pamfletu) *Idea gubernationis ecclesiasticae*, zaslaném do Říma.¹⁸

Hodně munice Martinicovým protivníkům dodala jeho angažovanost na zemských sněmech v roli císařského komisaře. Památný je v tomto ohledu zejména sněm roku 1657, na němž se přimlouval za propozici nového panovníka Leopolda I., požadujícího od českých stavů 150 tis. zlatých během následujících deseti let jako „mimořádnou pomoc“. Svým vystoupením na tomto sněmu se Martinic zapsal do obecného povědomí jako nejhorší centralista, ačkoliv si svého problematického postavení byl sám dobře vědom (svou situaci vylíčil císaři listem z 26. 10. 1658).¹⁹ K Martinicově „popularitě“

¹³ Ze sňatku s Veronikou Polyxenou se narodily dcery Eliška (* ?) a Terezie Františka (* 1643), s níž pak přešel hořovický statek na rod Vrnbů.

¹⁴ Úplnější posouzení Martinicovy veřejné činnosti bude možné teprve po důkladnějším zpracování pramenů, zvláště z ústředních vídeňských fondů, dále českých sněmovních relací a rozhodně také souborů korespondencí z rodových archivů, kde se ukrývají velmi zajímavé zprávy, jak naznačuje například práce Petra Mati, přinášející mimo jiné zajímavé ukázky z rodového archivu Harrachů.

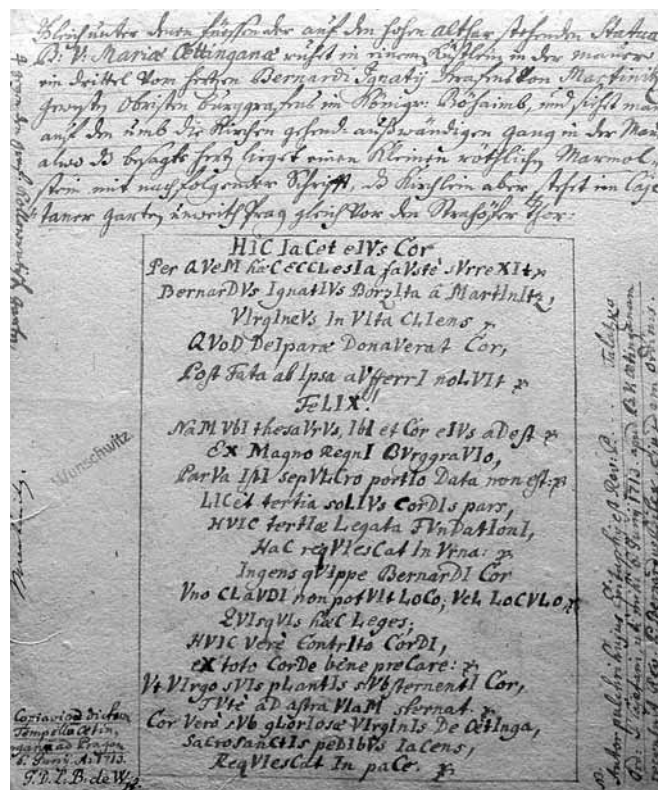
¹⁵ O Martinicově činnosti v univerzitní komisi: REZEK, A., *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války (1637–1648)*, Praha 1890, s. 301–307. Shrnutí celé kauzy včetně přehledu novější literatury přinesl naposled: CATALANO, *Zápas...* (pozn. 9), s. 274–275.

¹⁶ CATALANO, *Zápas...* (pozn. 9), s. 332–333.

¹⁷ Tamtéž, s. 297–298, 306.

¹⁸ Tamtéž, s. 323–324. Zde i starší literatura.

¹⁹ Ke sněmu roku 1657: REZEK, *Dějiny...* (pozn. 10), s. 44–49.

Obr. 6 Wunschwitzova skica náhrobku Bernarda Ignáce z Martinic, Wunschwitzova sbírka.

v zemi nepřispěla ani jeho činnost v čele komise, která vyšetřovala lichvářství a zpronevěry státního majetku²⁰, a už vůbec ne v komisi ustavené roku 1659, jež měla napravit nepořádky v prodeji konfiskovaných statků a zjistit, které rody se na úkor fisku nejvíce obohatily. Bernardova taktická prosba císaři o nejmenování do této komise zůstala nevyslyšena.²¹ Že Martinicova centralistická pozice nebyla vždy jednoznačná, o tom svědčí i jeho odmítnutí zaručit se svým majetkem za válečnou půjčku císaře roku 1658.²² Blízko skutečnosti bude tedy konstatování, že Martinic dbal především o vlastní prospěch. Svědčí o tom i jeho spory s dvorskou komorou (konkrétně s Janem Antonínem Losym z Losinthalu²³) ohledně výčepu šlechtického piva ve městech, které skončily roku 1660 z Martinicovy strany zcela pragmaticky přijetím finančního odškodného za nedovážení.²⁴

Bernardu Ignácovi se dostalo, jak jsme viděli, všestranného vzdělání a jeho intelekt byl rozhodně na vysoké úrovni. Učenost svého „protivníka“ nepopíral

²⁰ Tamtéž, s. 190–191.

²¹ Tamtéž, s. 185–189. Sami Martinicové přitom mezi největší pobělohorské kořistníky nepatřili, v době sepsání Berní ruly byli dle počtu osedlých mezi šlechtickými vlastníky až na 16. místě, srv. FELCMAN, O., *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, in: PETRÁŇ, J. (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, AUC – Phil. et Hist., 1/1976, Praha 1976, s. 220.

²² REZEK, *Dějiny...* (pozn. 10), s. 86.

²³ O Janu Antonínu Losym srv. URFUS, V., *Slavnostní disputace na pražské filozofické fakultě v r. 1668 a její básnická oslava. K otázce šlechtické inteligence v pobělohorských Čechách*, AUC – HUČP, 23/1, 1983, s. 27–29.

²⁴ REZEK, *Dějiny...* (pozn. 10), s. 216.

ve svém satirickém fiktivním Náhrobním nápisu pro Martinice ani Bohuslav Balbín, proto jej nazývá „*doctus doctorum oppressor*“. Martinicovy spisy se týkaly ponejvíce politických témat: raná *Fragmenta composita a com. B. Martinitz*, *quantum ex disiectis scriptis colligi potuit* dějin římského císařství (zřejmě školní práce), aktuálních politických témat potom *Res gestae Ferdinandi III* (ztraceno)²⁵ a *Judicium theologicum* z počátku 70. let, v němž se přimlouval za přísné potrestání uherských povstalců (zřejmě v reakci na Wesselényiho spiknutí).²⁶ Balbín znal dále dnes ztracený Martinicův traktát *Somnium*. Martinicovy zájmy ovšem daleko přesahovaly pouhé politické spisování. Byl pravidelným návštěvníkem dvorské knihovny, zúčastňoval se divadelních a hudebních představení u dvora, vedl rozpravy s císařem.²⁷ Na důkladnější analýzu čeká jeho korespondence s římským polyhistorem Athanasiem Kircherem.²⁸

Po celý život projevoval Bernard Ignác zbožnost, hodnocenou už jeho současníky jako poněkud přepjatou. V tomto ohledu navázal na rodovou tradici a zvláště na otcovy postoje, jakkoli Jaroslavovy fundátorské aktivity byly mnohem skromnější. Sepětí Bernardovy politiky s trůnem mělo svůj logický důsledek v jeho tvrdém a bezohledném rekatolizačním úsilí. Druhou stranou mince bylo, že používal ideologická obvinění vůči svým politickým protivníkům (například nařčení některých arcibiskupových spolupracovníků z jansenismu) a podle Balbína toužil i na církevním poli uplatňovat svou vůli a moc, nehledě k výtkám z farizejství a pokrytectví (které je ovšem nutno číst v kontextu Balbínovy satiry). Přísně dbal na vykonávání denních pobožností, a to i u svého služebnictva.²⁹ Byl protektorem několika sodalit, zejména od roku 1650 až do konce života rektorem velkého (latinského) bratrstva Panny Marie v Klementinu, impozantní byla však především řada jeho fundací. V nich podporoval jak tradiční, tak zejména nové (moderní) síly v katolické církvi.

²⁵ Srv. zejména KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, Styky... (pozn. 1), s. 507–509; dále zmínka o neznámém historickém spisu, objevená Františkem Marešem v Martinicově listu Janu Adolfo ze Schwarzenbergu z 27. 12. 1656: MAREŠ, F., *Das Martinic'sche Geschichtswerk*, *MIÖG* 6, 1885, s. 310–311. O Bernardově knihovně: KAŠPAROVÁ, J., *Rukopisný katalog bývalé klášterní knihovny theatinů v Praze na Malé Straně a knihy jejího mecenáše Bernarda Ignáce z Martinic*, nepubl. rkp.

²⁶ Právě tohoto spisu se zřejmě týká Balbínova poznámka v Náhrobním nápisu, že „*obouval Uhry do německých škorní*“, srv. HEJNIC, *Pamětní nápis*... (pozn. 1), s. 57.

²⁷ Srv. například zmínku v listu Leopolda I. Humprechtu Janu Černínovi ze 17. ledna 1662: „*Il signor Burgravio ancora si trova [qui], et hieri fui con esso lui nella biblioteca et feci farlo conoscenza con il mio Lambecio, [...] et così habbiamo havuti bellissimi discorsi et dispute, che ancora voi havrete havuto gusto. [...] Il sodetto signor Bernardo vien ancora sempre alle musice doppocenalí, che tal volta facciamo, et così passiamo il tempo al meglio, che potemo [...]*“, KA-LISTA, Z. (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, díl I, Praha 1936, s. 97.

²⁸ Kircher mu dokonce dedikoval čtvrtý oddíl své knihy *Oedipus Aegyptiacus* z let 1652/4, který se zabývá kabalou, srv. EVANS, R. J. W., *Vznik habsburské monarchie, 1550–1700*, Praha 2003, s. 498.

²⁹ Doklady k tomu přináší KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, Styky... (pozn. 1).

Bernard Ignác založil celkem čtyři nové řádové domy, což je – s výjimkou Albrechta z Valdštejna – více než kterýkoli jiný aristokratický fundátor v Čechách 17. století. První v pořadí byly obě fundace ve Slaném.³⁰ Myšlenkou na uvedení františkánů se Martinic zabýval od roku 1653, kdy tento plán předložil řádové generální kapitule; roku 1655 přišli do města první řeholníci, které zamýšlel usadit při původně utrakvistickém kostele Nejsvětější Trojice za hradbami. V něm roku 1657 založil loretánskou kapli. V srpnu 1662 byl řád slavnostně uveden do dokončené budovy konventu a nově vysvěcen byl i opravený kostel s kaplí. Současně byla na návrší jižně od města vysvěcena kaple Božího hrobu, jež byla o málo později svěřena rovněž františkánům. Další fundace, tentokrát ve prospěch piaristů, následovala roku 1658.³¹ První příslušníci „řádu zbožných škol“ zahájili výuku již následujícího roku, nová kolej byla dokončena roku 1667 a roku 1674 byla dohotovena i oratoř.

Další v řadě martinických založení byla theatinská kolej, tedy fundace pro řád, který byl ve střední Evropě jen málo rozšířen (před Prahou jen mnichovská kolej z roku 1662).³² Bernard Ignác se dle vlastního svědectví ve fundační listině z roku 1666 inspiroval seznámením s theatinskými misionáři, směřujícími přes Prahu do Ruska;³³ jeho kroky k uskutečnění tohoto úmyslu můžeme stopovat od srpna 1664, kdy píše řádovému generálovi do Říma o svém záměru. Rozhodujícím počátkem byly ovšem až fundační listiny z let 1665 a 1666 a konfirmace Martinicova založení arcibiskupem Arnoštem z Harrachu ze 17. 10. 1665, jíž bylo zároveň theatinským klerikům povoleno působení v duchovní správě v pražských městech i za hradbami. Martinic jim nejprve daroval svou zahradu, bývalou vinici před Strahovskou branou, kde dal ze zpuštělé zahrady kaple vybudovat kopii kaple Panny Marie Etinské (z bavorského Altöttingu) a v její blízkosti

³⁰ K nim srv. VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 638–641, kde uvedena i další literatura.

³¹ O ní více viz příspěvky v tomto sborníku.

³² Následující stručný přehled dějin pražské koleje theatinů se opírá zejména o následující literaturu: SCHALLER, J., *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag II.*, Prag 1795, s. 27–30; EKERT, F., *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, I, Praha 1883, s. 186–196; KRÁSL, F., *Arnošt hrabě Harrach*, Praha 1886, s. 334–336; SVÁTEK, J., *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970, č. 2, s. 564–565; PREISS, P., *Italští umělci v Praze*, Praha 1986, s. 328–334; VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie*... (pozn. 30), s. 480–481; VLČEK, P. A KOL., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, s. 82–85, 296; HORYNA, M., *Architektura baroka v Čechách*, in: VLNAS, V. (ed.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, katalog výstavy, Praha 2001, s. 102. Naposledy shrnul okolnosti theatinské fundace HOJDA, Z., *Římské prameny k dějinám pražských theatinů*, in: ČORNEJOVÁ, I. – KUCHAROVÁ, H. – VALENTOVÁ, K. (ed.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007*, Praha 2008, s. 37–47.

³³ Casa Generalizia dell'ordine dei Chierici Regolari Teatini, Archivio, fasc. Praga: Fundační listina Bernarda Ignáce z Martinic, 1666, 26. 7. (opis) „...clericos regulares (quos Theatinos vocant) ... vocatos not itaque pridem dum in Russia Missionariorum functuri munere hac transirent...“

stavení, v němž se první řeholníci (Italové) usadili. Sídlo ležící vně pražských hradeb ovšem theatinům dlouho nevyhovovalo, a tak jejich patron pro ně zakoupil již roku 1669 od Anny Marie Trautmannsdorfové palác pod zámeckými schody (čp. III/192) a nechal jej upravit pro novou kolej. K bohoslužbám využívali nedávno Martinicem postavenou sousední kapli Panny Marie Einsiedelské z roku 1672, kterou přikoupili ke svému areálu. Dalšími nákupy směrem do Ostruhové ulice vytvořili pak místo pro stavbu nového kostela a díky velkorysému Martinicovu legátu z roku 1678 jej začali budovat. Kostel Panny Marie Ustavičné pomoci a sv. Kajetána byl ale dokončen až roku 1717, řadu let po fundátorově smrti. Kromě potřebných nemovitostí a zmíněného velkorysého finančního daru ve výši 30 tisíc zlatých věnoval Martinic theatinům i svou knihovnu.

Epilogem Bernardových založení je druhá františkánská fundace, tentokrát v Hořovicích.³⁴ I zde pomýšlel však zakladatel zprvu na theatiny, které uvedl roku 1674 k nově postavenému kostelu Nejsvětější Trojice. Theatinům se ale v Hořovicích nelíbilo, a tak se Martinic nakonec „spokojil“ s františkány, které pověřil zřízením hospicu na tomto místě roku 1684.

Zcela mimořádná byla Martinicova záliba pro mariánská poutní místa a budování jejich stavebních replik: na prvním místě stojí již zmíněná lorelánská kaple ve Slaném (1657), umístěná (poprvé v Čechách) přesně dle italského vzoru dovnitř kostela; o altöttingské kapli v Břevnově (1666)³⁵ a o einsiedelské kapli pod Pražským hradem (1672) byla už řeč. Kopii kaple z Mariazell (Panny Marie Cellské) vprostřed kostela Panny Marie a Karla Velikého při klášteře augustiniánů kanovníků na Karlově nechal hrabě pořídit roku 1676.³⁶ Prestižními fundacemi se Martinic zvěčnil rovněž na dvou nejvýznamnějších poutních místech v zemi: na Svaté Hoře u Příbrami a ve Staré Boleslavi.³⁷

Úplný výčet Martinicových církevních donací a fundací nelze ovšem na tomto místě podat, neboť mnohdy chybí základní výzkum. A tak jen závěrem příklad jedné drobné fundace, totiž odkaz dluhu, který u něj měla jistá berounská měšťanka, ve prospěch věčného světla pro berounský kostel. Poznámka na lístku nalezeném ve Wunschwitzově sbírce svědčí o Martinico-

vě praktickém přístupu: „*Bernard Ignatz... von Martinitz fundirt An. 1673 zu Beraun in der Pfarrkirche S. Jacobi vor dem hochwürdigsten Sacrament ein ewiges liecht, darzu wiewidmet er eine schuldt per 200 fl., die ihm die Anastasia Eyslin aldorten schuldig ist.*“³⁸

O posmrtnou památku Bernarda Ignáce mělo být dobře postaráno. Zachoval se jeho list na rozloučenou, panegyrický epitaf³⁹ a níže rozebírané Waldthauserovo pohřební kázání. Podle Martinicovy poslední vůle bylo jeho srdce rozděleno na tři díly a ve zvláštních schránkách uloženo v altöttingské kapli v Břevnově, ve slánské Loretě a v kapli u piaristické koleje. Tělo bylo pohřbeno do rodové hrobky ve svatovítské katedrále, pro niž nechal po smrti svého otce pořídit plátno Smrt Jaroslava Bořity z Martinic (na němž je snad u otcova úmrtního lůžka sám portrétován v poněkud idealizované podobě) s Memento mori a Poslední soud s Pietou (dnes v karmelitánském klášteře ve Slaném).⁴⁰

V povědomí současníků i pozdějších historiků se však místo zbožného muže ustálil obraz ctižádostivého a bezskrupulózního kariéristy, nemorálního „zrádce“ zemského. K této neblahé posmrtné proslulosti podstatně přispěl zvláště Bohuslav Balbín. Satirickým epigramem po Bernardovi šlehl už ve své sbírce *Examen melissaeum*, následovalo ostře útočné *Trophaeum sepulchrale historicum* (1672, nalezeno J. Hejnicem teprve 1974) – fiktivní satirický Martinicův epitaf – a rukopisná (teprve r. 1775 F. M. Pelclem tiskem vydaná) rozprava *De Regni Bohemiae foelici quondam, nunc calamitoso statu... brevis sed accurata tractatio* z roku 1673, známá spíše jako „Obrana jazyka českého“.⁴¹ Balbín se tu stal hlásnou troubou stavovského zemského patriotismu, jeho výpady byly ale motivovány rovněž osobně, totiž Martinicovými denunciacemi na adresu Balbínovy *Epitome rerum Bohemicarum* (1668–1677).⁴² Martinice však nesoudil jen Balbín. Svědectví o přinejmenším neupřímném a nespolehlivém charakteru Martinicově najdeme například i ve zprávách benátských vyslanců nebo u oficiálního historiografa Leopolda I. E. G. Rincka, jenž Bernarda charakterizoval jako muže „velkého rozumu, ale nikoli stejné upřímnosti“ („*von großem Verstand, aber nicht gleicher Sincerität*“). Budiž ale také řečeno, že tento citát ještě pokračuje: „*Doch zeigte er eine solche grosse Gottesfurcht, dasz wo sie ihm ja nicht von Herzen ginge, er doch dem ganzen Lande zum Exempel dienen konnte.*“⁴³

³⁴ Srv. VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie...* (pozn. 30), s. 231.

³⁵ Podle Balbína se prý chtěl Martinic jejím vybudováním zavděčit bavorskému kurfiřtovi, srv. HEJNIC, *Pamětní nápis...* (pozn. 1), s. 21.

³⁶ Srv. NAVRÁTIL, K., *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého na Hoře Karlově*, Praha 1877; ŠPERLING, I., *Obnova interiéru kostela v Praze na Karlově, Památková péče*, 30, 1970, s. 129–143; VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie...* (pozn. 30), s. 566–567.

³⁷ Martinická kaple na Svaté Hoře se stavěla 1661–1662, kapli maloval Johann Cristophor Christl, peníze mu byly vyplaceny 28. 8. 1667, srv. VLČEK – SOMMER – FOLTÝN, *Encyklopedie...* (pozn. 30), s. 610. Také Waldthauserův *Ter maximus peccator* připomíná tuto zásluhu: „*Fatentur peccata lapides illi, ex quibus in Sancto Bohemiae monte Thaumaturgae Virgini struxit sacellum. Ara maxima, quam in Basilica Mirabilis Matris Boleslaviensis posuit.*“

³⁸ NA Praha, sbírka Wunschwitz, fasc. Martinic.

³⁹ Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově, i. č. 1558, 274v (opis listu na rozloučenou) a 275v (panegyrik).

⁴⁰ VLNAs, *Sláva...* (pozn. 32), s. 388–388 (autorem katalogového hesla HOJDA, Z.).

⁴¹ Vedle toho existuje ještě satirický jednolist *Wahrhaftige und glaubwürdige Vorstellung* neznámého autorství, který otiskl HEJNIC, *Pamětní nápis...* (pozn. 1), s. 139–141.

⁴² Ke sporu o *Epitome* srv. zejména KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, Styky... (pozn. 1), s. 508–511; KUČERA, J. P. – RAK, J., *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1982, s. 96–99 a naposledy HEJNIC, J., Balbínův spor s Bernardem Ignácem z Martinic ve světle korespondence Rudolfa Maxmiliána ze Šlejnick s Tomášem Pešinou z Čechorodu, *Bibliotheca Strahoviensis*, 1, 1995, s. 134–136.

⁴³ Cit. podle REZKA, *Dějiny...* (pozn. 10), s. 19.

Obr. 7 Jan Kryštof Smíšek, znak rodu Martiniců, Wunschwitzova sbírka.

Na základě elogia *Ter maximus peccator* od jezuity Ferdinanda Waldthausera⁴⁴ bych se v následujících řádcích chtěl pokusit o portrét Martinice jako církevního fundátora viděný očima elogisty, tedy nepochybně vedený snahou oslavit zesnulého příznivce. Tuto chvalořeč lze zajímavě konfrontovat se satirickým epitafem Balbínovým, o třináct let starším dílem rovněž jezuitského autora.⁴⁵ Samozřejmě jde o texty svou funkcí nesrovnatelné. Na jedné straně pohřební chvalořeč řídicí se ustálenými rétorickými pravidly, plná povinné úcty k dlouholetému patronovi klementinské mariánské sodality, jejímž jménem Waldthauser hovořil. Na druhé straně hořká satira, kterou se Balbín mstil za ponížení a nepříjemnosti, do kterých vyústilo Martinicem způsobené zastavení tisku Balbínova životního historického díla. Vedle osobní urážky se tu jednalo o svým způsobem soukromé (jakkoli byl „epitaf“ pravděpodobně šířen i v opisech) vyřizování

⁴⁴ WALDTHAUSER, F., *Ter maximus peccator sive Elogium sepulchrale, quod moriens inscribi voluit, funebri dictione celebratum*, NA Praha, sbírka Wunschwitz, fasc. Martinic – tisky, nepaginováno. O autorovi srv. ČORNEJOVÁ, I. – FECHTNEROVÁ, A., *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, heslo Waldthausen Ferdinandus Rudolphus (1641–1707), s. 495–496. V letech 1685–1686 byl Waldthauser profesorem Písmo svatého a seniorem Teologické fakulty, studijním prefektem staroměstské koleje a presidentem mariánské kongregace v Klementinu. O rok později byl císařem určen jako vychovatel následníka trůnu arcivévody Josefa.

⁴⁵ HEJNIC, *Pamětní nápis...* (pozn. 1), passim.

úctů s Balbínovi protivnou austrofilní a centralistickou politickou orientací nejvyššího purkrabí. Jedno mají však oba texty společné: jde o krajnosti. Ani jeden z nich neposkytuje ani v nejmenším objektivní obraz osoby, již se dotýkají.

Waldthauserovo pohřební kázání zaznělo u příležitosti tryzny, vystrojené mariánskou sodalitou při staroměstské jezuitské koleji jejímu prezidentu a ochránci. Waldthauser založil svou řeč na paralele Bernarda Ignáce s jeho osobním patronem, sv. Bernardem. Ten je opakovaně označován jako *Bernardus primus peccator*, zatímco jeho martinický jmenovec již v titulu orace jako dokonce „trojnásobně velký hříšník“. Celá tato řečnická figura je ovšem založena na paradoxu, jako *peccata* jsou ve skutečnosti označovány skutky svatosti, respektive zásluhy „nového“ Bernarda o katolickou církev. Řečník pak mohl svou chvalořeč zakončit efektním rozhrěšením, jež současně připomnělo také vyznamenání Bernarda Ignáce zlatým rounem: „*Hoc dixi hactenus, Bernarde Ignati, ne a mente tua ultima supremae dictionis meae abluderet argumentum. Dixi Te pro peccatis percussisse pectus, sed iam Agnus, quem in Vellere aureo ferebas ad pecus, peccata tua sustulit.*“

Mezi Bernardovými zásluhami o církev nemožnou ovšem chybět jeho fundace, zejména ony mariánské: „*Talem te demonstrem, qualem te in Oetingano ad Pragam, Lauretano et sine peccato conceptae Virginis Slanae tumulis sub MARIAE pedibus constituisti*“, připomněl Waldthauser loretánskou kapli a piaristickou kapli Neposkvrněného početí ve Slaném (ostatně v kázání ještě několikrát) spolu s pražskou Kajetánkou; trojiční úctu vyjádřenou zasvěcením františkánských kostelů ve Slaném a v Hořovicích zase uvedl slovy: „...*quo in omnibus dominatus sui locis Rosarii, ut vocant, Sanctissimae Trinitatis statis diebus recitandi auctor fuit: quo insignem Ecclesiam ejusdem ter sanctae Divinitatis honori aedificavit Slanae, alteram Horzovitii perpetuo censu locupletavit, et quattuor Religiosis ministris auxit: quo triplicem Deo dicorum hominum familiam in Bohemia fundavit, erexit, stabilivit.*“ Opakovaně se elogista vracel zejména k Martinicem založeným kopiím kaplí z mariánských poutních míst, přičemž současně Martinice oslavil jako poutníka k těmto místům: „...*non ambulabo per vias publicas, quasipse ad diversas sive in Regno, sive extra Patriam Thaumaturgae Reginae imagines frequentitu trivit devotus peregrinus.*“ Z mariánských „libánských hor“ v Bavorsku, Štýrsku a Švýcarsku přivezl Bernard symbolické „kameny“ a nechal vystavět a vybavit kaple vystavěné podle nich v Praze: „*Bernardus Uno Veni è Bavariae Libano evocavit sponsam, et prope Urbis Pragensis moenia saxis et lignis in templi formam combinatis coronavit. Evocavit altero Veni è Styrorum Libano, et in Aula Regia Urbis Novae Pragensis apud RR. PP. Canonicos Regulares Sancti Augustini, corona lapidum incinxit. Evocavit tertio Veni è Libano Helvetiae, et ad viam, quae in Arcem Pragensem ducit lapideum diadema... ipse hortatus est, ipse persuasit, adiutor etiam ac perpetuus ejusdem conservator, quando sexcentos Rhenenses annuos testamento in hoc opus transcripsit.*“

Také ostatní činy „hříšníka“ směřovaly vždy k posílení církve, ať to byla podpora misionářů doma i v dalekých zemích,⁴⁶ vydávání knih k upevnění váhající a ke křesťanské výchově dětí⁴⁷ a další četné skutky.

Balbínův obraz Martinicových fundací z roku 1672 je naproti tomu, zcela v duchu zvoleného satirického žánru, jakýmsi křivým zrcadlem (v následujících citacích používám Hejnicův překlad). Jednou obviňuje Bernarda, že svými založeními sleduje jen zvětšení slávy své a svého rodu: „*stále měl starost, aby se jeho zásluhou stavěly oltáře a sochy svatých, stále měl starost, aby se chrámy a kláštery jeho zásluhou skvěly, jenže tak, aby se nezapomnělo na jeho jméno a na leknín v erb*“,⁴⁸ jindy vidí v jeho fundacích pouhou přepjatost: „*Za živa vykonal plno dobročinných skutků, jimiž kostely obohatil, za živa vykonal také plno zločinných a zkaženosných skutků, jimiž Čechy a přemnoho tisíců lidí ožebračil, v obojím směru krajnost*.“⁴⁹ Přízeň prokazovaná Martinicem jednotlivým řádům je prý nestálá, nespolehlivá, své chráněnce a oblíbence prý často měnil.⁵⁰ Z Martinicem založených řádových domů vzal Balbín ještě nejvíce na milost slánské piaristy, jen podotkl, že byli obdarováni na úkor slánských měšťanů;⁵¹ do františkánského založení se trefuje očekávatelnou paralelou mezi žebavými řády a ožebračováním země a měst: „*Přicházím k žebavým řádům, o které Bernard projevil tak značný zájem, že je podporoval s bezmeznou horlivostí, až celé Čechy ožebračil*.“⁵² A na jiném místě: „*Žebavé mnichy snad přivedl proto, aby si Slánsko tak naléhavě neuvědomovali svou chudobu, neboť slánská obec – co město žebračů – je zcela ožebračena*.“⁵³ Zdaleka nejvíce Balbínovi leželi v žaludku Bernardem přivedení theatini. Ve svém Pamětním nápisu se do nich se štiplavou ironií obul hned na pěti místech. Řád řeholních kleriků podle něj nedůstojně tyje z Martinicovy protekce, nechává se vyvyšovat nad ostatní klérus,⁵⁴ duchovní úroveň theatinských mladíků je přitom dle Balbína na nízké úrovni: „*často je vozil městem po rynku – jako by šlo*

⁴⁶ „*Dixisses eum ad animarum salutem motus omnis principium ... in Evangelizantibus pedes ad percurrendam Bohemiam, quin ad excurrendum in Saxoniam, Sveciam, Lappiam, Russiam, subministrato liberaliter in haec omnia sive argumentorum ad dicendum, sive librorum ad addiscendum, sive virium ad fructuose laborandum, sive sumptuum sive vestiumque ad peregrinandum idoneo comiteatu*.“

⁴⁷ „*Erogabat praeterea magnum pecuniae vim non solum in libellos ad fidem rectam errantibus persuadendam idoneos, quos in exteris quoque mittebat Provincias; verum etiam in munuscula parvulorum, qui Fidei principiis imbuuntur*.“

⁴⁸ HEJNIC, Pamětní nápis... (pozn. 1), s. 17.

⁴⁹ Tamtéž, s. 59.

⁵⁰ „*Který řád nemiloval, aby jej hned zase opustil a stíhal záští?*“ HEJNIC, Pamětní nápis... (pozn. 1), s. 21.

⁵¹ „*...kde ve Slaném kdysi stál městský pivovar, který sám nespravedlivě uloupil měšťanům, jimž sloužil k výrobě českého piva. Poté jej přeměnil v kostel a daroval ctihodným otcům piaristům*“, což je ze strany církevní osoby nesporně pozoruhodná výtku. HEJNIC, Pamětní nápis... (pozn. 1), s. 49–51.

⁵² Tamtéž, s. 21.

⁵³ Tamtéž, s. 57.

⁵⁴ „*...neb zdeptat nešťastné obyvatele v Čechách násilím skrytým pod nějakou záminkou zbožnosti, třeba tak, že se vyhlásí povinnost veřejně smekat před theatiny, kteří se vozí v kočárech Prahou na odvilu*.“ HEJNIC, Pamětní nápis... (pozn. 1), s. 31.

Obr. 8 Imago amoris Divini. Slavnostní řeč (kázání?) věnované mariánskou sodalitou v Klementinu Bernardu Ignáci z Martinic, jejímu protektorovi, Wunschwitzova sbírka.

o obludy mořské – a vodíval do chrámů, ba i na hostiny, na divadelní hry, ba i na frašky, na disputace vzdělců (na nichž však jeho chráněnci bývali němí).“⁵⁵ Na šlechtický původ theatinských kněží (většina příslušníků pražské koleje opravdu pocházela z nižší šlechty) naráží, když označuje celou jejich kolej za „šlechtický chudobinec“.⁵⁶

Konfrontace obou tak kontrastních obrazů Martinicovy osobnosti a v mém výběru hlavně jeho fundátorské činnosti nemůže poskytnout objektivní obraz. Vypovídá však sdostatek o tom, že Bernard Ignác z Martinic byl člověkem, jenž budil silné emoce a který si rozhodně dovedl získat pozornost současníků (předmoderního „veřejného mínění“) pro své činy politické i reprezentační (či přímo sebepropagační). To je ovšem jen jeden z možných úhlů pohledu na osobnost, které zatím české historické bádání hodně dluží.

PHDr. ZDENĚK HOJDA, CSc. (*1953), Filozofická fakulta UK Praha, katedra pomocných věd historických a archivního studia. Rozsáhlá publikační činnost – více na <http://pvh.ff.cuni.cz/hojda.htm>; ve Slaném přednášel na Slánských rozhovorech 2005 – Itálie, *Mladí Martinicové v Itálii / Kavalírské cesty české šlechty do Itálie v 16.–18. století*.

⁵⁵ Tamtéž, s. 71–73.

⁵⁶ Tamtéž, s. 45.

Vztah Arnošta Vojtěcha z Harrachu a kongregace řeholních kleriků Matky boží zbožných škol v rámci pobělohorského zápasu o svědomí

ALESSANDRO CATALANO

Otázka vzdělání nabyla během 17. století do té doby nezvyklého významu. Víckrát byla popsána skutečná bitva, která proběhla v Čechách mezi arcibiskupy a jezuitským řádem kolem pražského vysokého učení, avšak poněkud ve stínu zůstala otázka příchodu piaristického řádu do Čech a jeho pedagogická činnost, i když důvody pomalého rozšíření řádu byly důležitou částí velkého sporu o monopol učení. Klíčovou roli hrál v tomto zápasu mladý a ambiciózní arcibiskup – kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667), který byl v 17. století velkým architektem znovuzískání celého království ke katolicismu. Na poli výchovy arcibiskup narážel ale na odpor ze strany mocného mladého řádu jezuitů.

Tovaryšstvo Ježíšovo dosáhlo v 17. století na vídeňském dvoře většího vlivu než kterýkoliv jiný řád. Jezuité přitom těžili rovněž z nepřítomnosti náboženské a duchovní síly, která by nabídla alternativu k novému, jimi propagovanému symbolickému kódu. Podpora vládnoucí dynastie byla odměnou za smíšený charakter řádu (rozkročený mezi laickým a řeholním světem), díky němuž byli jezuité zvláště způsobilí ke kázání i misiím a mohli také rychle převzít úlohu zpovědníků většiny dvorských aristokratů (kteří napříště posílali vlastní syny na studia do jezuitských škol). V historiografii často opakovaný mýtus o věrnosti jezuitského řádu papeži zatlačil obvykle do pozadí skutečnost, že se řád stal na počátku 17. století na papežích do značné míry nezávislý. Vztah mezi kurií, generalátem, provinciemi, panovníky a jednotlivými jezuity zaměstnávanými na dvorech byl ve skutečnosti značně složitý a nezdá se, že by členové řádu spíše po boku panovníků. Ne náhodou bylo právě o jezuitech řečeno, že často „*stranili se zaníceným individualismem panovnickým dynastiím, u nichž působili*“.¹

I když ideologická nadvláda Tovaryšstva Ježíšova narážela po celé 17. století (a v podstatě až do rozpuštění řádu v roce 1773) na silný odpor, spočíval klíč k jejímu úspěchu především v tom, že jezuité byli schopni nabídnout přesnou odpověď na jednu z velkých otázek, které zanechalo humanistické myšlení nevyřešené, totiž – užijeme-li slov Adriana Prosperiho – na „základní nebezpečí: svobodu samostatného rozhodování“.² Díky studiím Birelého a jiných je složitý vztah mezi jezuitskými představenými, evropskými dvory a Římem lépe znám, hlavně na úrovni vysoké dvorské politiky. Mnoho však

ještě zůstává skryto v neprobádaných pramenech.³ Kromě velkého nasazení při misiích spočíval nejpatrnější výsledek jezuitské činnosti v mimořádném významu kladeném na výchovu. Jestliže v roce 1556 bylo na celém světě 35 kolejí, vzrostl jejich počet do roku 1579 na 144, do roku 1626 na 444 (a dalších 100 seminářů a škol různého typu) a nakonec dosáhl čísla 669 v roce 1749 (seminářů a škol bylo nyní 176). Tovaryšstvu Ježíšovu byl v desetiletích jeho největší expanze postoupen dohled nad vzděláváním vládnoucích tříd téměř v celé Evropě, avšak právě v habsburských zemích získal řád svatého Ignáce ještě větší prostor.⁴

Spory o vzdělávání byly pro 17. století zcela typické, jak dokládá případ salcburského arcibiskupa Parise z Lodronu, jenž odmítl vpustit jezuitu do svého knížectví a dovolává se pomoci benediktinů otevřel univerzitu, která se opírala o alternativní vzdělávací model. Snaha Tovaryšstva o zajištění kontroly nad hlavními univerzitami, často podporovaná světskou mocí, sice v mnoha městech, např. ve Vídni a v Krakově, narazila na velké překážky, ale slavila nakonec téměř všude úspěch. V rámci habsburské monarchie neexistovala od dvacátých let 17. století univerzita, na níž by nevyučovali jezuité.⁵ Ke sporům docházelo i v mnoha jiných biskupských sídlech, avšak nejznámější a nejtrvdší byl v 17. století dlouhý spor o pražskou univerzitu, který se dlouho interpretoval na základě rivality mezi Harrachem a silným a rozvíjejícím se jezuitským řádem, jak působivě vyličil i Jiří Šotola na začátku svého románu *Tovaryšstvo Ježíšovo*.

Když se Harrachovy snahy o kancléřství Karlovy univerzity nenaplnily, arcibiskup začal hledat jiné možnosti jak kontrolovat výchovu mládeže a rozvinul s pomocí kapucína Valeriana Magniho velký projekt arcibiskupského semináře, který by mohl konkurovat jezuitským školám. Velký problém představoval nevyhovující počet vyučujících a to donutilo arcibiskupa a kapucína, kteří očividně hledali řád, který by mohl být skutečnou ideologickou alternativou k Tovaryšstvu Ježíšovu, aby seminář svěřili piaristům Josefa Kalasanského. Bezplatně

³ BIRELEY, R., *Religion and Politics in the Age of Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamoraini S. J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981; Idem, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003.

⁴ Jezuitská péče o vzdělávání je vcelku studovaným tématem. Co se týče zemí německého jazyka obecně, viz k tomuto tématu zvláště HENGST, K., *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1981, a stará práce: DUHR, B., *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, I–IV, Freiburg im Breisgau – München – Regensburg 1902–1928, vol. II/1, s. 494–703, vol. III, s. 370–528.

⁵ Na začátku 18. století šlo dohromady o osm univerzit: Vídeň, Štýrský Hradec, Innsbruck a Freiburg im Breisgau v rakouských zemích, Praha v Čechách, Olomouc na Moravě, Vratislav ve Slezsku a Trnava v Uhrách (k nimž byla přirozeně připojena početná řádová gymnázia). Ke srovnání vývoje univerzit v zemích pod vládou rakouských Habsburků viz výtečná stať: EVANS, R., *Die Universität im geistigen Milieu der habsburgischen Länder (17.–18. Jh.)*, in: PATSCHOVSKY, A. – RABE, H. (Hg.), *Die Universität in Alteuropa*, Konstanz 1994, s. 183–204.

¹ GUI, F., *I gesuiti e la rivoluzione boema. Alle origini della guerra dei trent'anni*, Milano 1989, s. 212–213, 398–400.

² PROSPERI, A., *Chierici e laici nell'opera di Carlo Borromeo, Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 14, 1998, s. 241–272, zde s. 272.

základní školy, které Kalasanský založil v Římě roku 1597, zaznamenaly okamžitě velký úspěch a byly roku 1617 podřízeny tzv. „kongregaci řeholních kleriků Matky boží zbožných škol“, která pak byla roku 1621 povýšena Řehorem XV. na církevní řád. „*Scolopi*“ neboli piaristé (jak jsou nazýváni v zaalpských zemích) se od ostatních protireformačních řádů odlišovali právě pozorností věnovanou výuce mládeže z lidových vrstev.⁶ Již od počátku třicátých let 17. století se řád dostal do sporu s Tovaryšstvem Ježíšovým a postupně se stal jejich jedinou skutečnou katolickou alternativou na poli základního vzdělávání. Navzdory odporu, na který narazil, založil řád roku 1631 díky naléhání kardinála Františka z Dietrichštejna úspěšnou kolej v Mikulově (šlo o vůbec první kolej, kterou řád založil mimo Itálii)⁷ a právě odlišná didaktická metoda oproti té, kterou užívali jezuité, upoutala pozornost Valeriána Magniho. Otcové ze zbožných škol vydali například v roce 1631 znovu Schoppeho gramatiku, následovanou o dva roky později spisem *Consultationes duae Gaspari Scioppii de ratione et compendio studiorum*.⁸ Při jedné návštěvě na Moravě Magni hovořil s řádovými otci o budoucím pražském semináři, „*kde se budou vyučovat všechny vědy a kde bude asi 500 alumnů*“, a nechal problesknout myšlenku, že by výuka mohla být svěřena piaristům. Basilius z Aire byl ještě výmluvnější a hovořil o „*velmi pěkné věci*“, kvůli které „*se otcové jezuité mohou pouze olizovat, ale nikdy ji nedostanou*“.⁹

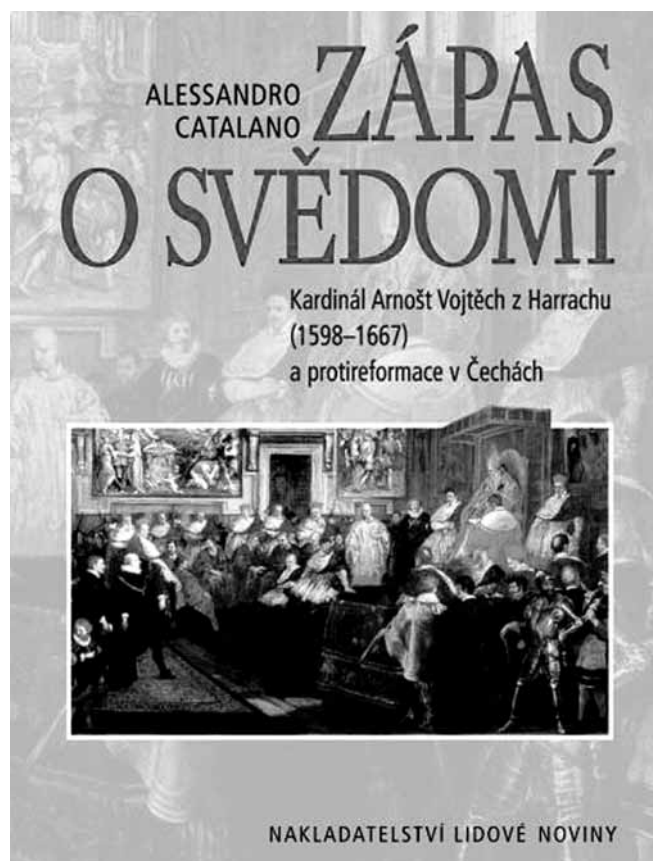
Nelze ani vyloučit, že se ve výročí obou kapucínů zrcadlí zápas, který jejich řád vedl proti dalšímu církevnímu řádu přítomnému v Čechách a současně jedinému dalšímu řádu, který mohl poskytnout dostatečný počet vyučujících – irským františkánům, kteří před

⁶ ROSA, M., Spiritualità mistica e insegnamento popolare. L'Oratorio e le Scuole pie, in: DE ROSA, G. – GREGORY, T., (a cura di), *Storia dell'Italia religiosa. II. L'età moderna*, Roma – Bari 1994, s. 271–302.

⁷ Kolej měla značný úspěch: Počet třiceti studentů v roce 1631 během dvou let rychle vzrostl na čtyři sta. Také Francesco Magni, kapucínův bratr, který získal na Moravě velké statky, založil roku 1633 piaristickou kolej na panství Strážnice a v roce 1634 byla vytvořena německá řádová provincie. Viz zvláště korespondence generála Josefa Kalasanského: SÁNTHA, G. (ed.), *Epistulae ad S. Josephum Calasancium ex Europa Centrali 1625–1648*, Roma 1969; MONCALLERO, G. L., *La fondazione delle Scuole degli Scolopi nell'Europa centrale al tempo della Controriforma*, Alba 1972, s. 25–54; (k činnosti školy tamtéž, s. 71–112; k založení nových kolejí a k vyhlášení autonomní provincie, s. 119–144); NEUMANN, A. A., *Piaristé a český barok*, Přerov 1933; ZEMEK, M. – BOMBERA, J. – FILIP, A., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, Prievidza 1992; BARTUŠEK, V., Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. století, *Paginae historiae*, 10, 2002, s. 40–71; a přesná pasáž u: WINKELBAUER, T., *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien – München 1999, s. 389–398. Přehled nedávných studií viz BARTUŠEK, V., Historiografie piaristického řádu v českých zemích – vývoj, proměny a cíle (1992–2003), in: ČORNEJOVÁ, I. (red.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 292–308.

⁸ MONCALLERO, *La fondazione...* (pozn. 7), s. 95.

⁹ Ambrosi Josefu Calasanskému, 1631 X 15, SÁNTHA, *Epistulae...* (pozn. 7), s. 22–25. V jednom z následujících dopisů napsal Ambrosi, že Dietrichštejn nechtěl Harrachovi ukázat „*tento chaos a tak špatně upravenou stavbu, neboť je zvyklý v Praze spatřovat velmi rozsáhlé semináře a smál by se, kdyby viděl tuto malíčkost*“, Ambrosi Josefovi Kalasanskému, 1631 X 23, tamtéž, s. 27n.

Obr. 9 Obálka knihy Alessandra Catalana o kardinálu Arnoštu Vojtěchu Harrachovi.

nedávnem dorazili do Prahy.¹⁰ Zájem o irské otce (hyberny) vycházel z velkého růstu řádové prestiže po založení římské koleje svatého Isidora (1625), která se stala vůdčí představitelkou obnovy františkánské tradice, opírající se o dílo Jana Dunse Scota.¹¹ O Magniho nevráživosti k tomuto řešení svědčí dopis jednoho irského jezuita: „*I doe helpe them the best that I can, but that troublesom Capucin bath a strange bedde, and gouverneth the Cardinal, and as you knowe your selfe persuadeth mannie in the Court of Roome what he will.*“¹² O tom, že hledání učitelů bylo přímým důsledkem rozhodnutí omezit monopol jezuitského řádu

¹⁰ Příchod irských františkánů do Prahy a jejich soupeření s kapucíny jsou popsány JENNINGS, B., The Irish Franciscans in Prague, *Studies, An Irish Quarterly Review of Letters, Philosophy & Science*, 28, 1939, s. 210–222. Edice dokumentů a zajímavá korespondence prvních otců, kteří dorazili do Prahy, viz JENNINGS, B. (ed.), Documents of the Irish Franciscan College at Prague, *Archivum Hibernicum*, 9, 1942, s. 173–294. Věrohodnou rekonstrukci příjezdu irských františkánů do Prahy a jejich rivality s jinými řády nedávno nabídl: PÁŘEZ, J. – KUCHAROVÁ, E., *Hyberni v Praze. Éireannaigh i bPrág. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného početí Panny Marie v Praze (1629–1786)*, Praha 2001, s. 37–58.

¹¹ SOUSEDÍK, S., *Jan Duns Scotus, doctor subtilis a jeho čeští žáci*, Praha 1989, s. 157–190.

¹² V další části dopisu se o Magnim dodává: „*he disgousteth the hole kindome, the nobilitie, the clergie, and the Emperour's courte. He calleth himselfe missionarius Apostolicus, and doeth nothinge in the conversion of soules, and al his reformation is to founde the cardinal his iurisdiction, with displeasure of al the world.*“ Peter Wadding Lukášovi (Luke) Waddingovi, 1631 IX 12, *Documents*, s. 191n. K Peteru Waddingovi, kancléři univerzity od roku 1629 a protagonistovi neustálých střetů s Magnim a Harrachem: O'DEA, P., *Father Peter Wadding, S. J. Chancellor at the University of Prague 1629–1641*,

na výuku, svědčí také předchozí pokus založit „malinký alumnát (...) s příjmy z prelatury svatého Matěje ve Vratislavi řádu křižovníků s červenou hvězdou“,¹³ aby se obešla „neslýchaná pretenze, kterou mají otcové jezuité k tomuto kostelu“.¹⁴

Harrachův úmysl, aby seminář nebyl řízen Tovaryšstvem Ježíšovým, a relativní slabost jiných řádů způsobily, že otázka vyučujících zůstala zatím otevřená, třebaže zařizování institutu pokračovalo velmi intenzivně. Arcibiskup přislíbil na stavbu semináře tři tisíce zlatých,¹⁵ postoupil institutu biskupskou tiskárnu („s podmínkou, že mi bez mého nákladu vše vytisknou“)¹⁶ a uložil farářům taxu na provoz semináře, ustanovenou tridentským koncilem. Třebaže se obávali nového střetu s jezuity,¹⁷ pomýšleli Magni a Harrach přece jen na to, že požádají o přesun dvaceti studentů z papežského semináře při jezuitské koleji do semináře arcibiskupského a zkrátí dobu studia, aby měli ihned alumnusy, kteří by „mezi šesti nebo osmi měsíci věděli tolik o věcech svědomí a ritu, že budou způsobilější k řízení církve, než jsou mnozí skuteční faráři, kteří by si zasloužili spíše zemřít než pečovat o duše“.¹⁸ V řadě ohledů šlo již od založení o velkolepou instituci, mnohem náročnější než obyčejný arcibiskupský seminář. Ne náhodou bylo za 18 tisíc zlatých získáno tak prestižní sídlo, jakým byl starý Králův dvůr, který v 14. a 15. století sloužil jako panovnícká rezidence.¹⁹ I když nakonec padly pokusy svěřit katedry barnabitům a piaristům, byl v Praze nakonec přece jen slavnostně otevřen vyšší vzdělávací institut (k němuž bylo přičleněno učiliště premonstrátů a rychle se připojilo také učiliště cisterciáků), v němž vyučovali dva irští františkáni a dva premonstráti. V každém případě tak vzniklo centrum vzdělávání vystavěné na jiném než jezuitském vzoru, jež postupně získalo velký význam při oživení pražského kulturního života. Není proto se tedy třeba příliš podívat nad tím, že podnik okamžitě vyvolal mezi jezuitou podezření.

Harrach nebyl ale jediný, který měl zájem o služby piaristů. Albrecht z Valdštejna měl u sebe v roce před zabitím jednoho z Harrachových spolupracovníků, barnabitu Floria Cremonu, a žádal jej, „aby vizitoval všechna jeho panství“.²⁰ Cremona mu v této době navrhl uvedení piaristů na jeho panství²¹ a naplánoval uspořádá-

ní nové diecéze. Samozřejmě z toho nic nakonec nebylo, ale není určité žádnou náhodou fakt, že kdykoliv někdo cítil potřebu obejít jezuitský monopol na poli vzdělávání, obracel se právě k piaristům.

Když se válečná situace znovu uklidnila, vyvrcholilo nepřátelství jezuitů vůči piaristům Josefa Kalasanského zvláště poté, co řád založil (kromě jiných zmíněných škol na Moravě) kolej v Litomyšli. Dne 3. září 1640 se totiž slečna Frebonie z Pernštejna (1596–1646), dědička velkého rodinného majetku, zavázala, že nechá vystavět konvikt, kostel a školu, která bude vedena piaristy.²² Harrach, jenž se ve třicátých letech několikrát pokoušel

Obr. 10 Drobná barokní grafika s vyobrazením kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu.

s. 357–360. K úloze barnabity viz zajímavý dopis Giovanni Battisty Laghiho v archivu Propagandy: Valdštejn „nejenže mu svěřil správu všech církevních věcí na panstvích, které má a bude mít, ale často s ním jedná dvě hodiny o významných záležitostech (...), protože kromě něj nejedná s jinými duchovními“, 1633 X 12, APF, SOCG, 75, fol. 146.

²² NEJEDLÝ, Z., *Litomyšl*, Praha 1954, s. 72. Viz též dopisy generálu Josefu Kalasanskému od Giovanni Francesca Baficchiho, 1639 I 19, SÁNTHA, *Epistulae*... (pozn. 7), s. 65–68; a Onofria Contiho, 1640–1642, tamtéž, s. 170–224.

Studies, *An Irish Quarterly Review of Letters, Philosophy & Science*, 30, 1941, s. 337–348.

¹³ Magni, 1629 VIII 11, APF (Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide), SOCG (Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali), 214, fol. 539.

¹⁴ Magni Ingolimu 1629 VIII 11, tamtéž, fol. 604.

¹⁵ Wien, AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv), FA (Familienarchiv) Harrach, HS 297, 1631 IV 15.

¹⁶ Tamtéž, 1631 V 15.

¹⁷ Magni Ingolimu, 1631 VI 21, APF, SOCG, 72, fol. 175n.

¹⁸ Magni Ingolimu, 1631 V 31, tamtéž, fol. 165.

¹⁹ AVA, FA Harrach, HS 297, 1631 V 31.

²⁰ Florio Cremona Harrachovi, 1633 I 12, AVA, FA Harrach, HS 497, fol. 205. Cremona žádal otce piaristy v roce 1633 opakovaně Valdštejnovým jménem pro jeho državy: MONCALLERO, *La fondazione*... (pozn. 7), s. 16–18.

²¹ Florio Ingolimu, 1633 II 9, APF, SOCG, 75, fol. 148. K piaristům viz také dva Cremonovy listy řádovému generálovi, Cremona Josefovi Kalasanskému, 1633 II 9 e II 24, SÁNTHA, *Epistulae*... (pozn. 7),

usídlit řád v Čechách,²³ napsal Josefovi Kalasanskému ohledně příchodu jeho řádu do Litomyšle, že se cítí „*žalován přijmout a nadále podporovat jejich ústav, což budu vždy činit všude, kde to na mně bude záviset*“.²⁴ Je ale příznačné, že se i v tomto případě projevilo odmítnutí jezuitského řádu, který se, aniž by ovšem jednal otevřeně, snažil přesvědčit jednotlivé členy dvora, aby bylo otevření školy v Litomyšli zabráněno „*pod záminkou, že k tomu nedal souhlas minulý císař*“.²⁵ Nepřímo se tak potvrzovala pasáž z *monita secreta*, jež vybízela jezuitu „*bránit těm duchovním, kteří by chtěli otevřít školy k vzdělávání mládeže v místech, kde učí naše Tovaryšstvo*“. Jelikož byl tento návod zakončen výzvou přednášet „*panovníkům, že takové osoby narušují stát*“,²⁶ jako se to doopravdy přihodilo v Praze, nelze se příliš divit, proč byla *monita secreta* dlouho pokládána za pravá. Nezávisle na tom, že šlo o podvrh, totiž vyjadřovala nespokojenost širokého okruhu duchovních, jež hleděli se značnými obavami na novoty zaváděné jezuitu a na jejich vzrůstající světskou moc.²⁷

Příběh piaristů ve střední Evropě ostatně odráží zápas, který vedly řády mezi sebou v Římě. Při generální kapitule v roce 1644 dokonce výslovně požadoval potlačení piaristických škol. Ve Vídni se totiž záměrně „*šířily pověsti, že náš řád nebyl schválen papežem*“.²⁸ Také na Moravě

otce ostatně před vypovězením zachránila pouze protekce ze strany vznešených hodnostářů v čele s mocným Maxmiliánem z Dietrichštejna, synovcem někdejšího kardinála. Úspěšné vzdorování řádu na Moravě umožnilo v následujících letech jeho usídlení v Čechách. Právě z Moravy totiž přišli otcové, kteří v Litomyšli 30. května 1640 v Harrachově přítomnosti položili základní kámen příští koleje a o dva roky později získali jeho biskupský souhlas.²⁹ Jak ovšem Harrach sdělil nunciovi Matteimu v šifrovaném listě, obtíže, s nimiž se střetlo úsilí o císařské schválení, byly naopak enormní, „*přestože brabě z Trauttmansdorffu, když jsme tam byli, převzal odpovědnost za položení základního kamene*“.³⁰ Nuncius měl za to, že otázka piaristů měla velmi úzkou souvislost s otázkou univerzity a seminářů a že jezuité, právě proto, „*aby se nikdo nemohl odvolávat na precedens s otci piaristy, zmařili vytvoření prvního působíště těchto otců v království*“.³¹ Francesco Barberini nicméně ve své odpovědi oznamoval nunciovi, „*že se záležitosti tohoto řádu od jistého času změnily a Svatost Náš pán, jelikož měl zprávu o mnoha obtížích, které [řád piaristů] způsobuje, ráčil poručit, aby se vydalo nařízení generálovi, že už nesmí zakládat další domy ani oblékat a přijímat členy*“.³²

Nedlouho nato došlo k předvolání Josefa Kalasanského před inkvizici, k jeho sesazení z úřadu generála a k přenesení jeho pravomocí na apoštolského vizitátora, jezuitu Silvestra Pietrasantu. Dvojznačnost, s níž byl případ piaristů projednáván v Římě, ponechávala otevřenou možnost, že řád přežije své rozpuštění nařizené Innocencem X. v roce 1646, které řád degradovalo na obyčejnou kongregaci bez slibů.³³ Také následný zákrok vídeňského dvora nepřinesl žádný výsledek: „*Její Milost císařovna Eleonora píše Svatosti Našemu pánu přímlovu za otce ze zbožných škol, ale poněvadž byla záležitost po zralé úvaze přivedena k tomuto výsledku v jedné svaté kongregaci pánů kardinálů, jíž se účastnila (když ještě byla kardinálem) i Jeho Svatost, jež ji pak ukončila a uzavřela, nelze nyní pomýšlet na jeho odvolání, zvláště když už Jeho Svatost onu rezoluci potvrdila a schválila zvláštní bulou*“.³⁴ Navzdory všem překážkám se ale piaristickým školám podařilo přežít až do nového

²³ Viz např. nabídka „kostela a konventu v Praze a ve více než deseti místech“ a nemožnost přijmout je, vyjádřená v listu Josefa Kalasanského Melchioru Alacchimu, 1633 IV 29, MONCALLERO, *La fondazione...* (pozn. 7), s. 18. Viz jeho list generálovi: „*Vaše Důstojnost nechť přičítá vinu nečetným beneficiím, které mám k dispozici, a velké zkáze tohoto království. Pročez kdyby sem přišli a byli uvedeni Vaši otcové, byli by jistě donuceni vrátit se zpět kvůli nedostatku prostředků na živobytí*“, Harrach Spinolovi, 1637 IV 11, SÁNTHA, *Epistulae...* (pozn. 7), s. 1156; „*Nejprve žádám Vaši Důstojnost, aby sem poslali mladé, neboť má téměř za jistotu naději, že budou moci vstoupit do Prahy, avšak vyrozuměl jsem z dopisů kardinála z Harrachu, že v tomto městě mendikanti umírají hladem*“, Spinola Josefovi Kalasanskému, 1637 VIII 13, tamtéž, s. 1154n.

²⁴ Harrach Josefovi Kalasanskému, 1641 IX 24, tamtéž, s. 607n.; Novari Josefovi Kalasanskému Calasanz, 1641 IV 29, SÁNTHA, *Epistulae...* (pozn. 7), s. 849–851. Ferdinand Leopold Benno z Martinic, jeden ze synů zásadního odpůrce řádu, kupodivu napsal generálovi (kterého o rok dříve žádal o povolení vstoupit do řádu), že nesdílí obavy, že by piaristé „*byli ve školách na škodu otcům jezuitům*“, Martinic Josefovi Kalasanskému, 1641 IX 21, tamtéž, s. 765n.

²⁵ Ve stejném dopise Conti (jenž se divil, „*že otcové jezuité, kteří činí slib veliké lásky k bližnímu, chtějí zabránit dílu k takovému užítu boží církve*“) psal Josefovi Kalasanskému, že „*se proslychá, že jezuité nám převelice brání*“ a že „*se otcové jezuité v těchto krajích našeho řádu velmi obávají*“, neboť mají „*strach, že chce náš řád postupně přebrat jejich místo*“, 1642 V 20, tamtéž, s. 218–220. Viz též podobné úvahy v dopise Contiho Mazzarovi, 1642 V 28, tamtéž, s. 220n.; a náznaky nuncia Matteiho, 1641 V 24, tamtéž, s. 221n. Také provinciál kapucínů dlouho hovořil „*o jezuitěch jako hybatelích*“, Orselli Josefovi Kalasanskému, 1642 IX 22, tamtéž, s. 936–939.

²⁶ PAVONE, S., *Le astuzie dei gesuiti. Le false Istruzioni segrete della Compagnia di Gesù e la polemica antigesuita nei secoli XVII e XVIII*, Roma 2000, s. 282. Dozajista není náhoda, že mezi největšími obhájci řádu se kromě Kaspara Schoppeho nacházel kapucín Valerián Magni, CYGAN, J., *Der Anteil Valerian Magni an der Verteidigung des Piaristenordens, Collectanea Franciscana*, 38/1–2, 1968, s. 364–372.

²⁷ Také Harrach si ostatně do deníku pečlivě zaznamenal *Paragrafo delli Istruzioni loro segrete contro quei Religiosi che volessero far scuole nelle medesime Città, dove l'hanno loro*, AVA, FA Harrach, HS 268, fol. 21r.

²⁸ MONCALLERO, *La fondazione...* (pozn. 7), s. 145–156. Viz též výmluvný dopis Contiho Josefovi Kalasanskému, 1642 V 30, SÁNTHA,

Epistulae... (pozn. 7), s. 222–224.

²⁹ Přesně 15. ledna 1642, BARTUŠEK, V., Frebonie z Pernštejna ve světle římské piaristické historiografie, in: VOREL, P. (red.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 245–251, zde s. 247.

³⁰ Harrach Matteimu, 1642 IV 24, APF, SC, Visite e collegii, 21, fol. 112.

³¹ Mattei Barberinimu, 1642 V 24, AS, Segr. Stato, Germania, 137, fol. 189v–190r.

³² Barberini Matteimu, 1643 II 7, tamtéž, 138, fol. 81v. Nuncius odpověděl, že „*se může ale věřit, že [piaristé] mají zastání na tomto dvoře, kde mají kvůli již učiněným fundacím na Moravě nějakého protektora, kterým jim pomůže*“, Mattei Barberinimu, 1643 II 28, tamtéž, 138, fol. 85v.

³³ Pražský arcibiskup zprávu komentoval s nelibostí: „*Mrzí mne potlačení zbožných škol, neboť na mnoha místech skutečně působily velmi užitečně*“, Harrach Barsottimu, 1646 IV 17, BAV, Vat. Lat. 13508, fol. 23n.

³⁴ Panziroli Melzimu, 1648 IV 4, tamtéž, 29, fol. 91r–v. O dva týdny později byla nunciovi zaslána také kopie buly, tamtéž, fol. 93v. Viz též nunciova odpověď: „*V neděli jsem byl u Její Milosti císařovny Eleonory a sdělil jsem jí upřímně obsah listu Vaší Eminence z 4. dubna, zvláště o otcích ze zbožných škol. Ona mi důvěrně svědila, že její pohnutka*

ustavení kongregace s jednoduchými sliby v roce 1656 a do opětovného povýšení na řád se slavnými sliby v roce 1669.³⁵

Velmi podobným vývojem procházely osudy piaristů také v Čechách. I když byla 2. listopadu 1644 v litomyšlské koleji skutečně zahájena výuka, přesvědčily zprávy z Říma vídeňský dvůr, aby odložil schválení ústavu (dokonce i vysvěcení nového chrámu muselo počkat do roku 1653).³⁶ Teprve mnohem později, po Harrachově nové intervenci, Ferdinand III. v březnu 1657 konečně piaristům udělil povolení, aby se směli ujmout všech svých držav,³⁷ čímž uvedl do chodu sérii nových fundací (např. v rakouském Hornu v roce 1657 a ve Slaném v roce 1658). Jak dokládají osudy piaristů, monopol Tovaryšstva Ježíšova v oblasti vzdělávání se ukázal být, jakmile byl jednou upevněn jako řádové právo a výsada, nezpochybnitelný. Existovala ostatně reálná možnost, že by studenti, vzhledem k menší přísnosti profesorů, mohli opouštět jezuitské školy a přestupovat do těch arcibiskupových. Ne náhodou ostatně nebyly ani školy piaristů povoleny.

Dějiny rády zastírají svou vlastní minulost a přetvářejí ji na základě pozdějších ideologických potřeb, a tak stejně jako myšlení 19. století zavrhl a chtělo zastít katolickou a habsburskou minulost, zavrhl a zastřela katolická habsburská éra nejen vzpouru protestantských stavů, nýbrž také zápas, který vedl k znovuzískání duší obyvatel Českého království pro katolické náboženství. Rozšířená představa o ideologické a doktrinní jednotě panující uvnitř katolického tábora se z velké části zakládá právě na (zčásti vědomém) potlačení rozporů, které komplikovaly úspěchy protireformace. I když by nemělo smysl význam těchto sporů za každou cenu přeceňovat, je třeba říci, že právě z podobných východisek se rodilo „moderní“ myšlení. Potom také nepřekvapí ani to, že se kolem pražského arcibiskupa pohybovali jedni z nejoriginálnějších vzdělců 17. století (Schoppe, Magni, Basilius z Aire, Caramuel z Lobkovic), ani pozornost, s níž arcibiskup sledoval aspekty, které se v dlouhodobém horizontu ukázaly být těmi nejživotnějšími z celé protireformace (na prvním místě piaristická výuka).

DOC. ALESSANDRO CATALANO, DR. (* 1970), italský bohemista a historik. Vystudoval bohemistiku a dějiny na univerzitě La Sapienza v Římě, kde také dokončil postgradulární studium. Na vídeňské univerzitě se zabýval osobností pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu, kterému věnoval řadu studií. Česky vyšla jeho kniha *Zápas o svědomí / Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách* (2008). Překládá z české literatury.

vycházela z naléhání knížete z Dietrichštejna,“ Melzi Panzirolimu, 1648 V 2, tamtéž, 146, fol. 136.

³⁵ ROSA, Spiritualità... (pozn. 6), s. 271–302.

³⁶ Na začátku roku 1648 chtěl Harrach znovu uvést řád do Prahy, avšak pokus se znovu střetl s nemožností získat císařský souhlas, BARTUŠEK, V., Snahy... (pozn. 7), s. 47.

³⁷ ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 7), s. 20.

V současné době je docentem slavistiky na univerzitě v Padově – Università degli Studi di Padova – Facoltà di Lettere e Filosofia. Více o autorovi na webových stránkách www.esamizdat.it/autori/catalano.htm. Ve Slaném přednášel na Slánských rozhovorech 2005 / Itálie (Příběh jednoho mýtu: Bernard Ignác z Martinic – kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – jezuité).

Obr. 11 Drobná barokní grafika s vyobrazením kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu.

Spiritualita a pedagogika sv. Josefa Kalasanského

MAREK MATĚJEK

Na činnost zakladatele piaristického řádu bychom mohli nahlížet z různých zorných úhlů a popisovat tak aspekty sociální, církevní, duchovní, pedagogické anebo historické. Ačkoli se jednotlivé aspekty prolínají a nelze je od sebe zcela oddělit, za rozhodující považuji rozměr duchovní a pedagogicko-vzdělávací, umístěný v centru vlastního motta řádu: „Zbožnost a vzdělání“.

Stejně přesvědčení lze nabýt při četbě dopisů Josefa Kalasanského. V jednom z nejvýmluvnějších prohlášení o nutnosti vzdělání Josef Kalasanský píše: „Pokud už od dětství je dítě ponořeno do zbožnosti a vzdělání, je nepochybně možné očekávat šťastný vývoj celého jeho života.“¹ Zakladatel nového řádu si je dobře vědom naléhavé potřeby věnovat se chudé a zanedbané mládeži. „Je vlastní instituci Zbožných škol,“ píše na jiném místě, „že vyučuje chlapce, a hlavně ty chudé, z nichž mnozí kvůli své chudobě nebo lhostejnosti svých rodičů nechodí do škol a ani se neučí žádnému úřadu nebo povolání, místo toho chodí ztraceni a nečinní, a proto se snadno dají zlákat různými hazardními hrami, hlavně kartami, a když nemají dost peněz na brú, nejprve je kradou doma a potom kdekoliv můžou, a nebo je získávají jinými politováníhodnými způsoby. Aby byly vymýceny kořeny tohoto zla, tak škodlivého pro společnost, nabízejí se otcové Zbožných škol, že se ujmou namáhavého úkolu vyučovat je zdarma ze soucitu.“²

Opakovaně ve svých dopisech upozorňuje na nutnost dobrého vzdělání, které chápe jako pilíř, na němž stojí budoucnost lidstva.³ Proto také zakládá společenství, které se má věnovat „dobrému vzdělání chlapců, tak důležitému, ne-li nezbytnému, v křesťanské společnosti“.⁴

Tento obecný princip platí pro veškeré typy vzdělávání. Ale dílo Josefa Kalasanského je konkrétnější. Jeho autentický sociální vzorec spočívá v zaměření se na chudé. A z tohoto důvodu je už od svého počátku školou vyučující zdarma, protože je otevřena pro ty, kdo nemají peníze dokonce ani na to, aby platili mírné měsíční poplatky učitelů z místní čtvrti. S takovými dětmi se setkával v římských ulicích, když navštěvoval chudé.⁵ Jsou nám dochována dobová svědectví, která explicitně vyjadřují, co motivovalo Josefa Kalasanského a jeho nástupce k neúnavné práci.⁶

¹ *Constituciones de San José de Calasanz a. 1622*, Salamanca 1980, 2. Srov. GUERRI, S. G., *San José de Calasanz. Maestro y fundador*, Nueva bibliografía crítica, Madrid 1992, s. 592.

² TOSTI, O., *Il Regestum Cal. 68 del Arch. Gen. (Documenti Paolucci)*, Archivum, 26, 1989, s. 11, 42.

³ Srov. LESAGA, J. M. – ASIAIN, M. A. – LECEA, J. M., *Documentos fundacionales de las Escuelas Pías*, s. 184, pozn. 5. a také pozn. 15.

⁴ GARSÍA DURÁN, A., *Itinerario, espiritual de San José de Calasanz (1592–1622)*, Barcelona 1967, s. 180, pozn. 803.

⁵ PICANYOL, L., *Epistolario di San Giuseppe Calasanzio*, Řím 1950–1956, sv. I–IX, 4185.

⁶ Jedno takové svědectví se dochovalo z Ancony z roku 1633: „Příkazy dané našemu P. Estebanovi pro otevření těchto škol a pro zahájení výuky otců, kteří přijdou z Benátek, byly přijaty s neuvěřitelným

Obr. 12 Barokní podobizna sv. Josefa Kalasanského ze slánského muzea, 17. stol.

Dílo Josefa Kalasanského by postrádalo smyslu, kdyby se nezdůraznilo jeho přednostní zaměření na chudé. Když se na konci jeho života rozpoutala bitva proti jeho instituci, jeden z důvodů pro její zničení byl bez okolků projevovaný názor, že chudí nemají právo na kulturu a ani by neměli opouštět své podřízené postavení, protože by to mohlo přinést sociální revoluci. Josef Kalasanský a jeho následovníci se postavili na stranu chudých, přesvědčení, že pravda, rozum a spravedlnost stojí na straně dětí z nejnižších sociálních vrstev. Možná v žádné chvíli jeho života nezněl jeho hlas na obranu práv chudých na kulturu tak hlasitě jako v této konečné etapě boje, kdy už se blížil devadesátiletému věku.⁷

*nadšením po celém městě, protože zde byla velká touha uvidět, jak se začne vykonávat toto svaté dílo ke slávě Boží a užitku a prospěchu dětí, které kvůli chudobě svých rodičů nezískaly vzdělání a nebyly nasměrovány k získávání ctností.“ K tomu srov. SÁNTHA, G., *Epistulae ad S. Iosephum Calasanzium ex Hispania et Italia 1616–1648*, Řím 1972, s. 67.*

⁷ Až do konce svého života hájí Josef Kalasanský poslání svých škol. Srov. VILÁ PALÁ, C., *Positio super virtutibus del P. Pedro Casani*, Řím 1982, s. 1312–1313. „Není možné popírat, že institut Zbožných škol, který spočívá v křesťanské výuce a vzdělání dětí, zejména chudých, založený řádem, chudých matky Boží, není nadbytečný, nýbrž je nezbytný, jak z logického důvodu, že mládí musí být vedeno a vzděláváno v dobrých a ctnostných zvycích – tohoto odůvodnění jsou plné knihy filozofů morálky, svatých otců a všech svatých konciliů, stejně jako hlavně ze speciálního důvodu, že křesťanská společnost se skládá z větší části z měst, vesnic a chudých lidí, kteří musí denně dít na své živobytí a nemají čas věnovat se svým dětem. A tyto děti, i když jsou chudé, by neměly být opuštěny, už jen proto, že tvoří větší část křesťanské společnosti, jak už bylo řečeno, a také jsou vykoupěny vzácnou krví Krista a tak oceněné Kristem [...]. Z čehož je jasné, jak vzdálená křesťanské zbožnosti a Kristovu učení je politika, která tvrdí, že vyučovat chudé škodí společnosti, protože je – prý – odvádí od vykonávání řemesel a povolání, což je podle zkušeností mylný názor, protože zde v Římě, po 50 letech, kdy Zbožné školy vyučovaly chudé, nenastal nedostatek žádného řemesla nebo povolání, naopak vidíme, že většinou jsou díky výhodě školního vzdělání schopni vést si

Centrální osou, kolem které se točí celý učební systém Zbožných škol, je praktičnost vzdělání pro chudé chlapce. Na základě tohoto klíče byla vytvořena organizace tříd, předmětů, zkoušek a také délka kurzů.

Tyto školy byly otvírány pro mnohé prosté a chudé chlapce, kteří žili se svými rodinami. Zakladatel ve svých textech nepreferuje sirotky, opuštěné děti, žebráky nebo ty, kteří se dali na špatnou cestu.⁸ Pro tento typ dětí už v Římě existovaly jiné instituce, které byly žádané spíše proto, aby dětem daly přístřeší a obživu, než aby je vzdělávaly.⁹

Zbožné školy sice vznikly pro dobro chudých dětí, ale postupně přimělo velké množství důvodů Josefa Kalasanského zrušit toto výhradní zaměření a nechat dveře otevřené všem typům dětí s tím, že dále dával poněkud významnější přednost chudým (*praesertim pauperes*). Proto byli přijímáni chudí i bohatí,¹⁰ šlechta i plebejové,¹¹ včetně Židů v Římě¹² a protestantů v Německu.¹³ O tomto universalismu se mluví hlavně ve vzpomínce na kardinála Tontiho, který říká, že tento Institut je: „účinným preven-

Obr. 13 Psací stůl sv. Josefa Kalasanského.

úcty svého obchodování, aniž by to za ně museli dělat jiní, jak se dělo dříve, než tyto školy začaly existovat.“

⁸ Srov. GUERRI, *San José...* (pozn. 1), s. 594.

⁹ Jednalo se spíše o útulky a sirotčince než o školy. Mezi nimi vynikala nadace somasků svatého Jeronýma Emiliana, věnovaná výhradně sirotkům, která v Římě rozvíjela svou činnost u chrámu Panny Marie v Aquiru. Slavným se stal také útulek Leonarda Cerusiho, zvaného v Římě *il letterato*, který poskytoval přístřeší všem typům opuštěných dětí. Aby si vydělaly na živobytí, vodil je zametat ulice před domy a paláce kardinálů, šlechty, bohatých lidí a obchodníků, kteří jim dávali almužnu. Za stejným účelem také chodili zpívat po ulicích. K tomu: SÁNTHA, G., *San José de Calasanz. Obra pedagógica*, Madrid, BAC 1984, s. 32–35.

¹⁰ Výhradně na chudé děti se Josef Kalasanský soustředil pouze v prvních letech, následně tento princip opustil a vyučoval i bohaté děti. Srov. BAU, C., *Bibliografía crítica de San José de Calasanz*, Madrid 1949, s. 351.

¹¹ V roce 1646 napsali Josefovi Kalasanskému z Pisy: „*Instituto camina assai bene, venendo frequentate le scuole da Nobili e da Plebei con sodisfazione universale*,“ in: SÁNTHA, *Epistulae...* (pozn. 6), s. 150.

¹² Srov. BERRO, V., *Annotazioni della Fondazione della Congregazione e Religione... delle Scuole Pie*, I., *Archivum*, 21–22, 1987, s. 84.

¹³ Srov. MONCALLERO, G. L., *La fondazione delle Scuole degli Scolopi nell'Europa centrale al tempo della Controriforma*, Alba 1972, s. 113–118; SÁNTHA, *San José...* (pozn. 9), s. 387, pozn. 14.

tivním a zdravým lékem proti zlu, protože je určen pro dobro všech chlapců za všech podmínek a tím i mužů, kteří se z nich stanou... Budeme-li předpokládat užitečnost a nezbytnost tohoto díla, které objímá všechny lidi a podmínky i místa.“¹⁴ To samé stručně shrnuje i na jiném místě, kde píše o piaristech, že: „*jejich vlastním a konkrétním cílem je dobré vzdělání a zbožná výchova dětí z celého státu, hlavně těch chudých.*“¹⁵

Směsice dětí v učebnách, kostele, na dvorech, pocházejících ze všech sociálních podmínek, byla nepochybně jedinečným prostředkem jak pomoci různým společenským třídám ke vzájemnému pochopení, respektu a křesťanskému soucitu, jejichž důsledky je možné předpokládat. A to tím více, čím více trval Josef Kalasanský na svém školním řádu s myšlenkou, že bohatství a urozenost nejsou nejvyššími hodnotami společnosti: „*V našich školách nikdo,*“ napsal svatý pedagog, „*neprojevuje žádnou nadřazenost nebo výlučnost nad ostatními, s výjimkou větší píle nebo většího úspěchu ve studiu, ve škole nikdo neprojevuje pychu, nadřazenost nebo prvenství v ničem jiném než v hodnotě nadání a mravní bezúhonnosti.*“¹⁶ Byl to řád s hodnotami zcela odlišnými od těch, které vládly v tehdejší společnosti. Zatímco se v ulicích Říma odehrávaly tragédie, v učebnách Zbožných škol se bohatým a urozeným připomínalo, že ani peníze ani původ nelze považovat za hodnoty vyšší než inteligenci, mravní bezúhonnost a kulturu. A to bylo smyslem vzdělání.

Zbožné školy tím, že se staly náboženským společenstvím a posléze církevním řádem, vstupovaly do zvláštní sféry uvnitř duchovního organismu církve, sféry, kde se přehodnocuje žebříček hodnot ve světle poselství evangelia. Josef Kalasanský uvozuje své Stanovy následujícími slovy: „*Protože v Boží církvi a pod vedením Ducha svatého všechny náboženské řády usilují o zdokonalení milosrdenství jako o skutečný cíl [...], to samé je třeba navrhnout, aby činila s plným úsilím naše Kongregace prostřednictvím řádu schváleného papežem Pavlem V., jeho blabé paměti, který zastupoval Krista na zemi.*“¹⁷

Specifickým účelem řádu je úsilí o dosažení *dokonalého milosrdenství*. K tomuto musí mít každý člen řádu na paměti dodržování tří svatých slibů, které představují opravdovou cestu následování našeho Pána podle ducha evangelia: cestu, která neomylně vede k dosažení dokonalého milosrdenství, jak řekl Josef Kalasanský i o samotném účelu škol. Tyto komplementární a zásadní myšlenky pojetí zasvěceného života Josef Kalasanský demonstruje, když mluví o svatých slibech obecně: „*Kdo touží dosáhnout dokonalého milosrdenství, které je závažkem k dokonalosti, nenajde cestu snadnější a bezpečnější než věrné dodržování ctností, které se silou svatého slibu realizují vírou věřících, kteří se ve své touze po spojení s Bohem zřeknou světského života. Tímto způsobem, zřeknutím se z lásky všech světských statků, mohou Boha*

¹⁴ GARSÍA DURÁN, *Itinerario...* (pozn. 4), s. 172 a 177.

¹⁵ VILLÁ, C., *Cuatro Sumarios de la Congregación Paulina*, *Archivum*, 17, 1985, s. 66.

¹⁶ SÁNTHA, G., *San José...* (pozn. 9), s. 403, pozn. 27.

¹⁷ *Constituciones...* (pozn. 1), 1.

*rychle následovat svou duši i tělem skrze opravdovou čistotu, chudobu a poslušnost.*¹⁸

Josef Kalasanský si je tedy plně vědom toho, co znamená náboženský řád v církvi. A v souladu s tímto přesvědčením vyžaduje od sebe samého i od svých následovníků všechno to, co vyžaduje církev, nebo co očekává od věřících. Jeho stanovy jsou bezpochyby mistrovskými liniemi jeho pojetí zasvěceného života, mluví v nich o všech aspektech této životní formy.¹⁹

Josef Kalasanský si uvědomuje, že jeho dílo je užitečné a nezbytné pro církev a že i přes ohromnou různorodost už schválených náboženských institucí ta jeho je opravdovou moderní novinkou své doby, zcela odlišnou od ostatních a v určitém smyslu k nim všem komplementární. Zde je pár výmluvných odstavců ze *Spisu Tontimu*:

„I když bychom hypoteticky předpokládali nebo se obávali přílišného počtu řádů, nemělo by se to týkat institucí užitečných a nezbytných, nýbrž těch nadbytečných, jinými slovy: těch, které nemají specifické účely a místo toho používají obecné cíle, které mají společné s ostatními [...]; pokud se jedná o ty ostatní řády, zmatek může vzniknout díky církevnímu rouchu – a to naše už je odlišné, a nebo díky účelu – a ten nás už je velice odlišný. [...] A jestli má svatá církev ve zvyku udělovat tuto milost [povolení založení řádu – pozn. aut.] tolika jiným řádům, proč ne i tomuto, který by se dal považovat za ztělesnění všech těch ostatních, nejen díky pomoci bližnímu v případě nouze ve všem, v čem pomáhají ty ostatní, ale díky přípravě a uspořádávání duší prostřednictvím dobrého vzdělání, aby byly schopné přijímat služby všech ostatních řádů? [...] Jestli církev udělila tuto milost tolika institucím obecného a běžného účelu, proč ne té s účelem konkrétním a specifickým? Jestli ji udělila mnoha specifickým účelům, možná ne tak nezbytným a přinejmenším ne tak žádaným, proč ne tomuto nezbytnému a obromně žádanému? [...] Jestli nebyla odmítnuta těm, kteří pomáhají dobře umírat, proč není udělena – logičtěji – těm, kteří pomáhají od prvních let dobře žít, na čemž záleží i to dobré umírání, mír a klid vesnic, dobré vládnutí [...] a nakonec reformace celého křesťanstva...?‘‘²⁰

Je tedy zřejmé, že Josef Kalasanský považuje tuto poslední myšlenku *reformace celého křesťanstva* za účel své instituce. O dospělém bylo podle jeho vnímání společnosti dostatečně postaráno ostatními řády a institucemi, zatímco děti – hlavně ty nejchudší – mají jen Zbožné školy.²¹

¹⁸ Tamtéž, 95. Je zajímavé sledovat harmonii mezi texty Josefa Kalasanského a texty II. vatikánského koncilu. Srov. ASIAIN, M. A., *La experiencia religiosa de Calasanz*, Salamanca 1979, s. 15–32.

¹⁹ V době, kdy je sestavoval, měl před sebou principy řádů theatinů, jezuitů a caraccolinů. Srov. CUBELLS, F., *Explorando las fuentes de las Constituciones de San José de Calasanz*, in: *Analecta Calasanctiana*, roč. 44, 1980, s. 515–575. Výběr řádů, kterými se Josef Kalasanský nechal inspirovat, prokazuje jeho sounáležitost s církví, protože tyto řády byly určitou variantou řeholních kanovníků, ke kterým se počítá i řád Zbožných škol. Dalo by se čekat, že jeho hluboké přátelství s bosými karmelitány a františkány konventuály bude mít přednostní vliv na jeho stanovy, ale nebylo tomu tak.

²⁰ LESAGA – ASIAIN – LECEA, *Documentos...* (pozn. 3), s. 188n. a 192n.

²¹ PICANYOL, *Epistolario...* (pozn. 5), 2623.

Obr. 14 Průčelí generální kurie piaristů v Římě.

To specifické na jeho řádu spočívalo ve specifickosti účelu, který je jakoby posvěcován, protože je považován za čtvrtý svatý slib. Na tento slib Kalasanský občas odkazuje, když svým duchovním připomíná, že jsou k vyučování zavázáni právě silou tohoto slibu: *„Pilně se všichni snažte dodržovat stanovy a pečovat o chod škol, v souladu se slibem, který jste dali; přečetl jsem váš názor o slibu vyučovat děti, který po hlubší úvaze není absolutní jako ty ostatní tři, a když si nadřížený nepřije, aby jiný učil, slib ho k učení nezavazuje.*“²²

Účel vzdělávání není posvěcen pouze proto, že představuje čtvrtý slib, nýbrž proto, že ho Kalasanský považuje za skutečnou cestu spasení pro své duchovní: *„Nemůžu nepřipomínat ve všech svých dopisech, aby se starostlivě pečovalo o vzdělávání, i kdyby mělo být někdy upuštěno od jiných úkolů, protože účel škol je naším speciálním účelem, a když nefunguje dobře, odchylujeme se od skutečné cesty k našemu spasení. Doufám, že náš Pán dá všem, tady i tam, skutečné pochopení pro práci v našem institutu, na které záleží naše spása.*“ A dále píše: *„Povzbudte mým jménem všechny duchovní, aby spasili své duše vykonáváním našeho účelu, který je tou skutečnou stezkou, kterou se dostaneme do nebe.*“²³ S tím se vrací k prvotní myšlence, že základem dobra, které je činěno našemu bližnímu, je dosažení dokonalého milosrdenství,

²² Tamtéž, 2712, 2110.

²³ Tamtéž, 1287, 4318 a 4549.

pro jehož získání je přímou cestou nebo prostředkem vhodným pro piaristy vykonávání daného účelu.²⁴

Konečný posvěcující vzorec samotného institutu jako díla církve je výslovný odkaz na evangelium, hlavně v souvislosti s chudými dětmi: „*Pokud ti z našich, kteří žavítali do daných regionů,*“ píše zakladatel kardinál Dietrichštejnovi, „*věří, že to, co je činěno chudému dítěti, se dotkne Ježíše Krista osobně, jsem si jistý, že do toho vloží co největší úsilí.*“²⁵ Už v předmluvě ke stanovám se přimlouvá za aplikaci textu evangelia na „chudé děti“ a ne pouze na „děti“: „*A protože se skutečně považujeme za Chudé Matky Boží, nikdy nebudeme znevažovat chudé děti, naopak se budeme snažit s velkou trpělivostí a soucitem naučit je všem ctnostem, protože jak pravil náš Pán: „To, co učiníte některému z mých malíčkových, jako byste učinili mně samotnému.“*“²⁶ To je pasáž z evangelia, které se držel až do konce svého života, jak je vidět v jeho dopisu z roku 1647: „*Pevně doufáme, že blahoslavený Bůh pomůže našemu institutu – degradovanému v roce 1646, který je založen pouze na milosrdenství a pro vyučování hlavně chudých chlapců, aby se potom nemohlo říct, že „děti prosily o chléb a nebyl, kdo by jim ho rozdělil.“*“²⁷ Na jiném místě píše: „*Udržujte si všichni velkou touhu sloužit Pánu skrze jeho děti, což jsou chudí, abychom mohli včas uslyšet: „co jste učinili jednomu z mých malíčkových, mně jste učinili.“*“²⁸ Neméně výřečný je tento text: „*Co se týče přijímání chudých dětí, vaším úkolem bude přijmout ty, kteří přijdou, protože právě pro ně je náš institut a to, co je děláno pro ně, je děláno pro Krista.*“²⁹

Tato explicitní aplikace evangelního textu na chudé děti, když by ho mohl vhodněji aplikovat jednoduše na děti, nám dává ještě větší záruku, že preference chudých byla zásadním vzorcem nového účelu, který vznikl v církvi, jmenovitě účelu Zbožných škol.

Z toho, co bylo uvedeno výše, je zřejmé, že dílo Josefa Kalasanského mělo kořeny v evangeliu. A to bylo něco více než jen posvěcení jeho účelu. „*Bobatost evangelia [...] umožňuje existenci různých stylů života uvnitř křesťanské spirituality [...]. To je to samé evangelium, které může z různých úhlů získávat lidská srdce [...]. Podle tohoto bodu jsou chápáni všichni zakladatelé a Josef Kalasanský obzvlášť. Co to vlastně podle něj znamená zakladatel? Člověk, který umí rozhodujícím způsobem číst v evangeliu, který ví, jak objevovat různé formy zjevení Ježíšovy podoby lidem, v souladu s potřebami doby, ve které se nacházejí. Je to charismatická osoba, ve které privilegovaným způsobem kypí Duch svatý.*“³⁰

Tato odhodlaná četba evangelia je to, co charakterizuje dílo zakladatele. „*Kdo zkoumá svůj duchovní život a snaží se pochopit jeho podstatu, ten následuje Ježíše [...]. Následování Pána představuje podstatu duchovního života*

v řádu.“³¹ Ale toto následování Pána, běžné pro veškerý zasvěcený život, získává svoji osobitost z různých způsobů četby evangelia nebo ztělesněním některé z mnohých podob, ve kterých je Ježíš v evangeliu představen. Přesněji řečeno, protože speciální inspirace Duchem svatým je nadpřirozeným fenoménem, zakladatelem není ten, kdo pouze přečetl evangelium a přišel na novou myšlenku pro své dílo, protože je to Bůh samotný, kdo ho musí myšlenkou inspirovat. A v tomto spočívá „zakladatelské charisma“. Je to výzva, kterou Bůh činí každému ze zakladatelů, aby založil určitou službu ve své komunitě, a Bůh mu dá schopnost tuto službu vykonávat. Jinými slovy, „zakladatelské charisma“ klíčí díky impulsu nebo výzvě Ducha svatého „*konstatováním potřeby, kterou je nutno uspokojit, nebo objevením prázdného místa, které se nikdo neobtěžoval naplnit*“.³²

Josef Kalasanský se snažil najít ty, kteří se zavazují k vyučování a vzdělávání chudých dětí, ale všechny jeho pokusy selhaly. Proto se nakonec rozhodl, že se sám zhostí tohoto úkolu. Musel přemýšlet o významu a přínosu své instituce, trvá na tom, že její charisma je zcela jiné než těch ostatních, aby získal místo mezi různými náboženskými řády. A toho také dosáhl.

Charisma instituce bylo tedy jasně specifikováno jeho vlastním a definitivním zapojením do vyučování a vzdělávání dětí všech společenských tříd, ale hlavně těch chudých, prostřednictvím škol, kde se vyučovalo zdarma již od prvních písmenek.³³ Poprvé v historii církve vznikl řád, který se věnoval této službě a specifickému účelu, chráněnému navíc čtvrtým svatým slibem.³⁴ Zakladatel chtěl, aby byli členové instituce zároveň učitelé, věřící a členové řádu. Ale k tomuto závěru došel až po mnoha letech zkušeností. Na začátku se hlavně snažil najít „učitele“ a akceptoval i duchovní a laiky. V druhé etapě vylučuje laiky a požaduje členy náboženského řádu – mnichy. Skutečnost, že jeho řád patřil do skupiny řeholních kanovníků, vyžadovala, aby větší část jeho členů byla tvořena duchovními. Ale přesto nebyl tak rigidní, aby zavíral dveře svých škol před učiteli, kteří nebyli členové žádného řádu, takže v nich vždy působil nějaký laik, jako Sarafellini, nebo nějaký duchovní nebo klerik, který nepatřil do žádného náboženského řádu, jako Andrés Bayano a Gaspar Dragonetti.

Duchovní rozměr Zbožných škol, který v tomto pojednání zkoumáme, je definován vzorci, které se odvíjejí od základních prvků jejich specifického účelu samotného a od povahy nadání jejich členů. A je zřejmé, že mnohé z těchto vzorců jsou běžné pro všechny nábo-

²⁴ *Declarationes et Decreta Cap. Gen. Specialis*, Řím 1970, s. 93n.

²⁵ PICANYOL, *Epistolario...* (pozn. 5), 2441.

²⁶ *Constitutiones...* (pozn. 1), 4.

²⁷ Srov. PI 4, 4.

²⁸ MONCALLERO, G. L. – LIMITI, G., *Il Codice Calasanziano Palermitano*, Roma 1965, s. 333. Srov. Mt 25, 40.

²⁹ PICANYOL, *Epistolario...* (pozn. 5), 2812.

³⁰ ASIAIN, M. A., *Espiritualidad de la Orden*, in: *Escuelas Pías. Ser e Historia*, s. 355.

³¹ ASIAIN, M. A., *La experiencia religiosa de Calasanz*, in: *Escuelas Pías. Ser e Historia*, s. 43.

³² TILLARD, J. M. R., *El dinamismo de las fundaciones*, in: *Vida Religiosa*, 52, 1982, s. 166.

³³ Srov. *Declarationes...* (pozn. 24), IV: *Declaratio de Charismate Calasanziano*, s. 22–78; ASIAIN, M. A., *El carisma de José de Calasanz*, in: *Analecta Calasanziana*, 50, 1983, s. 419–483; GUERRI, S. G., *El carisma de San José Calasanz según los testigos del Proceso de Beatificación*, in: *Analecta Calasanziana*, 39, 1978, s. 183–212.

³⁴ GUERRI, *San José...* (pozn. 1), s. 602.

ženské řády a kongregace, jako jsou ty, které vycházejí ze svatých slibů, z konceptu kongregace a ze všech těch klíčových tradičních aspektů nebo praktik v celém církevním životě. Jsou zde zahrnuty i prvky vlastní veškeré křesťanské spiritualitě, které nemohou selhat, protože pocházejí ze zbožnosti klášterů.

Následkem toho se nezdá vhodné charakterizovat spiritualitu Josefa Kalasanského a jeho řádu termíny tak běžnými a univerzálními v celé křesťanské zbožnosti, jako jsou víra, naděje, láska, milosrdenství, oddanost Trojici, christocentrismus či marianismus; protože těmi není možné odlišit tuto instituci od jiných, ani slibem chudoby, čistoty a poslušnosti, nebo praktikou modlitby nebo povahou služby církvi. Všechny tyto termíny, stejně jako odkazy na život mnichů a jiných, jsou prvky, které nemohou chybět při popisu kalasanské spirituality.³⁵ Avšak není možné hledat charakteristiky mimo tento rámec ctností, praktik a skutků křesťanské a duchovní zbožnosti. Musíme tedy hledat spíše speciální vzorce některých z těchto prvků, které odliší specifickou spiritualitu Zbožných škol a jejich zakladatele.

Tyto struktury vyplývají přímo ze samotného účelu, pro který se řád odlišuje od jiných: „*Tento účel představuje skutečné apoštolství a zvláštní prostředek posvěcení a také specifický cíl, pro který se celá jeho spiritualita formuje a posiluje, definuje a zázračně rozvíjí.*“³⁶ A zde je pár výmluvných odstavců spisu z roku 1644, který nám spontánním způsobem ukazuje něco z toho, co hledáme: „...*naše víra je založena na krajní chudobě a krajní pokoře ve vztahu k instituci a na díle, které má za cíl vyučovat malé chudé a nejchudší děti, které více než kdo jiný potřebují někoho, kdo by jim dával chléb a vyučoval je [...]. A tato realizace pokory vyučováním chudých, na rozdíl od jiných náboženských řádů, by se mezi námi nemohla zachovat, kdyby neexistovala krajní chudoba.*“³⁷

Josef Kalasanský je opravdu zamilován do chudoby. Kapitola o chudobě v jeho stanovách začíná tímto emotivním odstavcem: „*Ctnostná chudoba, matka vzácné pokory a jiných ctností, musí být členy řádu milována jako ta nejpevnější obrana řádu.*“³⁸ Ale kromě františkanismu, který demonstruje v této náklonnosti k chudobě, je v tomto nutné vidět i přímou souvislost se samotným účelem díla Josefa Kalasanského, jak vzpomíná oficiální deklarace řádu, kterou jsme citovali: „*Objal s radostí krajní chudobu, aby nejchudší děti mohly beze studu navštěvovat jeho školy.*“³⁹

Stěží existuje ctnost nebo postoj, na kterém by Josef Kalasanský trval více, než je pokora.⁴⁰ A to proto,

Obr. 15 Nádvoří generální kurie piaristů v Římě.

že stejně jako krajní chudoba je nutná pro vykonávání jeho díla. Velký pedagog kardinál Silvio Antoniano, který navštívil Zbožné školy, napsal v roce 1584, dávno před touto návštěvou, že učitelé městských škol v Římě jsou velmi často „*vandráci a tuláci...*, z čehož vyplynulo, i když bez nějakého důvodu, že jejich vyučování dětí je nízké a opovržlivé“, takže „*by měli učit přinejmenším čestní muži a úctyhodní občané.*“⁴¹ A Josef Kalasanský si toto uvědomuje, a proto vyžaduje pokoru: „*aby se naučili být vnitřně nepokornější, jak mohou, aby byli schopni vykonávat tak vznešený úkol, jakým je výuka dětí, který se světu, našemu nepříteli, zdá tak nízký a ponižující...*, doufám, že v naší víře nebude chybět nikdo, kdo by se dokázal ponížit pro velké dobro, nejenom pro vyučování psaní nebo aritmetiky, ale také pro učení malíčkových, jak číst...; máme závazek dát lepší příklad než ostatní řády,

³⁵ Declaratio de spiritualitate calasanctiana, in: *Declarationes...* (pozn. 24), 334–358; ASIAIN, M. A., La espiritualidad de San José de Calasanz, in: *Analecta Calasanctiana*, 50, 1983, s. 485–544.

³⁶ Declaratio de spiritualitate calasanctiana, 353.

³⁷ Registrum Calasanctianum, in Archivo General de las Escuelas Pías, Řím, 14, 64.

³⁸ Constituciones... (pozn. 1), 137.

³⁹ Declaratio... (pozn. 36), 355. Srov. ASIAIN, *La experiencia...* (pozn. 18), s. 63–90.

⁴⁰ CUEVA, D., *Calasanz. Mensaje espiritual y pedagógico*, Madrid 1973, 1005–1058; ASIAIN, M. A., La humildad en los escritos de Calasanz, in: *Panorama Escolar*, 53, Madrid 1975, s. 115–121.

⁴¹ SILVIO, A., *Tre libri dell' educatione christiana dei figliuoli*, Verona 1584, lib. III, c. 28 a 29. Španělský humanista, filozof a pedagog J. L. Vives napsal Erasmusovi: „*Me tenet tantum scholarum taedium ut quidvis facturus sim citius quam ad has redire sordes et inter pueros versari.*“ Srov. ALLEN, Opus epist. Des. Erasmi, V, 113. Svatý Ignác z Loyoly napsal Filipovi II. prostřednictvím p. Ribadeneiry: „*Tutto il bene della Cristianità e di tutto il mondo dipende dalla buona istituzione della gioventù, la quale essendo nei primi anni molle come cera, si lascia più facilmente medellare... (perciò) la Compagnia... si è abbassata a prendere questa parte di minor gloria non di minore utilità dell' istituzione de' ragazzi e dei fanciulli...*“ (MI, Epp X, 705n). K tomu: PIGNATELLI, A., Il Collegio della Compagnia di Gesù e l' educazione in esso incentrata, in: *Esperienze di pedagogia cristiana nella Storia*, sv. I, 4–17, Roma 1981, s. 106.

*možná proto, že jsme ti nejpovolanější, možná proto, že máme to nejnižší povolání ze všech, a proto tedy vyžadující více pokory než jiné.*⁴²

Možná by nejjasnějším příkladem toho, co je smyslem díla Josefa Kalasanského v této podobě jako zdroj hluboké spirituality, mohl být tento odstavec napsaný původně v jeho poitalštěné španělštině: „*Moc mě trápí, že [...] máte tolik obav a znepokojení, jak jste mi napsal ve vašem posledním dopise, které nepocházejí z pokory, protože kdybyste ji měl, věděli byste, že nejkratší a nejsnazší cesta nebo stezka k tomu být povznesen ke skutečnému poznání vlastností, jako jsou milosrdenství, rozvážnost a nekonečná trpělivost a dobrota Boží, je snížit se k úkolu předávat světlo dětem a blavně těm, které jsou nejubožejší ze všech, což je úkol v očích světa tak nízký a ponižující, že jen málo lidí se k němu touží snížit.*...“

Slavný římský humanista a Kalasanského současník Jano Nicio Eritreo (1577–1647) označil Zbožné školy za určitý druh *stoky*, protože do nich přicházely ty nejspodnější vrstvy společnosti, ty nejnížší a nejopovrhovanější z dětí města, aby se tu vzdělávaly. Spis kardinálovi Tontimu, který je chvalo zpěvem na školy pro chudé z pera Josefa Kalasanského, neodpovídá drsné realitě: byl to ponižující úkol!

Aby bylo možné jednat s *nejchudšími* dětmi, byla nutná krajní chudoba a krajní pokora. Ale aby bylo možné jednat jednoduše s *děťmi*, chudými i bohatými, urozenými i neurozenými, byla také nutná *krajní prostota*. A to je také jedna ze ctností, na kterých tolik trval Josef Kalasanský u svých členů řádu: „*Ach, jak by se mi líbilo, kdybyste vy všichni chodili životem se svatou prostotou.*...“ napsal jednomu učiteli noviců. A při jiné příležitosti napsal mnohem explicitněji a s velmi vhodnými evangelními rezonancemi: „*A kdo se naučí té praktice, kterou používá maličké dvouleté dítě, které by mnohokrát bez opory upadlo, přestane trpět přehnanou sebedůvěrou a vždy se bude dovolávat Boží pomoci. A toto chce říct ona věta, tak málo chápáná a ještě méně praktikovaná: ,když to neuděláte jako to maličké dítě, nevstoupíte do království nebeského!*“⁴³ učte se tuto praktiku a snažte se docílit této velké prostoty, protože tehdy naleznete pravdu oné věty, která říká: „*Pán promlouvá s prostými lidmi.*“⁴⁴

Pokora a prostota jsou nakonec určitým způsobem jak napodobit Krista, který sám sebe dává za příklad vhodný k napodobení, když říká: „*Učte se ode mne, neboť jsem tichý a pokorného srdce.*“⁴⁵ Je zřejmé, že vnitřní cesta Josefa Kalasanského byla nápodobou Ježíšovy prostoty. Miguel Angel Asiain napsal o zakladateli Zbožných škol: „*Jestli něco září v zakladateli jako celek, pak je to prostota a pokora, které se projevují v jeho osobě.*...“⁴⁶ Jinými slovy „*udělal ze sebe mezi dětmi dítě, s velkou prostotou a pokorou,*“⁴⁶ a chtěl, aby takoví byli i jeho následovníci.

Spolu s pokorou a prostotou zakladatel často požaduje trpělivost, ve které byl on sám mistrem nato-lik, že si vysloužil srovnání s Jobem.⁴⁷ „*Zvu vás,*“ napsal, „*k cestě prostoty a ke snaze získat dobrou úrodu ze svých zásluh prostřednictvím trpělivosti; použijte veškeré úsilí, abyste byli trpěliví a pokorní; nevěnujte se tomu, abych prosil Pána, aby vás zbavil nesnáží, nýbrž spíše, aby vám dal trpělivost ty nesnáže přestat a velkou lásku, abyste je necítili; je nutné prosit Pána o trpělivost a další a další trpělivost; snažte se všechny motivovat k trpělivosti.*“⁴⁸

Hodné zmínky je také jeho neustálé vyzývání k radosti, která nemůže být menší u člověka, který zestárnul mezi dětmi. Uvážíme-li tento fakt, není správné, že je Josef Kalasanský prezentován jako muž vážný a neschopný ukázat jediný radostný úsměv. Jak by mohl ostatní vybízet k radosti, kdyby ji nebyl sám často projevovat. Zde jsou některé jeho výroky: „*Jestli chcete dělat něco příjemného a dát mi velkou útěchu, snažte se žít s radostí a chodit do školy s chutí; snažte se žít radostně, protože když se k trpělivosti přidá radost, zásloužíte se o mnohá úctyhodná díla; zůstaňte radostní v Pánu, když se vám něco stane, řekněte mi to, já vás utěším.*“⁴⁹

A na závěr bych rád uvedl ještě jeden odstavec, který explicitně souvisí se službou chudým a se slibem Bohu: „*Nepřipouštějte si melancholické myšlenky, které mají ve zvyku skličovat srdce a rozrušovat mysl, nýbrž myslte na věci, které vám mohou působit radost; například odměnu, kterou má Bůh připravenou pro ty, kdo pomáhají chudým, blavně ve věci duchovní a ve svatou bázeň před Bohem, protože moudrý řekl: ,ti, kteří učí mnoho lidí, budou zářit jako hvězdy celou věčností.*“⁵⁰ Proto by se toto povolání mělo dělat s radostí, jak nás vybízí svatý Pavel: „*Bůh miluje ty, kteří dávají s radostí.*“⁵¹

Zdá se tedy nepochybné, že mezi ctnostmi, které chtěl Josef Kalasanský vštěpovat členům svého řádu jako nezbytné a nejvíce žádoucí pro jeho vlastní poslání, vynikají chudoba, pokora, prostota, trpělivost a radost.

ThLic. PhDr. MAREK MATĚJEK, Ph.D. (* 1977), odborný asistent na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, specializace: dějiny spiritualit a dějiny vzdělávání a výchovy, garant celoživotního vzdělávání, od roku 2008 ředitel Farní charity pro nevidomé.

⁴² Srov. Mt 18, 3.

⁴³ Srov. PICANYOL, Epistolario... (pozn. 5), 912.

⁴⁴ Mt 11, 29.

⁴⁵ ASIAIN, M. A., *El camino de José de Calasanz*, Salamanca 1981, s. 207n.

⁴⁶ *Declaración sobre la espiritualidad calasancia*, Notas, Roma 1969, s. 7.

⁴⁷ Srov. SPINELLI, M., *José de Calasanz el pionero de la escuela popular*, Madrid 2002, s. 155nn. K tomu také: GINER, S., *El proceso de Beatificación de San José de Calasanz*, Madrid 1973, s. 340n.

⁴⁸ CUEVA, D., *Calasanz*... (pozn. 40), s. 284nn.

⁴⁹ Tamtéž, s. 292nn.

⁵⁰ Srov. Da 12, 3.

⁵¹ CUEVA, *Calasanz*... (pozn. 40), s. 292n. Srov. 2 K 9, 7.

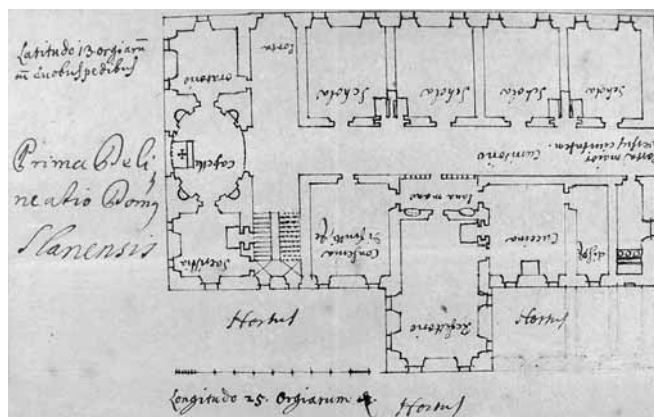
Z historie piaristické koleje ve Slaném 1658–1778

VÁCLAV BARTŮŠEK

Piaristická kolej, od jejíhož vzniku ve Slaném jsme si v roce 2008 připomněli 350 let, byla stejně jako v jiných lokalitách piaristického řádu, nejmenší správní jednotkou řádu a nositelkou její pravomoci v příslušném místě. Počet členů koleje se zpravidla pohyboval kolem 12 řeholníků. Představení piaristické koleje se nazývali rektoři, bývali jmenováni generály řádu. Jim podléhali ředitelé škol, tzv. prefekti, jejichž pravomoc se vztahovala jak na gymnázium, tak na elementární školu, oni věděli o problémech spojených s hospodářskou situací koleje, zastupovali ji navenek nejen před vrchností, ale i před řádovým provinciálem a generálem, ti jim byli nadřízení, i před zástupci dalších řeholních, církevních a světských institucí (např. zástupci šlechty, krajských úřadů nebo měst) a zejména pak i před zástupci z řad dobrodinců piaristického řádu, hostí v objektech koleje a pochopitelně i před rodičovskou veřejností svých svěřenců. Oni pečovali o řádné vedení a doplňování kolejního archivu, na základě pravidelného studia v něm sepisovali kolejní kroniku, do níž se snažili zapsat podle svého nejlepšího vědomí a svědomí důležité události, které v období jejich rektorátů potkaly kolej, v jejímž čele stáli, případně sem přidávali i opisy nejdůležitějších dokumentů k zabezpečení existence koleje v určité lokalitě.

Zastupovali je tzv. vicerektori, na jejichž bedrech leželo kontinuální zajištění všech funkcí piaristické koleje tak, aby nebylo znát, když se rektor nemohl funkcí plně zaměstnávat. Jinak lze kněžské osazenstvo koleje rozdělit do dvou skupin. Polovina zpravidla zkušenějších a též starších členů se zabývala řídicími, ekonomickými a kazatelskými funkcemi, druhá polovina pedagogickým působením na základní a střední škole, většinou s právem veřejnosti. Nejzkušenější profesori přednášeli studentům z řad noviců odbornou opakovací látku nebo vysoce fundované přednášky z filologie, filozofie, případně i teologie v rámci soukromých řádových teologických studií.¹ Činnost kolejí v územních celcích jednotlivých regionů řídil provinciál. Pravomoc jednotlivých řádových funkcí byla přesně vymezena řádovými pravidly, jejichž prvním tvůrcem byl zakladatel řádu Josef Kalasanský a která byla později doplňována na jednáních generálních kapitul piaristického řádu v Římě.²

Chronologicky můžeme vymezit první období dějin piaristické koleje ve Slaném lety 1648–1778. V roce

Obr. 16 První návrh slánské koleje, 1659 – půdorys přízemí (*Prima delineatio Domus Slanensis*, BM.8.4); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

1648 došlo k dohodnutí fundace a v roce 1778 skončila výuka na gymnáziu na základě opatření za reforem panovnice Marie Terezie. Jednotlivým prvkem je pak kronika piaristické koleje, která je vlastně hlavním pramenem k dějinám zdejších piaristů a k poznání všedního řádového života u piaristů v koleji.³ Všímá si nejen základních faktů z dějin koleje i z města Slaného, kde působila, ale přibližuje i život piaristů a místy jejich školní řádovou výuku. Od roku 1758 doplňují informace o zdejší piaristické výuce rovněž analýzy vedené pro zachycení dějin česko – moravsko – slezské piaristické provincie většinou jejími představenými.⁴

Ačkoliv druhá nejstarší piaristická kolej v Čechách v královském městě Slaném byla založena v roce 1658 poněkud nečekaně, její zakladatelé hrabata z Martinic věděli o činnosti piaristů v Římě již po dobu 10 let. Byl to zejména hrabě Ferdinand Leopold Benno z Martinic (†1691),⁵ vyšehradský (salcburský, pasovský a pražský) kanovník. Ten zaslal ve čtyřicátých letech 17. století dva dopisy zakladateli a generálovi řádu piaristů Josefovi Kalasanskému do Říma. Šlo o korespondenci z let 1641 a 1646, kde generál konzultoval některé problémy usazení piaristů v Čechách. Zdá se, že Ferdinand Leopold zapůsobil na svého bratra Bernarda Ignáce z Martinic (†1685),⁶ mezi jehož statky náleželo panství Smečno i s někdejší královským městem Slaný, kde se piaristé usídlili.

Jestliže přehlédneme historii po celé období existence koleje, na jejímž počátku bratři Martinicové stáli, vidíme, že prošla několika závažnými proměnami, které souvisely s celkovým vývojem našich i regionálních dějin, historie piaristického řádu a rozvoje slánského, zejména gymnaziálního školství. Pro náš příspěvek, který se týká počátku první etapy působení slánských piaristů ve zdejší

¹ Srv. BARTŮŠEK, V., Výuka teologie v piaristickém řádu v době baroka a příprava na ni s přihlédnutím k českým zemím, in: *In omnibus caritas, Sborník Katolické teologické fakulty, sv. IV*, Karolinum, Praha 2001, s. 40–60.

² Srv. např. BARTŮŠEK, V., *Přehled organizace piaristického řádu v českých zemích do josefinských reforem*, XXVII, Mikulovské sympozium, Vývoj církevní správy na Moravě 9. – 10. října 2002, Brno 2003, s. 271–276.

³ NA, Řpi, kol. Slaný, *Historia domus Slanensis 1659–1781*, č. kn. 556.

⁴ NA, Řpi, provincie, *Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum (1758–1865)*, č. kn. 7.

⁵ Rok narození upřesněn, srv. HOJDA, Z., Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 12, pozn. 2.

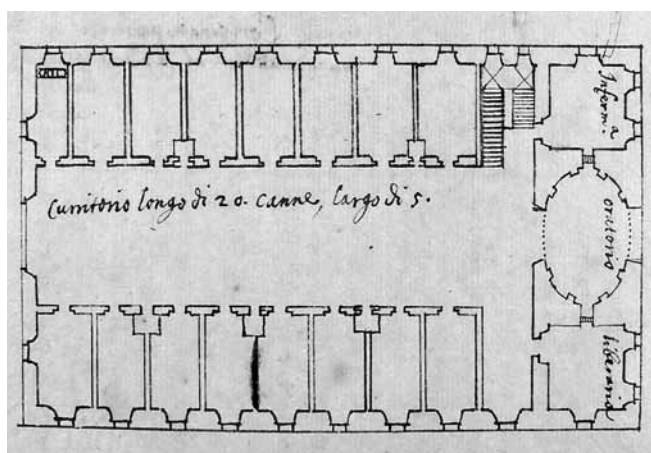
⁶ Tamtéž.

koleji do roku 1778, kdy se realizovaly školní reformy zrušením zdejšího gymnázia, tedy zejména 17. století, si můžeme položit několik otázek, na jejichž základě lze získat určitou představu o úloze a významu slánské piaristické koleje jak pro zdejší region, tak také pro piaristický řád vůbec. Jako první se nabízí otázka, za jakých okolností došlo vůbec ke vzniku piaristické koleje ve Slaném. Dále je vhodné se zeptat, jakými proměnami své činnosti piaristická kolej ve Slaném v uvedeném období 17. století prošla a jaký byl její vztah k provincii a piaristickému řádu jako řeholní instituci. Vhodné je také si povšimnout vztahu koleje ve Slaném ke zdejšímu regionu a dále si povšimnout, zda a jakým způsobem se piaristická kolej ve Slaném podílela již také v této době na vzniku školní, zejména pak gymnaziální, i církevní tradice ve zdejším regionu a jeho širším okolí vůbec.

Poprvé připomíná jméno Martiniců v souvislosti s piaristy v roce 1641, avšak kontakty s tímto nově vzniklým řádem se mohly vztahovat i k období staršímu. Obecně se dá říci, že souvisejí se snahou o uvedení piaristů do střední Evropy, která se možná začala v roce 1622 již dnes neznámými žádostmi o příchod piaristů do Čech z okruhu prvního pobělohorského pražského arcibiskupa Jana III. Lohelia († 1622) i prosbami o uvedení piaristů do zemí habsburské monarchie, zejména hlavního města Vídně, vůbec, které podporovala především činnost velkého příznivce piaristického řádu vídeňského biskupa kardinála Melchiora Klesla († 1630). Iniciátorem zvaní piaristů do Čech se stal snad mladý šlechtic v církevních službách papeže Řehoře XV. Vojtěch Arnošt hrabě Harrach (1598–1667), který si za svého římského pobytu nový piaristický řád oblíbil a po návratu do Čech, kdy se uvažovalo o jeho jmenování arcibiskupem pražským, s ním již asi ve svých rekatolizačních plánech počítal, a když se mu ani v arcibiskupském úřadě v tomto směru nedařilo, rozhodl se pokračovat v úsilí za podpory šlechtických přátel.⁷ Harrachovi se nakonec podařilo přesvědčit bohatou šlechtičnu Frebonii Eusebii z Pernštejna (1596–1646), která byla poslední členkou významného českého panského rodu, aby pozvala piaristy na své panství do Litomyšle z Moravy, kde řád působil od roku 1631 v Mikulově.⁸ Frebonie asi uvažovala o pozvání řádu do Litomyšle dříve a mluvila o záměru s knížetem Maxmiliánem z Dietrichštejna nebo kdysi i s jeho strýcem Františkem, kardinálem, olomouckým biskupem.⁹ Arcibiskup kardinál Harrach upozornil piaristy, že nemohou jít rovnou do Prahy, a dal jim slib, že po vzniku několika kolejí v pražské arcidiecézi bude možné tam

znovu proniknout.¹⁰ První informace o záměru založení byly asi známy počátkem roku 1639, kdy Frebonie jednala s hrabětem Kolovratem a s piaristou P. Ambrožem Leilalthem, který ji navštívil, a později i s tehdejšími provinciálem P. Onufriem Conti a SS. Sacramento (* 1606 Neapol, † 4. 1. 1686 Neapol).¹¹

V roce 1640 došlo k založení koleje, jejíž stavba se kvůli válečným událostem a potížím se řemeslníky, kteří byli většinou zvaní z Prahy, protáhla na delší dobu, ale po vyřešení drobnějších sporů s místním děkanem a pak za vlády hrabat Trautmannsdorfů na litomyšlském panství, zejména v 18. století, se stala největším českým piaristickým učilištěm, kde vedle základní školy a gymnázia vznikla z původně řádového studia filozofie v letech 1735–1754 i veřejná filozofická příprava.¹²

Obr. 17 První návrh slánské koleje, 1659 – půdorys prvního patra (*Pianta del primo piano dell collegio*, BM.8.5); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

Zhruba v této době se spolu s kardinálem Harrachem o činnost piaristů velmi zajímal i hrabě Ferdinand Leopold Benno z Martinic, vyšehradský (salcburský, pasovský a pražský) kanovník. Za pobytu v Římě se seznámil se zakladatelem piaristického řádu Josefem Kalasanským a Matre Dei osobně. Později mu zaslal dva dopisy do Říma.¹³ Šlo o reciproční korespondenci. Generál s ním konzultoval některé problémy usazení piaristů v Čechách. V prvním dopise z 21. 9. 1641 se snaží asi ještě za podpory pražského arcibiskupa kardinála Arnošta Vojtěcha Harracha zjistit, zda by bylo možné založit kolej v Praze, tedy na eventualitu založení koleje ve Slaném nebylo ani pomyšlení. Na druhé straně je s tímto dopisem známa informace, že piaristům byl nakloněn také jeho a Bernar-

⁷ Srv. nejnověji CATALANO, A., *Zápas o svědomí, Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha, NLN 2008, zejména s. 178–181 a 457.

⁸ BARTUŠEK, V., Frebonie z Pernštejna ve světle římské piaristické historiografie, in: *Pernštejnové v českých dějinách, sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích*, uspořádal Petr Vorel, Pardubice 1995, s. 245–252.

⁹ BALCÁREK, P., *Kardinál František z Dietrichštejna (1570–1636)*, Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 1990, s. 100.

¹⁰ Generální archiv řádu piaristů Řím, prov. Bohemia, č. kart. 53, *Historia domus Litomissliensis* (elench) z r. 1738.

¹¹ NEUMANN, A. A., *Piaristé a český barok*, Přerov 1933, s. 44 a 45; SÁNTHA, G. (ed.), *Epistulae ad S. Iosephum Calasantium ex Europa centrali 1625–1648*, Romae 1969, zvl. s. 65–68, 167 a 168.

¹² SKŘIVÁNEK, M., *O piaristických školách v Litomyšli od založení do 2. pol. 18. stol.*, OA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Litomyšl 1977, s. 35.

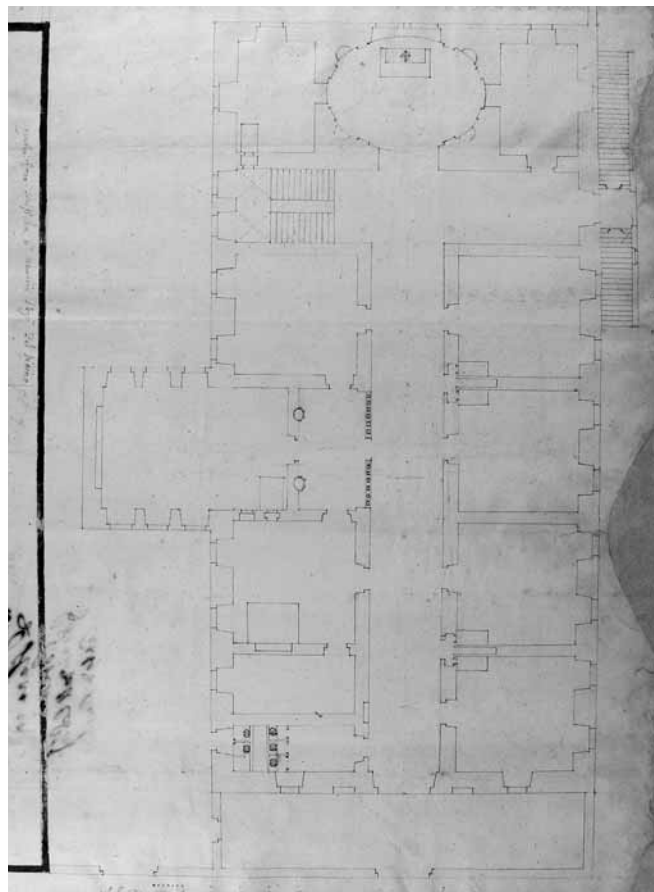
¹³ SÁNTHA, *Epistulae...* (pozn. 11), s. 765–768. V prvním dopise z roku 1641 psal Josefovi, že mu kardinál Harrach líčil, jak by mělo pražské učení vypadat, druhý z r. 1646 byl reakcí na dopis samotného Josefa Kalasanského.

dův otec, pražský místodržící Jaroslav Bořita z Martinic (1582–1649), který, jak se dovídáme z dopisu tehdejšího piaristického provinciála P. Onuphria Conti a SS. Sacramento z 20. května 1642, patřil již tehdy k zastáncům příchodu piaristů do českých zemí ve větší míře i za cenu překonání nástrah ze strany jezuitského řádu.¹⁴ Ani tady se neobjevuje zmínka o Slaném.

Podobně uvažoval hrabě Ferdinand Leopold Benno z Martinic také při psaní druhého dopisu z Prahy do Říma dne 13. 12. 1646, tedy v době, kdy se piaristický řád nacházel v nehlubším stádiu krize a byl papežem Inocencem X. formálně zrušen. V tomto dopise se nejedná pouze o epizodu o zázračném jezuitském kazateli, kterého navštívil císařský dvůr v Bratislavě, která bývá nejčastěji v souvislosti s ním obvykle zdůrazňována.¹⁵ Také zde se hned na začátku dopisu připomíná možnost usazení piaristů v Čechách, nejspíše v Praze, jak se o tom mělo jednat na pokyn Josefa Kalasanského se zastupujícím piaristickým provinciálem, generálním vikářem provincie Germania, P. Alexandrem Novarim a S. Bernardo (* 1607 Diano Marina, † 16. 4. 1657 Řešov).¹⁶ Jednání za této situace však byla k neúspěchu nejspíše odsouzena předem, ačkoliv se zdálo, že smlouva je téměř dojednána. O Slaném se v dopisech mlčí a ani na žádném jiném místě edice dopisů Josefovi Kalasanskému ze střední Evropy v letech 1625–1648 to zmiňováno není.

Zdá se, že Ferdinand Leopold v možnosti pozvání piaristů k založení další koleje v Čechách působil na svého bratra Bernarda Ignáce z Martinic velice soustavně a systematicky. Ten byl v roce 1648 asi v polovině své skvělé šlechtické úřednické kariéry (stal se z nejvyššího sudího nejvyšším komořím), která vrcholila v roce 1651, kdy se až do své smrti 7. 1. 1685 stal nejvyšším pražským purkrabím a královským místodržícím. Ne všichni tehdy souhlasili s vládou a opatřeními tohoto šlechtice, který byl i značně literárně vzdělán. Proti němu mířily např. i ostny známého jezuita Bohuslava Balbína, stejně jako nesouhlas otců jezuitů s jeho snahami o uvedení dalších piaristů do Čech.¹⁷

Výsledky Bennonova působení se dostavily asi v podobě vyhlášení císařského inkolátu. Na územích habsburské monarchie totiž dne 23. března 1657 ve Vídni udělil císař Ferdinand III. krátce před svou smrtí († 2. 4. 1657) po intervenci kardinála Harracha tzv. inkolát, ve kterém souhlasil s usídlením řádu ve všech jejích zemích.¹⁸ Koncem tohoto roku došlo ještě k založení piaristické koleje v rakouském Hornu. Také Bernard Ignác z Martinic chtěl využít situace. Pozval si proto v květnu

Obr. 18 První návrh slánské koleje, 1659 – nárys půdorysu přízemí (*Pianta del piano terra del collegio*, BM.8.3); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

roku 1658 do Prahy piaristického provinciála P. Onuphria Contiho a jednal s ním o založení koleje piaristů v Praze. Zde trval odpor jezuitů a nebylo možné sehnat ani menší pozemek pro založení piaristické koleje. Nabídl proto nakonec možnost založit kolej ve svém městě Slaný neda-leko Prahy. Přislíbil finanční zabezpečení koleje částkou 13 000 fl. Smlouva byla sepsána již k 1. červnu 1658.¹⁹ Po-tom oba bratři napsali dopis generálnímu představenému piaristické kongregace P. Janu Garciovi del Castillo a Jesu Maria do Říma, ve kterém mu oznamují, že připravili založení nové piaristické koleje v Čechách, že však kolej nemohla být založena v Praze, jak původně, když si vyžadovali opis inkolátu pro piaristy do Čech, předpokládali, a proto ji museli založit na některém ze svých panství.²⁰ Bylo vybráno město Slaný, které bývalo kdysi dokonce královským městem, nacházelo se poměrně blízko Prahy a mělo tehdy pro působení nově založených piaristických škol všechny podmínky a předpoklady. Generál řádu odkázal fundátory dopisem ze dne 27. září 1658 na tehdejšího piaristického provinciála P. Onuphria Contiho a SS.

¹⁴ Tamtéž, s. 218, 219.

¹⁵ NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 11), s. 53.

¹⁶ *Diccionario enciclopédico escolapio II*, Biografías de escolapios, Salamanca, Ediciones Calasancias 1983, s. 401.

¹⁷ BALBÍN, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, edice, překlad a poznámky Josef Hejnic, Praha 1988, o úřadech Bennona z Martinic v Hejnicově doslovu na s. 135.

¹⁸ BARTUŠEK, V. A KOL., *Piaristé. Tradice benešovské vzdělanosti a kultury*, Benešov, Galerie výtvarného umění 1995, s. 31.

¹⁹ Překlad fundační listiny viz KRECár, A., *Stručné dějiny gymnasia Slánského*, in: *Jubilejní památník dvěstěpadesátiletého trvání c. k. gymnasia ve Slaném*, Slaný 1908, s. 3–5.

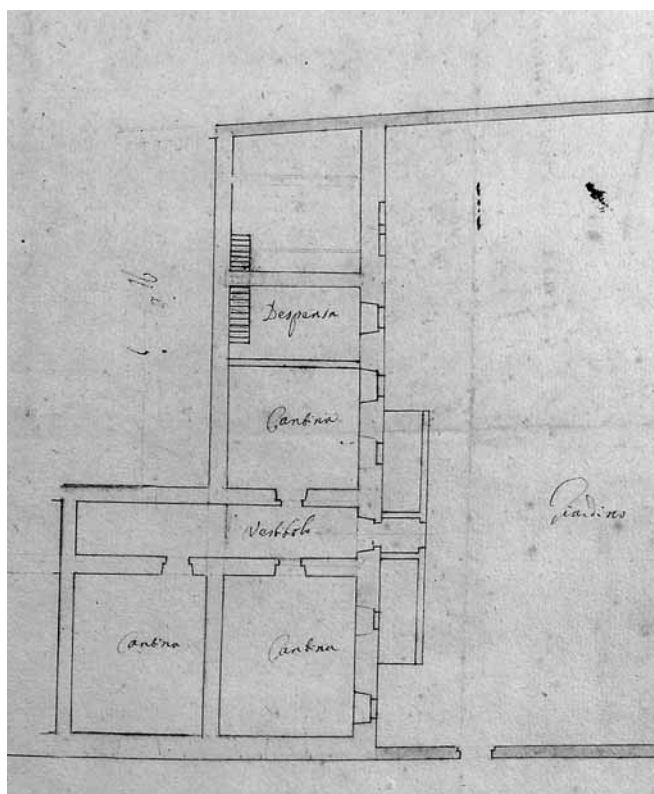
²⁰ SOka Svitavy se sídlem v Litomyšli, Gymnázium Litomyšl I, Založení koleje ve Slaném, č. kart. 31/6. Ferdinandu Leopoldovi Bennonovi patřily např. Žitenice, Bernardovi Ignácovi, který byl rytířem zlatého rouna, Smečno, Slaný, Norovice a Komárov.

Sacramento, kterému v tomto případě svěřil zástupnou pravomoc. Jednání s ním postupovala poměrně rychle, takže události byly brzy dovedeny do zdárného konce.²¹ Už 18. listopadu mohlo být nové založení projednáno přímo ve Slaném za přítomnosti majitele panství a dalších úředních osobností z Prahy i zdejších zastupitelů města. Tak se městu Slanému otevřela nejen cesta k piaristické koleji, ale i k možnosti vzniku vyššího gymnázia s moderní výukou.

První tři piaristé přišli do Slaného 18. prosince 1658. Byl to P. Alexius Eder a S. Onuphrio (1629–1690), P. Bernard Riedel a Nativitate Beatissimae Mariae Virginis (1635–1690) a F. Casimirus Pistorius ab Ascesione Domini (* 1636). Při příchodu jim poskytli pomoc františkáni, které sem roku 1655 uvedl hrabě Bernard z Martinic.²² Piaristé, z nichž P. Alexius byl jmenován rektorem nové koleje, se usadili v domě na náměstí a velmi brzy (asi za týden) po svém příchodu zahájili vyučování. Fundátoři začali rovněž s přípravou výstavby kolejší budovy na náměstí. V roce 1659 udělil souhlas k novému založení i pražský arcibiskup a dne 19. 4. 1659 se započalo se stavbou položením základního kamene.²³ Před začátkem stavby psal purkrabí Bernard z Martinic dne 19. 2. 1659 dopis bližší neurčenému piaristovi do Říma, který se týkal vzhledu budoucí stavby, která sice měla sloužit vyučovacímu a ubytovacímu účelu, ale svou jednoduchostí měla spíše demonstrovat řádovou chudobu.²⁴ Kolej se však podařilo dostavět pouze v hrubých rysech. Neustále byly potíže s dostavbou a vysvěcením kolejšího kostela Zasnoubení P. Marie, který byl spíše kaplí. Zde měla být po smrti Bernarda Ignáce z Martinic na základě testamentu uložena i třetina jeho srdce v kryptě.²⁵ Vedle veřejných škol působilo ve slánské koleji po určitou dobu i poměrně dosti známé teologické a filozofické řádové učiliště (od r. 1669 do založení řádového učiliště v Kosmonosech).²⁶

Pro piaristy byla velmi vhodná blízkost Prahy, kam se mohli dostat i při různých vhodných službách, především ve šlechtických rodinách. Vzhledem k tomu, že slánská kolej prosperovala (s výjimkou morové epide-

mie r. 1680) a o piaristy byl mezi šlechtou a měšťanstvem zájem, nevzdávali se ani myšlenky na založení pražské koleje. Vedle stále častějších návštěv Prahy, zejména při různých jednáních s církevními a šlechtickými hodnostáři a úředníky, která přiváděla piaristy blíže k pražskému kulturnímu prostředí, se i mezi příznivci a donátory koleje začali objevovat, zejména v 18. století, i pražští měšťané.²⁷ Piaristé se při dosažení svého cíle – založení pražské piaristické koleje – začali proto orientovat na těsnější spolupráci se zájemci o řád, zejména pokud pocházeli ze šlechtických rodin.²⁸ Dokazuje to i další postup při zakládání nových piaristických kolejí v Čechách. Vybírali si především šlechtické rodiny, jejichž příslušníci zastávali

Obr. 19 Druhý návrh slánské koleje, 1660 – nárys půdorysu podzemní části (*Pianta di una parte del piano interrato del collegio*, BM.8.6); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

vlivné šlechtické úřady nejen v Praze, ale i při habsburském dvoře a své koleje zakládali v místech snadného spojení s Prahou, např. po poštovních linkách, případně s dalšími místy, kde mohla probíhat diplomatická jednání se šlechtici nebo jinými důležitými úředními osobami.

²⁷ O fundacích pražských měšťanů piaristickým kolejím viz např.: MZA Brno, E 53 Piaristé Mikulov, Elenchus fundationum omnium collegiorum provinciae Germaniae Scholarum Piarum cum et sine onere. č. kn. 23 A 23, nefol.

²⁸ Nejnověji shrnuje situaci pražského školství ZM (MÍKA, Z.), Školství, in: *Život v barokní Praze 1620–1784, průvodce výstavou Clam-Gallasův palác 24. května – 29. září 2001*, Scriptorium, Praha 2001, s. 89–92; LEDVINKA, V. – PEŠEK, J., *Praha, Praha*, LNL 2000, s. 354–357; o vztahu ke šlechtě NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 11), s. 14–20; BOMBERA, J., *Piaristé jako učitelé a vychovatelé ve službách šlechty*, Jižní Morava 1995, s. 25–42, který uvádí i jmenný seznam piaristů v panských službách jako vychovatelů nebo zповědníků.

²¹ Generální archiv řádu piaristů, prov. Bohemia, kol. Slaný, č. kart. 52, *Historia domus Slanensis* (elenchus) z r. 1740; viz též SOkA Svitavy... (pozn. 20); srv. též NA, Řpi, kol. Slaný... (pozn. 3), která však kromě založení koleje věnuje pozornost až událostem v 18. století.

²² KRECAR, *Stručné dějiny...* (pozn. 19), s. 5, 6.

²³ Tamtéž, s. 6; viz *Diccionario enciclopédico escolapio I*, Presencia de Escuelas Pías, Madrid, Publicationes ICCE, Salamanca, Ediciones Calasancias 1990, s. 773; DE MARI, N. – ROSARIO NOBILE, M. – PASCUCCI, S., *L'Architettura delle Scuole Pie nei disegni dell'Archivio della Casa Generalizia*, ASP, annus XIII., N. N. 45–46, Romae 1999, 403 pp, Slaný je na s. 328–331.

²⁴ ZEMEK, M. – BOMBERA, J. – FILIP, A., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1631–1950*, Prievidza, Patria 1992, s. 48; Z nejnovějších prací srv. např. GARMS, J., *Materiellen zur Kunsttätigkeit der Gegenreformatoren Orden in Österreich und anderen Ländern der Habsburgermonarchie bis 1800*, IV–VIII, *Das Archiv des Piaristenordens* (Fortsetzung), *Römische historische Mitteilungen*, 4/1999, s. 193, 194.

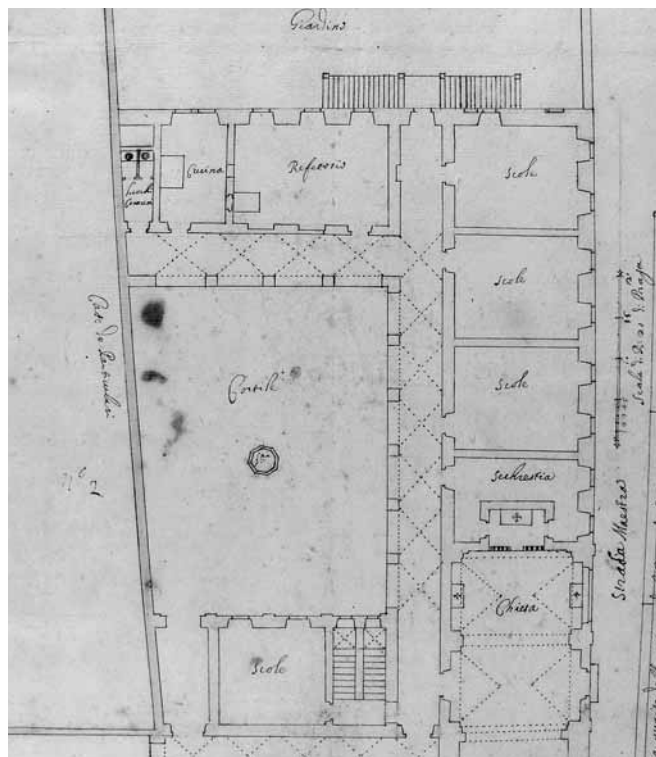
²⁵ *Diccionario...* (pozn. 23), s. 773.

²⁶ BARTŮŠEK, *Výuka teologie...* (pozn. 1).

To platilo hlavně o třetím piaristickém založení v Ostrově u Karlových Varů (Sckackenwerth), kam přišli piaristé na základě nadace Anny Magdaleny Popelové vévodkyně ze Sachsen-Lauenburku z 19. 4. 1660 až v roce 1666.²⁹ Také zde se počítalo s tím, že nová kolej se stane nástupním prostorem pro zakládání dalších kolejí. Uvažovalo se nejen o vzniku kolejí v Čechách, ale také i v Rakousku a Německu, zejména na území Říše, jak to dokazuje např. založení piaristické koleje v německém městě Rastattu.³⁰ Pro piaristy byla zdejší kolej neocenitelná především pro blízkost Karlových Varů, kde se u léčivých pramenů scházeli výkvět tehdejší evropské aristokracie, tedy i české šlechty, a byl při léčebných kúrách ve zdejším klidném prostředí spíše nakloněn jednání o kulturních záležitostech, mezi něž patřilo i zakládání vzdělávacích institucí, nejčastěji gymnázií, na jednotlivých panstvích. Tuto taktiku podpořil i další impuls, kterým bylo potvrzení všech řádových privilegií od papeže Klimenta XI., který dne 23. 1. 1669 ustanovil piaristy znovu jako řád bulou „Ex iniuncto Nobis“. Obnovil jejich slavnostní řádové sliby a vrátil jim všechna privilegia udělená svým předchůdcem Řehořem XV. v roce 1621.³¹ Sledovat možnosti dalšího šíření piaristických škol za Alpami patřilo především k povinnostem provinciála piaristické provincie Germanie, která se díky vzrůstu lokalit s piaristickými kolejemi a rezidencemi, při nichž většinou vznikly i školy, začala postupně rozpadat na menší celky, většinou identické s národností obyvatel. Někteří z nich se zúčastnili tohoto procesu, takže vykonali kus zakladatelské práce. K takovým provinciálům patřil ve třetí čtvrtině 17. století i brněnský rodák P. Ambrosius Prachovský a S. Ludmila (1626–1699), který zastával úřad provinciála dokonce dvakrát (1674–1680 a 1683–1686).³²

Tehdy, a pochopitelně i za jeho bezprostředních předchůdců i následovníků, se piaristé odhodlali k pokusům obklíčit Prahu jakousi sítí z lokalit piaristických škol. Při této činnosti, která byla pro řád úspěšná více až v následujícím 18. století, sehrála v počáteční etapě významnou úlohu i piaristická kolej ve Slaném. Zejména to byl její rektor P. Adalbertus Pelican a S. Michael (1643–1700). V letech 1676–1680 se zúčastnil spolu s tehdejším provinciálem P. Ambrosiem Prachovským a S. Ludmilou (1626–1699) neúspěšného pokusu o založení piaristické koleje v Benešově. Patřil mezi nejvýznamnější rektory slánské piaristické koleje. V roce 1683 odešel do Mikulova, kde působil jako sekretář provinciálů P. Ambrosia Prachovského a S. Ludmila, P. Alexia Edera a S.

Onuphrio, Josepha Baumanna a S. Catharina a P. Placida Feiera a S. Bernardo. V roce 1699 se vrátil do Slaného. Zde v roce 1700 dne 29. října zemřel nejspíše raněn mrtvicí, když se vracel z pohřbu děkana ve Smečně. Výsledkem této zakladatelské vlny byly i další pokusy o založení piaristických kolejí, které měly v Čechách působit a pomoci piaristům k rychlejšímu uskutečnění jejich snah o proniknutí do Prahy. Druhým pokusem, který možná na sérii jednání o piaristické koleji v Benešově navazoval, ačkoliv přímou souvislost obou jednání bude možné prokázat pouze těžko, byl pokus o založení piaristického gymnázia v královském městě Pelhřimově. Zde šlo o první ze série z dlouhé řady pokusů oživovaných střídavě jak ze strany městské rady, tak předních představitelů piaristického řádu, k němuž se např. vázaly i anekdotické historky o potížích s překladem pelhřimovských dopisů z češtiny v Římě. V záležitosti vzniku nové koleje jednali zástupci pelhřimovské městské rady většinou s piaristickým provinciálem z Mikulova nebo jeho asistenty, avšak osobou, která měla celou fundaci podpořit finančně, byl Benno z Martinic. Možnost usazení piaristů v Pelhřimově byla pro piaristický řád pravděpodobně i značně atraktivní a její akta se nacházejí dodnes v generálním řádovém archivu v Římě.

Obr. 20 Druhý návrh slánské koleje, 1660 – nárys půdorysu přizemí (Pianta del piano terra del complesso, BM.8.7); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

Završením celé série pokusů o založení piaristické koleje v této době v Čechách se stalo založení piaristické koleje v Kosmonosech u Mladé Boleslavi, která byla tehdy bez středních škol, ačkoliv byla krajským městem Bolešlavského kraje. Možné zklamání piaristického řádu

²⁹ ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 24), s. 50 a 51; SÁNTHA, G., *P. Cosmus Chiara a Jesu et Maria (1616–1681), tertius S. Josephi Calasancii successor*, *Historia reditehrationis plenae Ordinis Nostri*, Romae 1962, s. 5.

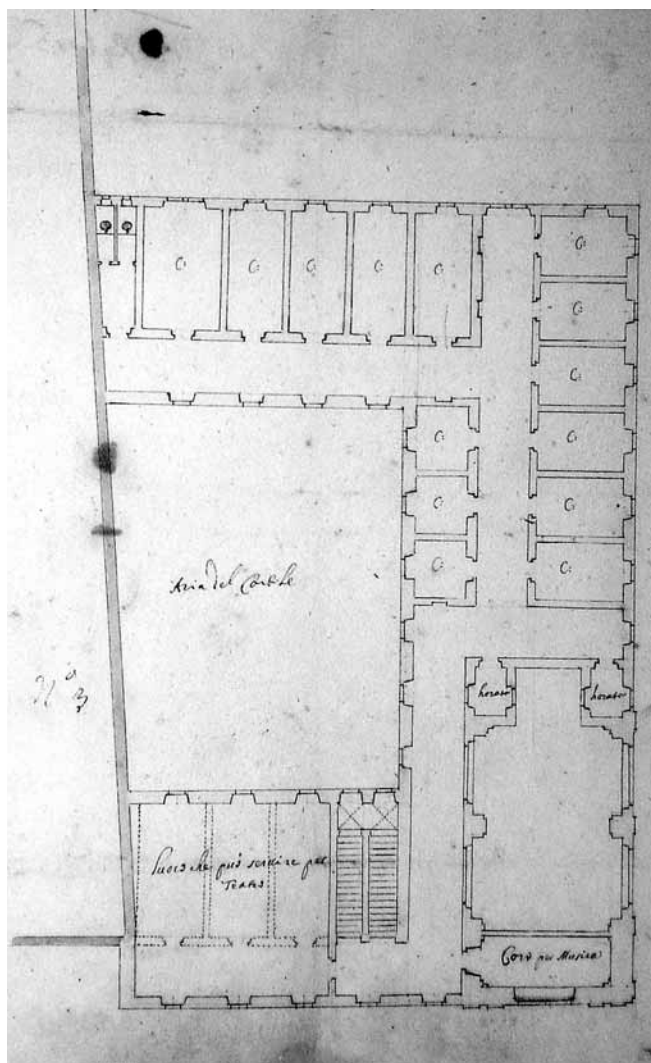
³⁰ Tamtéž, s. 50, 51 a 63; BARTUŠEK, *Piaristé...* (pozn. 18), s. 35. Mezi kolejemi v Ostrově a v Rastattu (zal. 1715) byly velmi úzké a četné kontakty. Srv. též HUBATSCHEK, J., *Das Schlackenwerth Gnadenbild „Maria Treu“*. *Ein schicksalvoller Weg 1492–1977*, Wöhrte Druck Rastadt, s. 9–11.

³¹ BARTUŠEK, *Piaristé...* (pozn. 18), s. 31.

³² ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 24), s. 30.

z neúspěšných fundačních pokusů vystihl hrabě Heřman Jakub Černín z Chudenic a požádal řádové představitel, zejména provinciála P. Aleia Edera a S. Onuphrio, bývalého rektora piaristické koleje ve Slaném, o založení piaristické koleje na svém panství v Kosmonosech. Tím se mu zároveň podařilo splnit i přání svého tehdy již zemřelého otce Jana Humprechta Černína z Chudenic, o něž Černínové usilovali již od roku 1682. První jednání, kterých se kromě provinciála Edera zúčastnil ještě rektor koleje v Ostrově u Karlových Varů P. Clemens Teng a S. Philippo Nerio a P. Melchior Eustach Leinhor a S. Eustachio, proběhla asi již v první polovině roku 1687. Projekt koleje byl vypracován v červnu 1687. Školní výuka začala na podzim v roce 1688. Odtud pak, podobně jako i z piaristické koleje v Benešově úspěšně založené v roce 1703 a obsazené z piaristické koleje ve Slaném 28. 9. 1704, probíhaly další pokusy o zakládání piaristických kolejí v širším okolí Prahy.³³

Slánská piaristická kolej zaznamenala v 17. století i významné úspěchy ve svém pedagogickém působení i v oblasti veřejných a soukromých škol; tedy v době, kdy piaristické školství prožívalo v celém řádu svou důležitou reformní obnovu, kterou přinesla činnost řádových piaristických generálů významných pedagogů a školských reformátorů P. Carola Joana Pirroniho a Jesu (* 7. 6. 1640 Campi Salentina, † 16. 4. 1685 Řím),³⁴ P. Joana Franciscsa Focciho a S. Petro (* 1. 8. 1650 Pieve di Maserno u Modeny, † 9. 6. 1699 Řím), který jasně vymezil hranice mezi soukromým a veřejným školstvím piaristického řádu.³⁵ Z oblasti soukromého školství bylo nejdůležitější působení zdejšího soukromého filozofického učení, které zde poprvé začalo působit od roku 1677/78. Prvním profesorem byl P. Ladislaus Hausenka a S. Venceslao (* 1647? Litomyšl, † 20. 5. 1684 Lipník), který zde v předcházejícím školním roce vyučoval na vyšším gymnáziu v 5. a 6. třídě (v posledních ročnících – poetice a rétorice) a zároveň zde byl prefektem škol.³⁶ Ve školním roce 1677/78 byli jeho žáky klerici F. Ludovicus Kirchner a S. Francisco (* 25. 7. 1652 Králíky, † 30. 10. 1692 Lipník nad Bečvou), který byl zároveň vrátným koleje, F. Cornelius Feyer a S. Henrico (* 1653? Dörenkrut?), který byl zároveň sakristiánem, a F. Bartolomeus Hausenka a S. Josepho (* 4. 4. 1654 Litomyšl, † 2. 12. 1716 Litomyšl), který byl jejich pomocníkem.³⁷ Ve školním roce 1678/79 byli žáky profesora filozofie P. Ladislava Hausenky a S. Venceslao, který si po oba školní roky podržel i funkci prefekta škol, F. Ludovicus Kirchner a S. Francisco, který zároveň vyučoval hudbu, F. Cornelius Feyer a S. Henrico, který byl zároveň vrátným a staral se o refektář, F. Barto-

Obr. 21 Druhý návrh slánské koleje, 1660 – nárys půdorysu patra (*Pianta del primo piano del complesso*, BM.8.8); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

lomeus Hausenka a S. Josepho, který byl jejich pomocníkem. Přibyli ještě F. Leonardus Höcker a S. Valeriano (* 4. 10. 1655 Fulnek, † 1. 4. 1694 Slaný), který zároveň vyučoval v 1. a 2. ročníku gymnázia (parvě a principii) a F. Fabianus Stergicius a S. Sebastiano (* 1650 Kallenberg, 1682 vystoupil z řádu), učitel počátečních tříd základní školy legendy a scribendy. Z tohoto výčtu lze usuzovat, že tento profesor vyučoval ve školním roce 1677/78 logiku a v následujícím školním roce asi nejspíše i fyziku. Zdejší výuka byla na dobré úrovni, jak to dokazuje i zajímavý filozofický rukopis, který zde v této době vznikl a je dosud chován ve Vlastivědném muzeu ve Slaném ve fondu zdejší bývalé piaristické knihovny.³⁸ O žádném z těchto zde uvedených piaristů se však neobjevily informace v dílech, která se zabývala slavnými piaristy, jako byly např. knihy piaristů Jaroslava Schallera nebo Alesky Horányiho, případně v piaristických životopisných encyklopediích. Pouze z litomyšlské rodiny Housenků pocházel piaris-

³³ BARTŮŠEK, V., Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století, *Paginae historiae*, 11, 2003, s. 32–68.

³⁴ *Diccionario...* (pozn. 16), s. 437 a 438. Autorem hesla je GUERRI, S. G.

³⁵ Tamtéž, s. 232 a 233. Autorem hesla je GUERRI, S. G.

³⁶ SOA Praha.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Piaristé ve Slaném, srv. PEROUTKA, D., Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz P. Ladislava a S. Venceslao, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 59–65.

tický misionář P. Nicolasus Hausenka Conceptione B. M. V. (* 22. 3. 1637 Litomyšl, † 10. 7. 1683 Radom v Polsku), který požíval v řádu pověsti ctihodnosti a mohl být příbuzným obou piaristů z Litomyšle.³⁹

Veřejné školy při piaristické koleji, zejména latinské gymnázium, byly asi dosti oblíbené. Dokazuje to také skutečnost, že zde začala vznikat i gymnaziální tradice. Dokazují to zejména záznamy z piaristických kronik k roku 1758, kdy se oslavovalo sto let od vzniku piaristické koleje ve Slaném. O oslavách podává zprávu piaristická kronika koleje ve Slaném. Slavnost sta let od založení piaristické koleje se uskutečnila v neděli 19. 11. 1758. Slavnostní ranní mše v piaristické kapli se kromě tehdejšího majitele panství hraběte Františka Michaela z Martinic, který užíval čestného titulu zakladatel koleje, se synem zúčastnila i další vznešená společnost z různých církevních a řeholních kruhů, např. zdejších františkánů a dobrodinců řádu a koleje i kompletní zastupitelstvo města Slaného. Mši celebroidal tehdejší rektor koleje P. Romanus Hartvig a S. Petro (* 4. 11. 1709 Bučovice, † 2. 5. 1782 Lipník), který zároveň zapsal i zprávu o oslavě do kroniky. Kázání přednesl kvardián františkánů P. Petr Ruthe. Při obřadu kázal vicerektor piaristické koleje P. Maximilianus Přikrývač a S. Joachimo (* 7. 10. 1713 Litomyšl, † 9. 7. 1763 Strážnice). Při slavnostech se zpíval ambrosiánský chorál. Vzniklo několik chronogramů, kterými byl ozdoben kostel. Kronika uvedla na ukázkou dva z nich od piaristy P. Norberta a S. Josepho, který tehdy v piaristické koleji zastával funkci spirituála.⁴⁰

Oslav se nemohl zúčastnit tehdejší provinciál piaristického řádu P. Guido Nicht ab Angelis (* 17. 12. 1709 Ošice, † 23. 2. 1789 Mikulov, provinciálem byl v letech 1757–1760 a 1766–1769). Uvedl však záznam o oslavách v piaristické kronice provincie piaristického řádu.⁴¹

Tato malá studie může spíše jen naznačit formou dílčích otázek a odpovědí, že zkoumání dějin piaristické koleje, zejména s využitím archivních pramenů, může přinést řadu nových pohledů na historii slánské piaristické koleje, která je pro nás vlastně až do současnosti velkou neznámou. To však není způsobeno nedostatkem pramenů k jejich dějinám, jak bychom asi předpokládali, ale naopak tím, že počet těchto dokumentů zatím nebyl badateli a historiky zpracován odpovídajícím způsobem. Zatím to vlastně učinil pro oblast školství na začátku 20. století pouze zdejší gymnaziální profesor

dr. Antonín Krecar, jehož dílo zůstává stále i v bádáních o dějinách piaristů ve Slaném velkou výzvou.

PhDr. VÁCLAV BARTUŠEK, Ph.D. (* 1951), historik a knihovník. Pracuje v Národním archivu v Praze a specializuje se především na dějiny piaristického řádu, jeho pedagogickou a knihovnickou činnost. Je autorem knihy *Piaristé. Tradice benešovské vzdělanosti a kultury* (spolu s E. Procházkovou, L. Váňovou. M. Chromým, Benešov 1995), autor hesel *Encyklopedie moravských a slezských klášterů* (Dušan Foltýn a kol., Praha 2005). Z posledních prací lze připomenout například stat *O studentech a žácích gymnázia ve Slaném, jeho učitelích a příznivcích v prvním období školy v letech 1658–1778*, in: Almanach Gymnázia Václava Beneše Třebízského 350 let. Uspořádali Olga Judlová, Milan Dundr, (Slaný 2008).

Obr. 22 Václav Bartůšek.

³⁹ SCHALLER, J., *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen, die sich durch ihr Talent und besondere verdienste um die Literatur und Wissenschaften von der Errichtung dieses Institutes bis auf gegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben*. František Jeřábek, Praha 1799, [9], VIII, 178 s.; HORÁNYI, A., *Scriptores Scholarum Piarum Liberaliumque artium magistri, I, II*, Pešt 1808 a 1809; NA, provincie ŘPi, seznamy členů řádu (tisk) 1772–1835, č. kart. 28; seznamy členů řádu (tisk) 1836–1840, srv. *Diccionario...* (pozn. 16), s. 290.

⁴⁰ NA, ŘPi, kol. Slaný, *Historia domus Slanensis*, s. 185. Text chronogramů: *Del gratla SLanense CoLLegIVM * a MoDo Integro saeCVLo ConsItlt.*.

⁴¹ NA, ŘPi, provincie, *Ephemerides provinciae Bohemiae*, s. 17.

Nad původními plány slánské piaristické koleje

VLADIMÍR PŘIBYL

Na skutečnost, že v řádovém archivu piaristů v Římě se nacházejí původní plány slánské koleje, upozornil již Alois Neumann v základní práci o piaristech v Čechách a na Moravě.¹ V nedávno publikovaném přehledu historické plánové dokumentace z italských a mimoitalských provincií z tohoto archivu² je uvedeno devět plánů, které se váží ke stavbě slánské koleje.³ I když její průběh v budoucnosti patrně upřesní studium korespondence v římském archivu, je snad na místě na stránkách tohoto sborníku již dnes naznačit vývoj vzhledu slánské koleje na základě historických plánů. Barokní budova byla podstatně upravena pro slánské gymnázium v letech 1877–1878 podle návrhu Františka Štecha, proto má historická plánová dokumentace pro poznání barokní architektury na Slánsku zásadní význam.

První návrh (1659)

Stav Slaného v době, kdy došlo k položení základního kamene – 19. dubna 1659, byl tristní. Zejména ohromný požár v roce 1634 způsobil, že polovina domů byla ve městě neobývána, a zdá se, že na náměstí bychom shledali nejhorší situaci právě v místech pozdější piaristické koleje.⁴ Tu založili na parcelách původních domů Grancovského s pivovarem (údajně situován na pozdější kolejní zahradě), Jezberovského, Kozákovského, Modestovského a Vojtíškovského, domů značně poničených požárem a navíc patřících nekatolíkům, kteří museli opustit město.⁵

Z roku 1659 pochází trojice nejstarších plánů – *první návrh slánské koleje* (*Prima delineatio Domus Slanensi*, BM. 8. 4°), (obr. 16) *půdorys prvního patra* (*Pianta del primo piano dell collegio*, BM. 8. 5) (obr. 17) a *půdorys přízemí* (*Pianta del piano terra del collegio*, BM. 8. 3). (obr. 18)

¹ NEUMANN, A. A., *Piaristé a český barok*, Přerov 1933, s. 113–114.

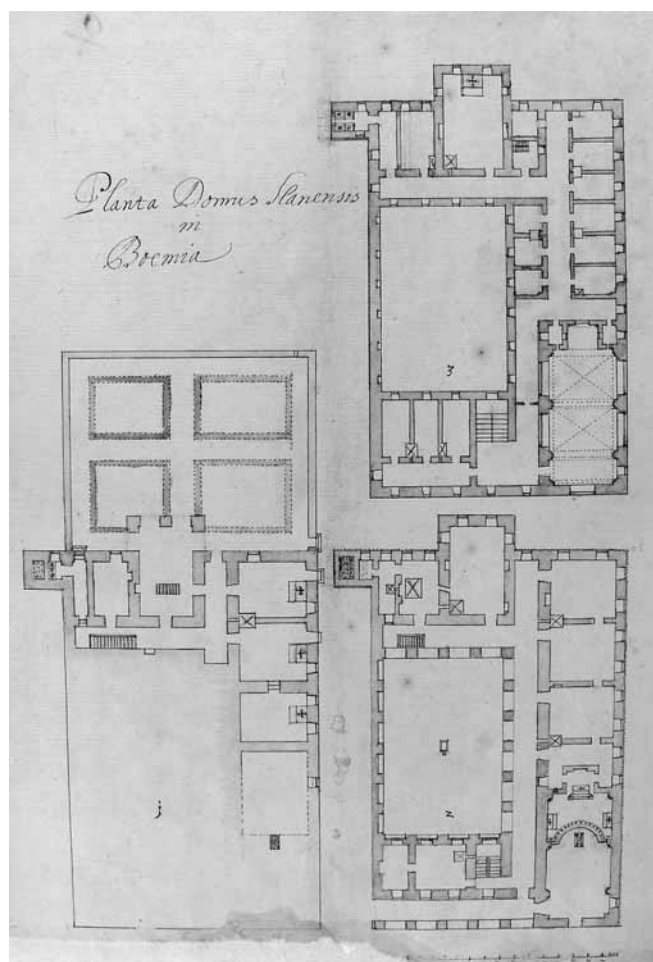
² DE MARI, N. – NOBILE, M. R. – PASUCCI, S., *L'architettura delle scuole pie nei disegni dell'archivio della casa generalizia*, Roma 1999 (Archivium scholarum piarum), s. 328–331; za upozornění na tuto literaturu děkuje autor dr. Václavu Bartůškovi.

³ Za pomoc a trpělivost při získání kopií slánských plánů vděčí autor archivářce: Alessandra Merigliano – Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

⁴ LACINA, J., *Paměti královského města Slaného, díl I, Za svobody i v porobě*, Slaný 1885, s. 246–248.

⁵ KRECAR, A., *Stručné dějiny gymnasia slánského*, in: *Jubilejní památka na oslavu 250letého trvání c. k. gymnasia ve Slaném*, 1908, s. 6; Krecar uvádí i další domy (Bylinský, Jakubcovský), na kterých však byl vystavěn panský hostinec; rovněž viz EBEL, M., *Dějiny objektu z archivních rešerší*, in: EBEL, M. – RYKL, M. – KYNCL, T., *Slaný č. p. 160, býv. hotel Pošta, západní a severní křídlo*, dílčí stavebně-historický průzkum a dokumentace, závěrečná zpráva, 1. díl, Praha 2004, s. 3–9.

⁶ Číslování plánů je převzato z: DE MARI – NOBILE – PASUCCI, *L'architettura...* (pozn. 2).

Obr. 23 Třetí návrh slánské koleje, po r. 1660 – půdorys podzemní části, přízemí a patra (*Piante dei piani seminterrato, terra e primo del complesso*, BM.8.9); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

Tento první návrh se podstatně liší od později realizované stavby. Máme před sebou hloubkový trojtrakt, kde hlavní osu představuje chodba se vstupem ze slánského náměstí, která je zakončena v přízemí centrální kaplí a v patře oratoří. Plán patrně souvisí s korespondencí Martinice s piaristy, kterou zaznamenal Neumann, Martinic píše ...stavba za silnicí refektářem, okrouhlá část nárysů představuje oratoř, pod kterou bude krypta, další místo bude sloužit za areál zástavby školy; dále připomíná, že oratoř bude pouze malá, jelikož kolej bude mít k dispozici děkanský kostel; a konečně uvádí, že počítá se čtyřmi třídami a patnácti až dvaceti celami.⁷

Popis odpovídá *prvnímu návrhu* (*Prima delineatio Domus Slanensi*, BM. 8. 4), podle kterého vcházeli návštěvníci z náměstí do dlouhé střední chodby, po jejíž pravé straně se nalézala zmíněná čtveřice tříd, vlevo pak kuchyň, refektář – ten ve hmotě vystupoval do zahrady, hlavní chodbu uzavírala příčná chodba se vstupem do ulice a na schodiště do patra. Širokou chodbu patra patrnou na dalším náčrtu (*Pianta del primo piano dell collegio*, BM. 8. 5) – dlouhou kolem čtyřiceti metrů a širokou

⁷ NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 1), s. 113.

téměř jedenáct metrů⁸ – lemovalo patnáct cel (8 + 7) a zakončovala oratoř, vpravo pak byla knihovna a vlevo místnost pro nemocné (inferma).

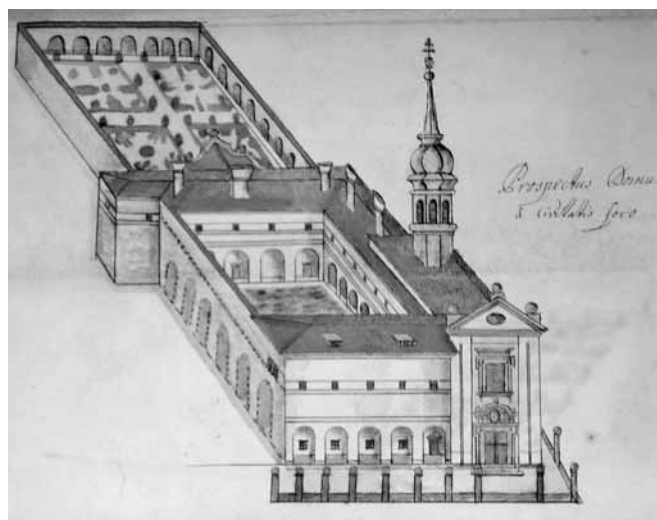
První návrh se stal podkladem pro nárys přízemí (*Pianta del primo piano dell collegio*, BM. 8. 3), ten byl však doplněn o předsíň, ze které se vstupovalo bočním vchodem vlevo do zahrady; tu vymezovala na severní straně zeď sousední parcely.

Na rubové straně výkresu bylo poznamenáno – *1659 Disegno del Convento di Slana in Boemia fondatto dall' Ecc. mo Conte di Martinitz ma non hebbe leffetto...* O důvodech, proč se tento plán nerealizoval, můžeme zatím jen spekulovat. Podle mého soudu byly dva: první, asi zásadní, byl logický nesouhlas svázat duchovní život slánských piaristů s farností – kolej pro svou činnost potřebovala autonomii, a proto také odpovídající liturgický prostor, který navržená oratoř rozhodně nesplňovala. Druhým aspektem pak byl vlastní charakter staveniště, projekt představoval až ideální řešení a nebral v potaz svažité terén.

Druhý návrh (1660)

Druhý plán, který byl vypracován v roce 1660, se již podstatně přiblížil realizaci. Jde o tři výkresy – *Pianta di una parte del piano interrato del collegio* (BM. 8. 6), *Pianta del piano terra del complesso* (BM. 8. 7) a *Pianta del primo piano del complesso* (BM. 8. 8). (obrázky 19, 20, 21)

Zásadní změnou je nová kolejní kaple situovaná do pravého traktu a přiléhající k ulici – toto řešení se ukázalo jako konečné. Kaple měla valenou klenbu s výsečemi, za ní pak následovala sakristie a tři učebny, podélnou chodbou se vycházelo na zahradu po dvouramenném

Obr. 24 Veduta slánské koleje, 1683 – pohled z náměstí (*Veduta del complesso, Prospetus Domus Slanensis à Civitatis foro*, BM.8.1); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

⁸ Je zajímavé, že oba výkresy mají různá měřítka: první návrh (BM. 8. 4) – uvedeno měřítko *L'orgia*, tedy *sáh* (*La tesa*) – tzn. cca 1,8 m; pod měřítkem na prvním návrhu (BM. 8. 4) je délka 25 sáhů (cca 45 m), šířka 13 sáhů a 2 stopy (cca 24 m); na náčrtu patra je uvedena stará italská míra *La canna* (v římské architektuře se uvádí 2,234 m) – délka chodby 20 a šířka 5.

schodišti, v zadní části se nalézal refektář a kuchyně, čtvrtá učebna byla vedle schodiště do patra při podloubí do náměstí. Schodiště, situované v místech dnešního Infocentra, vedlo do prvního patra. Vlevo schodiště s okny do náměstí byl navržen prostor, který mohl sloužit jako divadlo (na výkrese uvedeno – *luoco che può servire per teatro*), naproti se vstupovalo na chrámový kůr, chodba „obíhala“ kolejní kapli – mše svaté tak bylo možné sledovat ze dvou malých oratorií.

Za kaplí v patře byl zamýšlen hloubkový trojtrakt s chodbou, do které se otvíraly jednotlivé cely, navrženo jich bylo čtrnáct. Tato kolekce návrhů počítala kvůli svažitému terénu i s částečným podsklepením, jak je patrné na dalším výkrese – *Pianta di una parte del piano interrato del collegio* (BM. 8. 6). Do sklepů se vcházelo z chodby, vstup pod schodištěm – tradiční řešení, v okolí stejně řešen vstup z parku do sály tereny zámku v Budenickách.

Tento druhý návrh vycházel ze skutečnosti, že bude zachována stávající zeď na severní straně, ke které přiléhala trojkřídlá budova nové koleje.

Třetí návrh (po roce 1660)

Třetí – realizovaný – výkres, který později překryla Štechova úprava v letech 1877–1878, je rozpracován na plánu *Piante dei piani seminterrato, terra e primo del complesso* (BM. 8. 9) (obráz. 23) a zachycen na dvou pozoruhodných vedutách – *Prospetus Domus à Civitatis foro* (BM. 8. 1) (obráz. 24) a *Veduta del complesso* (BM. 8. 2). (obráz. 25)

V tomto projektu je patrný kvalitativní posun směřující k osamostatnění návrhu bez přímé vazby na okolní zástavbu a navíc s možností rozšíření koleje o jedno křídlo, půdorys koleje má nyní pravoúhlou dispozici.

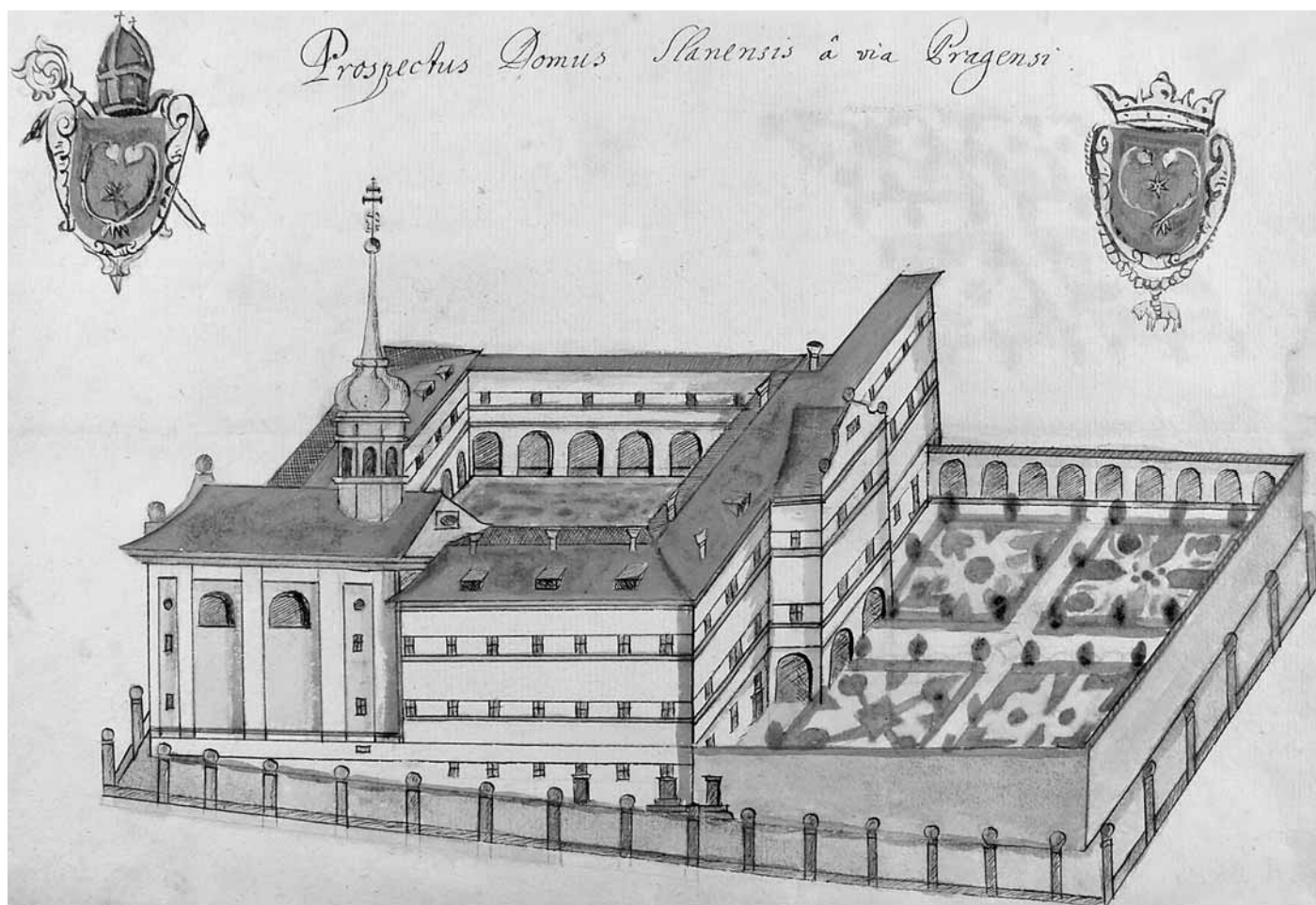
Další podstatnou a příznivou změnou bylo řešení refektáře, který vystupuje ve formě rizalitu do zahrady, pod nímž byl důvtipně navržen vstup do sklepních místností. Počet cel v patře zůstal stejný – čtrnáct – a nad refektářem byla nově navržena konventní kaple. Aby byl počet cel zachován, „odpadlo“ zamýšlené divadlo.

Zajímavé bylo i využití prostor pod prvním podlažím – trojice místností s oltáři; mohlo běžet o trojici kaplí, ve kterých by probíhaly pohřební obřady – slánská kolej měla své bratrstvo a byli zde i žáci. Ostatní výkresy vznikly v čase, kdy v Čechách řádila morová epidemie a pohřby byly čtenější.⁹

Z této doby pochází i dvojice zmíněných vedut – první pořízena z náměstí a druhá z Pražské ulice – *Prospetus Domus à Civitatis foro* (BM. 8. 1) a *Prospetus Domus à via Pragensi* (BM. 8. 2). Obě veduty odpovídají *Piante dei piani seminterrato, terra e primo del complesso* (BM. 8. 9) a podrobně vypovídají o původní úpravě průčelí.

Na fasádě kolejní budovy se uplatňovala horizontála – probíhající podokenní římsa, nad kterou prolamo-

⁹ Takto uvažuje Jan Nepomuk Jiříš, se kterým autor statě tuto otázku konzultoval.

Obr. 25 Veduta slánské koleje, 1683 – pohled z ulice (*Veduta del complesso, Prosspectus Domus Slanensis à via Pragensi*, BM.8.2); Archivio storico della Curia Generalizia delle Scuole Pie di Roma.

vala hmotu malá čtyřtabulková okna. Zajímavý je zejména motiv zahradního rizalitu (v přízemí refektář, v patře kaple), který je zakončen štítem s volutami a koulemi na postamentech po stranách a na vrcholu, tak jako i původně hlavní průčelí do náměstí. Zaujme i originální barevnost fasády – aktivní články světlé, vpadlé plochy růžové. Arkáda kvadratury byla v této fázi otevřená (tak jako u františkánů), teprve později byla uzavřena; naznačeny jsou také oblouky pro uvažované severní křídlo, které by kvadraturu logicky uzavřelo. Obdobně jako u slánských františkánů je členěna zeď zahrady, která měla okrasnou úlohu.

Na vedutě z Pražské ulice vidíme i heraldické znaky zakladatelů – vlevo s infulí a berlou vyšehradský probošt Ferdinand Leopold Benno z Martinic (†1691), vpravo řád zlatého rouna Bernarda Ignáce z Martinic (†1685). U Ferdinanda Leopolda Bennona se ještě zastavme, a to v souvislosti s architekturou kolejší kaple. Z pohledu typologie barokních kostelů druhé poloviny 17. století se ve Slaném jedná o jednolodí se vtaženými pilíři.¹⁰ Prostor kolejší kaple připomíná kostel sv. Petra

a Pavla v Žitenicích z téhož období, a to právě zmíněnými vtaženými pilíři a způsobem zaklenutí. Stavebníkem kostela v Žitenicích, který však je stavbou větších rozměrů a pohledově se uplatňuje v širokém okolí, byl rovněž Ferdinand Leopold Benno z Martinic – vyšehradský probošt.¹¹

Stavitele kolejší kaple bychom nejspíše našli v okruhu umělců pracujících pro Bernarda Ignáce z Martinic; ve Slaném tehdy probíhala stavba kláštera františkánů (Carlo Lurago, Domenico Orsi) a nedaleko byl dokončován, rovněž pod martinickou patronací, i klášter v Hájkůvce u Unhoště. Jistý společný prvek směřující ke stejnému okruhu řemeslníků může představovat třeba vstupní portál do kolejší kaple, a to v porovnání s portály konventů obou zmíněných františkánských klášterů, zejména tím hájeckým.

Můžeme předpokládat, že kolej byla v podobě, jak ji vidíme na italských vedutách, dokončena v roce 1666, o slavnosti Zvěstování Panny Marie 25. 3. 1667 se

¹⁰ V případě některých kostelů byly mezi pilíře vloženy i tribuny (např. Záhořany u Litoměřic; u slánské kolejší kaple pilíře do prostoru tolik nevystupují a vzhledem k celkové koncepci koleje nebylo tribun zapotřebí.

¹¹ MACEK, P., Kostel sv. Petra a Pavla v Žitenicích, in: HOMOLKA, J. – HORYNA, M. – MACEK, J. – MACEK, P. – PECHOVÁ, D. – RAK, B. – ZAVŘEL, J., *Žitenice, kostel sv. Petra a Pavla*, Galerie výtvarného umění v Litoměřicích 1996, s. 5–15. O kostelech s vtaženými pilíři a tribunami srv. NAŇKOVÁ, V., K typologii české barokní architektury 17. století, *Umění* 1986, č. 2, s. 138–143.

piaristé také do ní přestěhovali.¹² V roce 1726 pak bylo vystavěno uvažované čtvrté – severní – křídlo kvadratury.

O podobě koleje po dostavbě severního křídla zatím mnoho nevíme, můžeme se jen domnívat, že zrcadlově odpovídalo při pohledu z náměstí křídlu jižnímu, neboť toto symetrické řešení podržela i přestavba patrně Františka Štecha z let 1877–1878.¹³

Původní architektonický barokní výraz se dodnes nejvíce uplatňuje na kolejní kapli, i ta však byla podstatně upravena po požáru, který postihl město 2. 8. 1795. Po velkém ohni se zřítíla klenba, zanikla i podstatná část freskové výzdoby; její fragmenty vidíme na jednom ze dvou úseků klenby, který se zachoval, a to nad varhanami, druhý, se zbytkem původní štukové výzdoby, nalezneme nad oltářem. O dřívějším prostoru a jeho klenutí si můžeme učinit představu z původní plánové dokumentace.

Patrně ještě v baroku došlo ke stavebnímu zásahu, který způsobil změnu světelné režie architektury, a to zazděním oken na severní straně. Na zaslepené ploše byly namalovány dva výjevy, patrně v souvislosti s odvrácením tureckého nebezpečí.¹⁴ Z prvotní architektury se dochoval vstupní portál se znakem Martiniců a Dietrichštejnů a některé architektonické prvky (např. boltcový ornament na ostění oken).

Obr. 26 Pohled na Slaný ze Slánské hory z roku 1873 – detail zahradního průčelí slánské piaristické koleje. Terč slánských ostrořelců, Vlastivědné muzeum ve Slaném.

Zmíněná Štechova přestavba z konce 19. věku pro účely slánského gymnázia vzhled koleje podstatně změnila, bylo přistaveno jedno patro, odstraněn rizalit¹⁵ (obr. 26) na zahradním průčelí, místo cel zbudovány

nové místnosti. Přesto pod novějším historizujícím pláštěm dokážeme, a to právě díky původním plánům, rozpoznat hodnoty raně barokní stavby, která společně s architekturou slánského františkánského kláštera představuje významný doklad o raně barokní řádové architektuře.

MGR. ET PHDR. VLADIMÍR PŘIBYL (*1954), vystudoval dějiny umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, později si doplňoval vzdělání na Katolické teologické fakultě v Praze. Působí v oblasti památkové péče. Řada studií o barokním umění v regionu, v poslední době např. *Františkánský klášter ve Slaném* (2005, společně Petrem Regalátem Benešem ofm).

Obr. 27 Vladimír Přibyl.

¹² KRECAR, Stručné dějiny... (pozn. 5), s. 6.

¹³ VLČEK, P. (ed), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 649.

¹⁴ PŘIBYL, V., Kolejní kaple, in: FRANKOVÁ, B. – BARTŮŠEK, V. – PŘIBYL, V. – KAŠPAR, J. – HORNÁK, I., *Piaristé ve Slaném 1658–2008, 350. výročí příchodu piaristů do Slaného*, Slaný 2008, s. 9–14.

¹⁵ Rizalit je patrný na ostrořeleckém terči *Pohled na Slaný ze Slánské hory* z roku 1873, který se nachází ve sbírkách Vlastivědného muzea ve Slaném.

Mariánský obraz Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie se svatým Josefem při piaristické koleji ve Slaném

VÍTĚZSLAV ŠTAJNOCHR

Ve fondu slánského muzea se dochoval svatý obrazek *Blahoslavené Panny Marie Snoubenky Boží, Snoubenky Josefovy* s autentikou tištěný na hedvábné textílii – *brandeu*. (obr. 28) Tisk reprodukuje rytinu Antona Birckharda (1677–1748) z druhé čtvrtiny 18. století.¹ (obr. 29) Autentika rytiny vypovídá o existenci obrazu *Sodálie Zasnoubení Panny Marie se svatým Josefem* při slánské piaristické koleji, žel dnes nezvěstném (shořel snad při požáru roku 1795?). Žádné podrobnější údaje o obrazu nebyly dosud zjištěny. Royt pouze konstatoval filiaci slánského obrazu, resp. grafiky s milostným obrazem v bavorském Wessobrunnu.² Touto filiací se budeme zabývat podrobněji z pohledu ikonografického.

U obrazu wessobrunnského se opakovaně uvádí filiace s obrazem *Panny Marie s nakloněnou blavou* (*Maria mit dem geneigten Haupt*), uctívaným u karmelitánů ve Vídni – Leopoldstadtu (po roce 1901 u karmelitánů ve Vídni – Döblingu).³ Údaj přejímá také Royt, resp. uvádí bližší filiaci s reprodukcí vídeňského obrazu u voršilek v bavorském Landshutu.⁴ Tuto dosavadní interpretaci odmítneme a podpoříme ikonograficky relevantní filiaci wessobrunnského obrazu s devoční sochou Immaculaty uctívanou v bavorském Freisingu, naznačenou Aurenhammerem.⁵

Ústřední figurou ikonografické interpretace uvedených mariánských vyobrazení bude *Panna Maria Immaculata*. Figury devočních vyobrazení Panny Marie ze Slaného, Panny Marie z Wessobrunnu a Panny Marie z Freisingu totiž reprezentuje shodná podoba Immaculaty, ačkoliv jednotlivá vyobrazení se liší specifickými atributy.

Immaculata může být *Bobu zaslíbená snoubenka* – *Sponsa dedicata*, aneb *Snoubenka Boží* – *Sponsa Dei* a, pro secundo, *Snoubenka Josefova*. Tomuto ikonografickému typu náleží Panna Maria slánského obrazu.

Immaculata vědomě očekávající andělské Zvěstování, předurčené vtělení, inkorporaci Ducha Svatého, resp. vtělení Slova, je *Panna Maria v Očekávání* – *Maria Virgo in Adventu* – *Santa Maria Annunziata*. Annunziata je nejčastěji zobrazována s *rukama složenýma na prsou*, v gestu pokorného očekávání inkorporace (také *se sepjatýma rukama* v modlitbě; event. zároveň přidržující *knihu*

¹ Rytinu A. Birckharda publikoval: ROYT, J., *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, obr. 64 na s. 250.

² ROYT, *Obraz...* (pozn. 1), s. 252 podle Woeckela 1992 – v pozn. 193 na s. 278.

³ VON ANDRIAN-WERBURG, I. – FLACHENECKER, H., Die Benediktinerabtei Wessobrunn, in: *Germania sacra*, Neue Folge 39, Das Bistum Augsburg 2, 2001, zvl. s. 210–213.

⁴ ROYT, *Obraz...* (pozn. 1), s. 195.

⁵ AURENHAMMER, H., *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit*, Wien 1956, s. 162–163.

Obr. 28 *Obraz a Znamení Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie se svatým Josefem při koleji piaristů ve Slaném*. Tisk na hedvábném brandeu. (Fond Vlastivědného muzea ve Slaném.)

s Božím Slovem, slovem Proroka, slovem Evangelisty, ve významu tzv. *pasivního početí* – *conceptio passiva*).⁶

Uvádíme ilustrativní vyobrazení ikonografického typu Annunziaty s příznačným gestem rukou složených na prsou; očekávání inkorporace je vyjádřeno citací z Evangelia sv. Lukáše – „*Staniž mi se podle slova Tvého*“. (obr. 30)

Immaculata v okamžiku přijetí Ducha Svatého, Slova, resp. v okamžiku početí (*conceptio activa*) je *Nevěsta Ducha Svatého*, též *Panna Maria Láskyhodná*, aneb *Panna Maria Milováníhodná* – *Mater Amabilis*. Amabilis je nejčastěji zobrazována s *holubíci Ducha Svatého sestupující v tělo Panny Marie*, zpravidla v *okrsku duše*.

⁶ Kult Annunziaty povstal v prostředí italských servitů na Monte Senario v polovině 13. století, poté pěstován v konventu Santissima Maria Annunziata ve Florencii; tu byl uctíván nerukotvorný obraz Annunziaty jako *Mater Domus*. Tradice vyobrazení Annunziaty je spjata s nerukotvornými svatolukášskými ikonami. Např. Belting uvádí svatolukášskou ikonu Annunziaty katedrály v italském Fermo, kterou roku 1473 městu věnoval sv. Giacomo delle Marche (1391–1476), kazatel františkánského konventu S. Maria Annunziata, viz BELTING, H., *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München 2004, s. 285, obr. VII.

K osvětlení specifické ikonografie *Immaculaty jako Nevěsty přijímající holubici Ducha Svatého* uvádíme půvabný kabinetní obrázek pocházející z fondu hradu Veveří (pravděpodobně také inspirovaný *Immaculata* z Freisingu). (obr. 31)

Další, tu relevantní variantou, je *zobrazení holubice v pektorálu*, které je *znaméním* – *signem* Božího aktu inkorporace (skutečná holubice již sestoupila v tělo). K této variantě ikonografického typu patří *Immaculata* z Freisingu.

Třetí, rovněž relevantní variantou, je zobrazení *christogramu IHS v pektorálu*, které je *znaméním* – *signem* Božího aktu inkorporace Boha Syna v tělo Panny Marie. Této variantě ikonografického typu náleží Panna Maria z Wessobrunnu (také Panna Maria vídeňského obrazu podle *Immaculaty freisingké*).

Ústředním ikonografickým tématem bude *Neposkvrněné početí Panny Marie – Immaculata conceptio Mariae*. Slánská kolejní kaple byla zasvěcena Neposkvrněnému početí Panny Marie a svatému Josefu, resp. Zasnoubení Panny Marie. Ve Wessobrunnu i ve Freisingu jsou doloženy specifické formy kultu Neposkvrněného početí Panny Marie.

Roku 1695 Inocenc XII. schválil v celé církvi mši, officium a oktáv svátku *Neposkvrněného početí blahoslavené Marie Panny*, roku 1708 Klement XI. povýšil svátek na zasvěcený. Svátek se slavil 8. prosince.⁷

Kulturněhistoricky významný byl *španělský kult Immaculaty*. Na počátku 17. století bylo habsburské Španělsko svěřeno ochraně Panny Marie *Immaculaty*, kult se šířil v dalších habsburských zemích. Ve Španělsku byly vytvořeny významné prototypy zobrazení *Immaculaty* (F. Zurbarán; B. E. Murillo; A. Cano). Ikonografii *Immaculaty* kodifikoval Francisko Pacheco v knize *Umění malby* roku 1649.

Významným fenoménem kultu byly *mariánské sloupky s Pannou Marií Immaculata*, vztyčované od poloviny 17. století v mnoha městech monarchie (ve Vídni r. 1647; v Praze r. 1650).

Kult *Immaculaty* vrcholil uznáním *článku víry, dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie* roku 1854.⁸

Obraz Sodálie Zasnoubení Panny Marie se svatým Josefem při slánské piaristické koleji

Obraz identifikovaný autentikou rytiny Birkhardovy, resp. brandea ze slánského muzea byl uctíván zcela zřejmě nejen údy sodálie (*sodalitas* = člen, úd), potenciálně kolejními kleriky, laickými bratry a žáky zbožné školy, nýbrž i poutníky zvenčí, o čemž svědčí právě samotné brandeum. Brandeum totiž mohlo být oficiálně dotýkáno pouze s originálem devočního obrazu požívajícího

oficiální úcty podle dekretu uděleného určitému *obrazu zázračnému* nebo určitému *obrazu milostnému* na podkladě doložených zázraků či milostí a na podkladě doložené poutní frekvence.⁹ Brandeum je *constituens* svátostného znamení, *svátostné znamení* – *signum sacrum* je brandeum inherentní, resp. *signum sacrum* devočního obrazu a *signum sacrum* brandea je totožné. Obrázek tištěný na dotýkaném brandeu je pak vskutku *svatý obrázek*. Brandeum náleželo mezi relikvie I. řádu, 2. stupně.¹⁰

Ikonografie slánského obrazu *Blahoslavené Panny Marie Snoubenky Boží, Snoubenky Josefovy*, resp. ikonografie grafické reprodukce je přímo vyjádřena citací z Ozeáše 2, 19 (–20): „*zasnoubím tě sobě...*“, tj. Božím Slovem vepsaným v *paprsek* pronikající k srdci Marie Panny. V náprsním ověsku – *pektorálu* – exponovaném v místě inkorporace Božího Slova je zobrazeno *Oko Boží* jako znamení – *signum* Božího aktu zasnoubení. Pektorál je signifikantním atributem ikonografie obrazu.

Šňůry *panenských perel* na hrdle a prsou Panny Marie prezentují nevinné, neposkvrněné nitro *Immaculaty*, *náušnice s perlou* prezentuje závazek panenské čistoty *Immaculaty*, *Snoubenky* poslušné Boha.¹¹

Dalším signifikantním atributem je *florální koróna*, *věvec* z lilí a růží, resp. *zásnubní koruna* – *corona sponsalis* Marie Panny (obecně snoubenka je *ověčena*; nevěsta pak *přijde o věvec*).¹² Hlava Panny Marie je obkroužena *planoucí aureolou* a *hvězdnou korunou triumfální* (*corona triumphalis*),¹³ podle knihy Zjevení 12, 1. *Rozpuštěné vlasy* a *cíp sejmутého závoje*, takřka nepostřehnutelný, jsou atributy povolnosti *Snoubenky* vůči Bohu.¹⁴

Signifikantní je rovněž *plášť* Panny Marie, oděv uzavření smlouvy mezi Bohem a *Snoubenkou Marií* a oděv adopce, vzetí, přijetí za vlastní. Expozice *špon pláště na ramenou* Marie Panny vyjadřuje přijetí břemene snubního závazku.¹⁵

Rytina Birkhardova, resp. brandeum ze slánského muzea také prezentuje a autentikou stvrzuje *Znak, Znamení Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie se svatým Josefem*, štítek se zobrazením zasnoubení planoucích srdcí Panny Marie a svatého Josefa z vůle Boží skrze Ducha Svatého (holubici) a se zobrazením zkřížených stonků lilie Panny Marie a lilie svatého Josefa vyjadřujících akt zasnoubení a čistotu, neposkvrněnost *Snoubenců*.

⁹ Zázračné, milostné (a dotýkané) obrazy srv. podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 23–24.

¹⁰ O kategoriích relikvií podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 89–90.

¹¹ O mariánském náhrdelníku, perlách, náušnicích podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 72–77.

¹² Věvec z lilí a růží aluduje také *věvec mariánských modliteb růžencových* – srv. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 260 ad.

¹³ O mariánských korunách podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 63–68.

¹⁴ O vlasech, závoji Panny Marie podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 59–61.

¹⁵ O mariánském plášti podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 55–58.

⁷ Srv. např. O'DONNELL, CH., OCarm., *Slavíme s Marií. Matka Boží v liturgii*, Kostelní Vydří 1996, s. 186 ad.

⁸ O kultu *Immaculaty* podrobněji: ŠTAJNOCHR, V., *Panna Maria Divotvůrkyně. Nauka o Panně Marii, mariánská ikonografie, mariánská poutní místa*, Uherské Hradiště 2000, s. 204–207 ad.

Slánský obraz zdůrazňuje ikonografii Immaculaty jako Snoubenky Boží a Snoubenky Josefovy v zájmu duchovního programu slánské Sodálie a s ohledem na zasvěcení kolejní kaple *Neposkvrněného početí Panny Marie a svatého Josefa*, resp. *Zasnoubení Panny Marie*, vysvěcené roku 1666.¹⁶

Srovnajme také Carloneho obraz *Zasnoubení blahoslavené Marie Panny* z roku 1727 instalovaný ve slánské kolejní kapli Zasnoubení Panny Marie; svatý Josef ve snu¹⁷ spatřuje Snoubenku Pannu Marii v příznačné podobě Immaculaty, s charakteristickým gestem odevzdání Duchu Svatému – rozpaženou otevřenou pravici – a s charakteristickým gestem očekávání inkorporace – levicí složenou na prsou.

Doplňme ještě, že v piaristických řádových kostelech, kolejních oratoriích a piaristických školách byla jako *Mater Domus* uctívána *Madonna Padrona delle Scuole Pie*. Originál obrazu je uctíván v kostele San Pantaleo v Římě, v kterém jsou chovány ostatky svatého Josefa Kalasanského (1556–1648), zakladatele řádu piaristů, ctitele Panny Marie.¹⁸ (obr. 32)

Kromě obligátní úcty k římskému obrazu mohla být pro konkrétní řádovou kolej v určitém místě oficiálně ustanovena úcta k dalšímu mariánskému obrazu. Lze tedy předpokládat, že Matkou slánské piaristické koleje se mohla stát i Panna Maria uctívána slánskou Sodálií Zasnoubení Panny Marie se svatým Josefem (srv. níže Panna Maria Wessobrunnská – *Mater Domus* bavorských benediktinů).

Maria – Mutter der Schönen Liebe z benediktinského konventu ve Wessobrunnu v Horním Bavorsku

Wessobrunnský obraz byl prototypem obrazu slánské. Srovnáme-li však ikonografii grafických reprodukcí obrazu slánské s ikonografií grafických reprodukcí obrazu wessobrunnského, shledáme delikátní rozdíl. Podoba Panny Marie reprodukcí obrazu slánské a reprodukcí obrazu wessobrunnského je téměř shodná, nicméně odlišnost spočívá v takřka nepostřehnutelném detailu, totiž ve znamení signifikantního atributu – *pektorálu, náprsního ověsku*. Na vyobrazení wessobrunnském je do pektorálu Panny Marie vepsáno *znamení Ježíše IHS* – signum Božího aktu inkorporace Boha Syna v tělo Panny Marie; Nevěsta Boží počala (*conceptio activa*). Pektorál Panny Marie je zavěšen na *červené stuze s úvazem*;

¹⁶ PŘIBYL, V., *K objevu nástěnných maleb v kolejní kapli piaristů ve Slaném*. Tiskový aršík referátu kultury Okresního úřadu Kladno, Kladno 1997 (přetištěno a opatřeno obrazovými přílohami v almanachu Posel z Budče 1997, č. 12–13, s. 40–41) – tu také zmínka o Immaculatě zobrazené na nástěnné malbě kaple a uveden i výběr literatury o slánských památkách.

¹⁷ *Sen svatého Josefa* podle Matouše 1, 20–21: „Když pak on o tom přemýšlel, aj, anděl Páně ve snách ukázal se jemu, řka: Josefe, synu Davidův, neboj se přijíti Marie manželky své; nebo což v ní jest počato, z Ducha svatého jest. Porodíš pak syna, a nazveš jméno jeho Ježíš; onť zajisté vysvobodí lid svůj od hříchů jejich.“

¹⁸ *Madonna Padrona delle Scuole* např. AURENHAMMER, *Die Mariengnadenbilder...* (pozn. 5), s. 100–102.

Obr. 29 „Imago, et Insigne / Almae Sodali-tatis Latinae / Sub Titulo: Desponsatio – / nis B: V: M: cum S: Joseph: / Slanae, in Collegio Schol: Piarum.“ „Obraz a Znamení Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie se svatým Josefem při koleji piaristů ve Slaném.“

Anton Birckhard (1677–1748), Praha. V paprsku citace z Ozeáše 2, 19 (–20): „et sponsabo te mihi in sempiternum et sponsabo te mihi in iustitia et iudicio et in misericordia et miserationibus, et sponsabo te mihi in fide et scies quia ego Dominus.“ „I zasnoubím tě sobě na věčnost, zasnoubím tě sobě, pravím, v spravedlnosti a v soudu a v dobrotivosti a v hojném milosrdenství. Zasnoubím tě sobě také u víře, abys poznala Hospodina.“ (ROYT, J., *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999, obr. 64 na s. 250).

úvaz stuhy s uzlem (*mašle*) je obecným atributem závaznosti, trvalosti svazku.¹⁹

Nutno ovšem zdůraznit, že originál wessobrunnského obrazu pektorál se znaméním IHS s červenou stuhou postrádá. (obr. 33) Pektorál byl totiž obrazu nepochybně udělen jako faktický ověsek. Obraz byl pak reprodukován se signifikantním atributem – s uděleným ověskem. (obr. 34, srv. též obr. 35–38) Wessobrunnský originál je dnes odstrojen, zbaven veškerých ověsků.

¹⁹ Ikonografie úvazu, uzlu podrobněji: ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 74.

Signifikantní atribut wessobrunnského obrazu zdůrazňuje ikonografii Immaculaty jako *Mater Amabilis*, Panny Marie jako *Nevěsty Ducha Svatého*, aneb *Panny Marie Láskybodné* či *Milovánibodné*, tu zvané *Maria – Mutter der Schönen Liebe*, podle starozákonního verše Ježíše Siracha,²⁰ v českém ekvivalentu *Maria – Matka krásného milování* (lat. *Mater pulchrae dilectionis*).

Jak výše uvedeno, filiace wessobrunnského obrazu s vídeňským obrazem *Panny Marie s nakloněnou blavou* nevyhovuje z hlediska ikonografického. *Panna Maria s nakloněnou blavou* totiž vykazuje filiaci s typem *Svaté tváře Bohorodičky* legendárních svatolukášských středověkých a raněkřesťanských ikon, nikoliv s novověkým typem Immaculaty. Za relevantní lze proto považovat Aurenhammerův údaj o filiaci wessobrunnského obrazu k proslulé soše Immaculaty v aule benediktinského lycea v bavorském Freisingu, resp. ke grafické reprodukcii této sochy; wessobrunnský obraz je *redukovanou verzí grafiky* vytvořené podle sochy freisingského lycea, výřezem poprsí v *charakteristickém zrcadlovém převrácení*.

Wessobrunnský obraz vytvořil asi roku 1704 Innozenz Metz (uváděn též Metzi; původním jménem Franz; 1644–1724), benediktin v Prüfeningu u Řezna.²¹ Metz byl v mládí oratoriánem, lze tedy s jistotou předpokládat, že byl obeznámen s oratoriánským kultem *Mater Amabilis*, resp. s charakteristickou ikonografií tohoto mariánského typu,²² zvláště po zkušené v Benátkách. Metz reprodukoval grafiku Immaculaty z Freisingu (v zrcadlově převrácené a redukované verzi) jako přední reprezentantky kultu Neposkvrněného početí v Bavorsku. Obraz byl opatřen specifickým atributem *Mater Amabilis* – uděleným pektórálem se znamením IHS, s červenou stuhou.

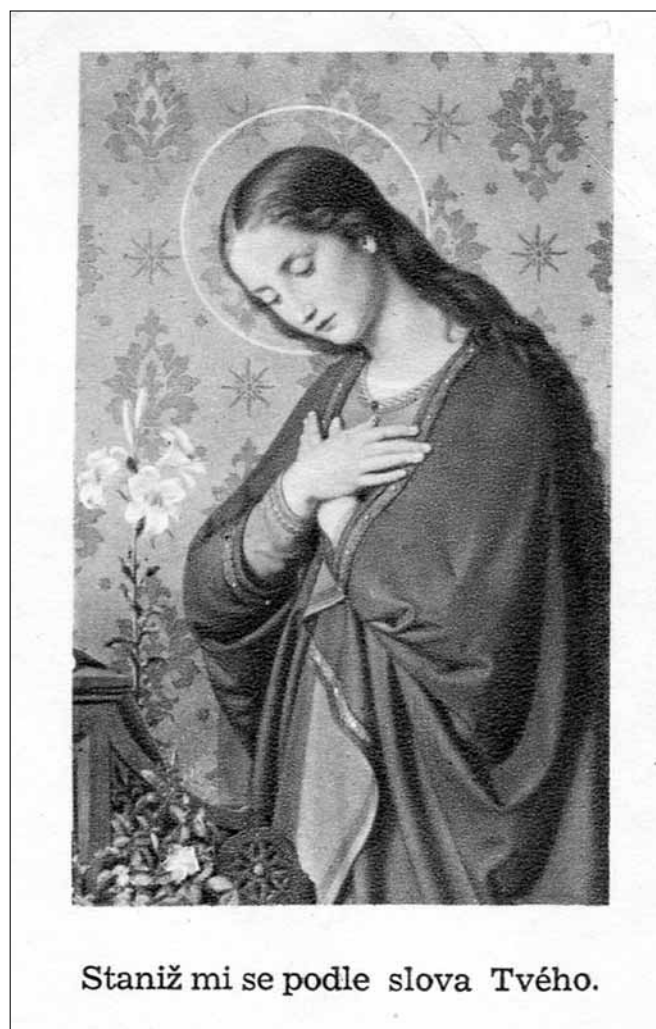
Asi v roce 1706 opat Thassilo Bölzl obraz Metzův vystavil veřejné účtce na hlavním oltáři benediktinského kostela (obraz údajně přinesl z Prüfeningu jistý wessobrunnský řeholník). Panna Maria Wessobrunnská, okrášlena titulem *Mutter der schönen Liebe*, byla uctívána jako *Divotvůrkyně* a zároveň ustanovena jako *Mater Domus* benediktinských konventů v Bavorsku.

Kult wessobrunnského obrazu byl mj. disponován povýšením svátku *Neposkvrněného početí blaboslavené Marie Panny* roku 1708. Již od tohoto roku se ve wessobrunnském benediktinském konventu svátek slavil každoročně, za účasti vysokého kléru, bavorské kurfiřtské

²⁰ Ježíš Sirach 24, 24: „Ich bin die Mutter der Schönen Liebe..., Ego mater pulchrae dilectionis...“

²¹ Údaje podle: VON ANDRIAN-WERBURG – FLACHENECKER, Die Benediktinerabtei... (pozn. 3); srv. též DISCHINGER, G. – VOLLMER, E. CH., *Ehemaliges Benediktinerkloster, Pfarrkirche St. Johann Baptist und Kreuzbergkapelle Wessobrunn*, Regensburg 2003.

²² V Itálii vznikla řada významných děl zobrazujících *Mater Amabilis* již ve středověku (Fra Angelico; A. della Messina; F. Francia ad.). Oratoriáni kult *Mater Amabilis* reaktualizovali a šířili (od 16. století). Mateřským kostelem oratoriánů byla Santa Maria in Vallicella v Římě. V Rakousku, zemi Metzově, byl uctíván zvláště obraz *Mater Amabilis* oratoriánské kaple Nejsvětější Trojice ve Vídni. Podle vídeňského obrazu byl vytvořen milostný obraz dolnorakouské svatyně v Hohen-eichu. Do tohoto poutního místa směřovala i procesí z českých zemí – srv. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 215–216.

Obr. 30 *Panna Maria v Očekávání; Maria Virgo in adventu; Santa Maria Annunziata*. Devoční obrázek s citací z Evangelia sv. Lukáše 1, 38: „Staniž mi se podle slova Tvého“. Monochromní tisk, 6,2×10,7 cm. Vydal ARS Praha (ŠTAJNOCHR, V., *Panna Maria Divotvůrkyně. Nauka o Panně Marii, mariánská ikonografie, mariánská poutní místa*, Uherské Hradiště 2000, obr. 212 na s. 214).

rodiny (kurfiřta Maxe Emanuela a syna Karla Albrechta, pozdějšího císaře Karla VII.), dvorské šlechty.

O dvorském kultu svědčí např. pergamenový obrázek s Pannou Marií Wessobrunnskou, opatřený falckým dvorním znakem, podle francouzského přípisu komusi věnovaný roku 1718 Marií Claudinou, hraběnkou von Plaz; obrázek ze sbírky ministerského rady von Kremera v Mnichově publikoval Spamer.²³ Nevěsta Wessobrunnská je na obrázku přízračně identifikována jako Immaculata. (obr. 35)

V roce 1710 byl z podnětu Patera Plazida Angermayra wessobrunnský klášter nadán papežskými odpustky ke zřízení *Sodality Neposkvrněného početí blaboslavené Panny Marie (Sodalitas Immaculatae Conceptionis Beatae Virginis)*. Roku 1711 bylo založeno augsburským biskupem Alexandrem Sigismundem von Bayern *Bratrstvo Neposkvr-*

²³ SPAMER, A., *Das kleine Andachtsbild*, München 1930, s. 316, tab. LXXIV.

něného počtí blaboslavené Panny Marie, roku 1757 povýšené na Arcibratrstvo, v té době čítající na 600 tisíc údů!

Roku 1717 kurfiřt Max Emanuel fundoval *milostnou kapli Neposkvrněného počtí Panny Marie* k úctě Panny Marie Wessobrunnské, roku 1723 zřízenou v severní boční lodi konventního kostela svatého Petra. Divotvorný obraz opatřený výpravným stříbrným příkrovem byl instalován na *milostném oltáři*. Oltář byl roku 1749 privilegiován, nadán odpustky.²⁴ V milostné kapli byl obraz uctíván do sekularizace roku 1803, poté instalován na bočním oltáři v lodi wessobrunnského farního kostela svatého Jana Křtitele.

Obr. 31 Panna Maria Nevěsta Ducha Svatého. Devoční obrázek z fondu hradu Veveří, 30,5×42 cm. (Dokumentace Národního památkového ústavu v Praze; fond zámku Lysice, ev. č. LY-VE 10).

Ve fondu muzea v Rakovníku je uložen obrázek Panny Marie Wessobrunnské, *Vera effigies* původního milostného oltáře milostné kaple Neposkvrněného počtí Panny Marie konventního kostela svatého Petra ve Wessobrunnu. Obrázek s titulem *Maria sine labe concepta* je vypraven verši opěvujícími Pannu Marii Immaculatou, inspirovanými Theokritovými *Idylami*.²⁵ (obr. 37)

²⁴ Dobové vyobrazení wessobrunnské milostné kaple s obrazem Divotvůrkyně je dochováno na obraze reprodukováném: MAYER, A., *Mutter der Schönen Liebe in Wessobrunn*, Ehingen 1997.

²⁵ Srv. Theokritovu idylu 25. v překladu V. Dědiny, in: *Písňe pastvin a lesů*, Praha 1977, s. 110–115 „Však Héraklés... stiskl rukama hady a oba je pevným sevřením spoutal, pod krkem uchopil je..., ... Hérakléa tam spatřili, kojenice dosud, kterak v útlounkých ručkách dva hady přepěvně svíral...“

Obr. 32 Madonna Padrona delle Scuole Pie Mater Domus řádu piaristů, Matka piaristických škol. Kostel San Pantaleo v Římě. Reprodukce korunovaného obrazu. (AURENHAMMER, H., *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit*, Wien 1956, obr. 12).

Kult Panny Marie Wessobrunnské je doložen v Bavorsku (např. Atthal, Holzhausen, Mnichov, Schenna, Wasserburg, Zusamaltheim) a Rakousku (např. Taufkirchen).

Další reálie dochované v Čechách

Ve fondu zámku Duchcov se dochoval obrázek Panny Marie Wessobrunnské s latinskou a německou verzí modlitby k Panně Marii Immaculatě, nejspíše dovezený přímo z Wessobrunnu. (obr. 38)

V agendě Národního památkového ústavu v Praze je evidován devoční obraz Panny Marie Wessobrunnské, olej na plátně kabinetního formátu blíže neurčeného původu. (obr. 36)

Ve sbírkách Národního muzea v Praze jsme evidovali tři barokní obrázky Panny Marie Wessobrunnské s autentikami. První obrázek J. F. Holzmeyra, vydaný ve Steyru, s textem „S. MARIA Virgo Virginum / Sponsa S. Spiritus et S. Ioseph // Purissima Virgo per Immaculatam

Conceptionem Castissimam Desponsationem et Inviolatam Virginitatem Tuam praeserva me ab omni macula peccati Amen“. Druhý obrázek od J. G. Gruebera, vydaný v Augsburgu, s textem „*Wunderthätige Marianische Bildnis der schönen unbefleckten Liebs und Gnaden Mutter zu Wessobrunn Ord. S. Bened. In Oberlands Baijrn*“. Třetí obrázek anonymní, s textem „*Fons Gratiarum Wessofont(anum)*“.²⁶

Immaculata z benediktinského lycea ve Freisingu u Mnichova

Socha Immaculaty v aule benediktinského lycea,²⁷ resp. školním oratoriu ve Freisingu zobrazuje celou postavu Panny Marie, vypravenou standardními atributy Immaculaty příznačně pokořující hada prvotního hříchu a vypravenou specifickými atributy Immaculaty jako *Nevěsty Ducha Svatého*, ověčené Nevěsty ve svatebním plášti, s charakteristickým gestem odevzdání Duchu Svatému, s rozkvetlým sceptrem *Vývolené mezi ženami*. Signifikantní je opět pektorál Panny Marie, ověsek se *znaméním holubice Ducha Svatého* – signem Božího aktu inkorporace Ducha Svatého v tělo Panny Marie; Nevěsta Boží počala (*conceptio activa*).

Sochu Immaculaty pro freisingské benediktinské lyceum nechal zhotovit roku 1703 Pater Wolfgang Ringswerger, prefekt lycea a profesor rétoriky, biskupský dvorní kaplan, u mnichovského dvorního sochaře Wolfganga Leuthnera. V aule lycea pak byl zřízen oltář. Immaculata z lycea byla poměrně záhy uctívána jako *Divotvůrkyně*.

Pater Wolfgang byl totiž mj. zakladatelem lycejního *Mariánského sdružení k pěstění kultu Neposkvrněného početí Panny Marie* (roku 1698) a iniciátorem každoročního *aktu vyznání Neposkvrněného početí* v katedrálním chrámu o svátku Neposkvrněného početí blahoslavené Marie Panny biskupem, kapitulou, klérem, konventem, lyceem i dvorem a městem (od roku 1703).

Kult Immaculaty v biskupském Freisingu byl úzce spjat se španělským kultem Immaculaty, mj. právě prostřednictvím řádových škol.²⁸ Aurenhammer také předpokládá, že předlohu Leuthnerovy sochy Immaculaty lze potenciálně spatřovat ve španělských prototypch zobrazení.²⁹

Socha Immaculaty freisingského lycea byla po sekularizaci roku 1820 přenesena do proslulého poutního kostela Spasitele ve Wiesu, od roku 1848 je však nezvěstná. Podoba sochy je doložena devoční grafikou, řadou

Obr. 33 „Das Gnadenbild / MUTTER DER SCHÖNEN LIEBE / von Wessobrunn.“ „Milostný obraz MATKY KRÁSNÉHO MILOVÁNÍ z Wessobrunnu.“ Recentní svatý obrázek s autentikou z farního kostela svatého Jana Křtitele ve Wessobrunnu. Reprodukce odstrojeného milostného obrazu. (Soukromý majetek).

svatých obrázků a řadou malířských reprodukcí vytvořených podle grafických předloh.

Uvádíme jeden ze svatých obrázků, grafickou reprodukcí Immaculaty freisingského lycea s titulem *Divotvůrkyně* z fondu Diecézního muzea ve Freisingu. (obr. 39)

Dále uvádíme jednu z malířských reprodukcí sochy Immaculaty freisingského lycea, luxuriózní obraz dochovaný v Diecézním muzeu ve Freisingu, olej na plátně z doby kolem roku 1735. (obr. 40)

Divotvůrkyně Freisingská byla mj. uctívána v poutním kostele Maria-Birnbaum v Sielenbachu a v poutním kostele ve Weißenlinden, ve farním kostele svatého Jiří ve Freisingu, ve filiálním kostele svaté Anny v Řezně – Großprüfeningu. Další reprodukce sochy freisingského lycea chová freisingské Heimatmuseum, freisingský Kardinál Döpfner-Haus, mnichovský Ratskeller.³⁰

²⁶ Sbírky Historického muzea Národního muzea v Praze, inv. č. 50.847; 50.848; 50.849.

²⁷ Lyceum je uváděno také jako *seminář* – srv. též název *Seminaria-donna* na obr. 13.

²⁸ AURENHAMMER, *Die Mariengnadenbilder...* (pozn. 5), s. 162–163; další údaje též: HAHN, S. – ROLL, C. – STEINER, P. B. (ed.), *Madonna. Das Bild der Muttergottes*, Lindenberg im Allgäu 2003, s. 221–223.

²⁹ Mezi nejvýznamnější španělské prototypy Immaculaty patřila socha, kterou vytvořil roku 1652 Alonso Cano (1607–1667) pro sakristii královské kaple katedrály v Granadě – srv. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria...* (pozn. 8), s. 204.

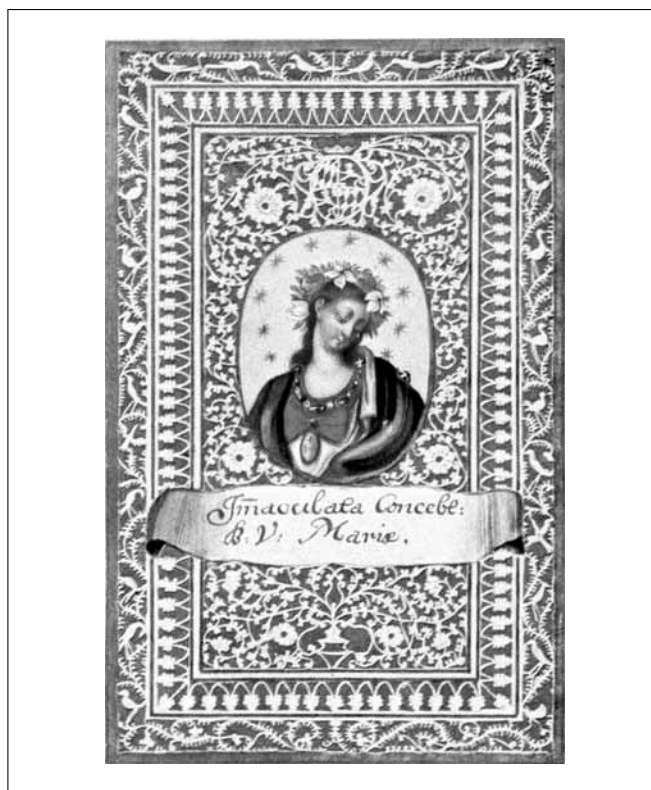
³⁰ Uvedeno: HAHN – ROLL – STEINER, *Madonna...* (pozn. 28), s. 221 – v katalogu VII. 3 – VII. 6, na s. 221–223 jsou uvedeny další doklady reprodukcí freisingské sochy; srv. též STEINER, P., *Religiöse Volkskunst im Diözesanmuseum Freising*, Waldsassen 1978, obálka.

Aurenhammer rovněž zmiňuje obraz bavorské svatyně Maria-Birnbaum v Sielenbachu, dále obraz farního kostela v rakouském Frankenburgu pocházející z Riedu na Innu a podrobné údaje o obrazu exteriérové kaple kostela svatého Josefa ve Vídni – Leopoldstadtu, který byl uctíván jako obraz milostný, uvádí i reprodukcí tohoto významného vídeňského obrazu. V Čechách jsme zaznamenali rozměrnou malířskou reprodukcí vídeňského milostného obrazu ve fondu zámku Jindřichův Hradec. (obr. 41)

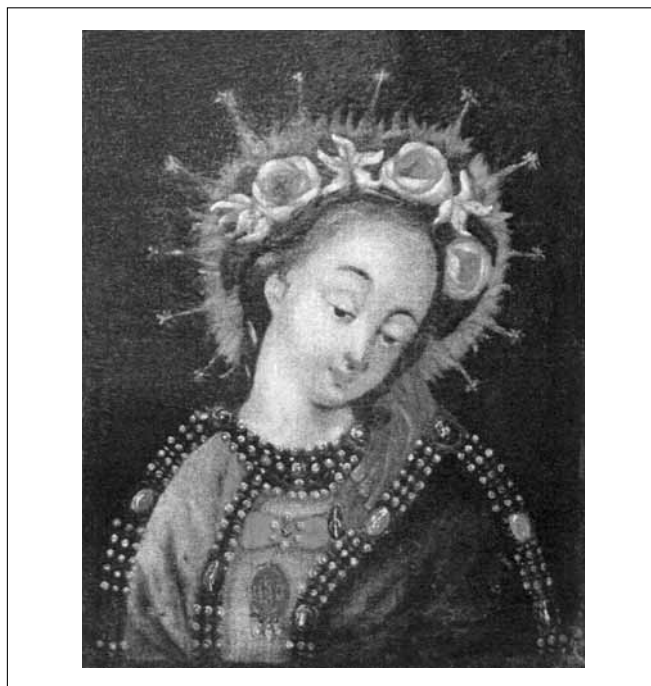
Nástin ikonografické interpretace slánského obrazu, resp. grafiky wessobrunnského obrazu a freisingské sochy budiž alespoň inspirací k nalezení nějakých nových historiografických údajů o vztazích mezi uvedenými obrazy, resp. uvedenými lokalitami.

Obr. 34 „Wunderthätige Marianische Bildniß der / schönen unbefleckten Liebs- und Gna- / den- Mutter zu Wessobrunn Ord. S. Bened. / in Oberlands Bāyern.“ „Divotvorný obraz Panny Marie Matky krásného milování – Mutter der schönen Liebe benediktinského konventu ve Wessobrunnu v Horním Bavorsku.“ Svatý obrázek s autentikou. (Soukromý majetek).

Obr. 35 „Immaculata Conceptione: / B: V: Mariae.“ Devoční obrázek s Pannou Marií Wessobrunnskou. Malba na pergamenu, řezba v pergamenu. V koruně stromu falcký dvorní znak. Na zadní straně přepis ve francouzštině o věnování obrázku roku 1718 Marií Claudinou, hraběnkou von Plaz (roz. baronkou von Halden). Ze sbírky ministerského rady von Kremera v Mnichově. Obrázek získán v Pasově. (SPAMER, A., *Das kleine Andachtsbild*, München 1930, s. 316, tab. LXXIV.).

Obr. 36 Panna Maria Wessobrunnská. Malířská reprodukce Divo-
tvorného obrazu z Wessobrunnu. Anonym. Olej na plátně, 28×35 cm.
(Agenda Národního památkového ústavu v Praze; NPÚ 11-25. 01.
2006 – 30 AN NPÚ).

Obr. 37 „Maria sine labe concepta.“ Vera effigies milostného oltáře milostné kaple Neposkvrněného početí Panny Marie benediktinského konventního kostela svatého Petra ve Wessobrunnu. Verše: „Alciden geminos puerum lacerasse colubras, Siqua fides, veterum fabula multa canit. Quis te digna canat, quae nondum nata sub aurae Iam Stygium poterat frangere, Virgo caput!.“ „Že Héraklés dva co chlapců zardousil hady, jest k víře, ze starých pověstí mnohá pěje. Kdo, Panno ctihodná, Tebe opěvuje, jež dosud na svět nezrozená vládce pekel, věru, jsi přemohla!“ Devizy na stuhách: „Nil patriae telluris habet.“ „Dum reliquos premit umbra, miro.“ „Communi sola periculo eripior.“ G. B. Götz (1703–1774) a J. S. Klauber (asi 1711–1768). S oficiálními svoleními vydal Strötter v Augsburgu. Druhá čtvrtina 18. století. (Fond Muzea T. G. M. v Rakovníku).

Obr. 38 Panna Maria Wessobrunnská. Devoční obrázek s modlitbou v latině a němčině: „Per S. Virginitatem et Immaculatam Conceptionem Tuam O Purissima Virgo MARIA! emenda et praeserva ab omni macula Corpus et Anima meam. In Nomine Patris + et Filii + et Spiritus Sancti + Amen.“ „Durch dein H. Jungfrauschafft und unbefleckte Empfängniss O Reiniste Jungfrau MARIA reinige und erhalte von allem Mackel mein Leib und Seel. In Namen Gott deß Vatters + und deß Sohns + und deß H. Geists + Amen.“ Mědirytina, 6×8,7 cm, Georg Rischermo. Fond zámku Duchcov. (Dokumentace Národního památkového ústavu v Praze; ev. č. DH 6625). ↗

Obr. 39 „IMAGO THAVMATVRGA B. M. V. / Frisingae apud P. P. Benedict: in aula.“ „Vyobrazení Divotvůrkyně blahoslavené Marie Panny Freisingké u Zbožných Otců benediktinů v aule.“ Grafická reprodukce devoční sochy. (Diözesanmuseum Freising). Foto autor. →

Obr. 40 „*Freisinger Seminarmadonna*.“ Pohlednice. Malířská reprodukce devoční sochy freisingského benediktinského lycea z doby kolem roku 1735. Olej na plátně, 97×177 cm. (Diözesanmuseum Freising; vyd. *Deutscher Kunstverlag*, München – Berlin).

Obr. 41 Malířská reprodukce milostného obrazu Panny Marie Freisingské z poutní kaple kostela sv. Josefa ve Vídni. Fond zámku Jin-dřichův Hradec. Olej na plátně, 87×160 cm. (Dokumentace Národního památkového ústavu v Praze; ev. č. 80/1920). ↙

PHDr. ET MGR. VÍTĚZSLAV ŠTAJNOCHR, PH.D. (* 1945), studoval hudbu, dějiny umění, estetiku, etnologii. Emeritní vědecký pracovník Národního památkového ústavu v Praze. Zabývá se teorií a interpretací historických reálií středoevropské materiální a duchovní kultury, zvl. v aspektech uměnovědných, religionistických, etnologických. Přednáší na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a na Katedře archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Publikoval stovku odborných statí, studií, monografií. Referoval ve stovce vědeckých institucí. Realizoval na padesát odborných domácích a zahraničních výstav. Pracuje na státních vědeckých grantech. Působí v řadě odborných komisí.

Obr. 42 Vítězslav Štajnochr.

Knihovna bývalé piaristické koleje ve Slaném

JAN KAŠPAR

Církevní knihovny tvoří podstatnou součást duchovního odkazu západní evropské křesťanské civilizace. Jejich vznik a vývoj šly ruku v ruce s péčí o vzdělání, která představovala jednu z klíčových úloh všech církevních řádů již od raného středověku. Pro řádová teologická studia, rozvíjení učenosti či pedagogické působení měly zásadní význam. Nejinak tomu bylo i v případě řádu piaristů, jehož stěžejní činnost spočívala v bezplatném vzdělávání chudé mládeže. Knihovny, zřizované ve všech kolejích, měly piaristům toto jejich poslání usnadnit. Sloužily však i k jejich vlastním studijním potřebám.

Předkládaný příspěvek věnovaný knihovně bývalé piaristické koleje ve Slaném si v žádném případě nečiní nárok na vyčerpávající úplnost. Dochovaná část knižního fondu není zatím podrobně zpracována a teprve po její katalogizaci bude možno řadu závěrů žádoucím způsobem zpřesnit. Cílem tohoto článku však zůstává alespoň stručný nástin a shrnutí všech zatím zjištěných skutečností. Budiž tedy alespoň skrovným příspěvkem nejen k dějinám slánské piaristické knihovny, ale k historii církevních knihoven vůbec, a zároveň i určitým východiskem pro další bádání v tomto směru.

Při vypsání historie slánské piaristické knihovny lze využít zdrojů trojího druhu. V prvé řadě se jedná o knihy samotné, zejména jejich provenienční znaky, jako jsou supralibros, exlibris, dedikační příspisy a další poznámky v nich obsažené. Dále je k dispozici archivní materiál z fondu „Řád piaristů“, tedy z archivu bývalé české piaristické provincie, dnes uloženého v Národním archivu v Praze. Množství archiválií týkající se přímo slánské bibliotéky je však více než skrovné, kromě několika zápisů v pamětních knihách koleje ve Slaném z let 1659–1781¹ a 1781–1879² jde prakticky pouze o jediný

¹ Národní archiv v Praze (dále NA), fond Řád piaristů (dále ŘPi), inv. č. 556. *Historia Collegii Slanensis I.*, 1659–1781. Záznamy v této knize jsou však až do roku 1715 velmi kusé. Kromě zápisů týkajících se obecných událostí, včetně záznamů o počasí, bouřkách, meteorologických úkazech či kometách, jsou zde vypsány především fundace, zejména slánských děkanů, [kupř. **Kryštof Vavřinec Veleba** (* cca 1631, † 1666), **Kryštof Seifert** (* 1662, † 1710) či **Augustin Jan Passer** (Vrabec, * 1656, † 1727)], ale i dalších dobrodinců. Dále je třeba zmínit příležitostné zprávy o úmrtí některých významných členů koleje. Kupodivu je však v knize poměrně málo zpráv o stavbách či opravách, nebo konkrétních údajů o získaných darech a osobách dárců. Z pozoruhodnějších údajů lze zmínit kupř. popis oltářů kolejní kaple včetně relikví v nich obsažených a informací, kdy a kým byly darovány (s. 205–206), seznamy absolventů slánské koleje z let 1767 (s. 255), 1768 (s. 257–258), 1771 (s. 260) a 1772 (s. 262–264), tabulka příjmů a vydání koleje za rok 1771 (s. 260), zápis týkající se posuzování spisů zakladatele piaristického řádu **Josefa Kalasanského** (* 1556, † 1648) římskou inkvizicí (s. 149) či zpráva o výtržnosti v pražské jezuitské klementinské koleji dne 6. 8. 1767 (s. 246).

² NA, ŘPi, kn. 557. *Historia domus Slanensis II. a 1. 11. 1782, recte 1781–1879*. Zde jsou zápisy poněkud rovnoměrnější i obsáhlejší, obsahově mají zhruba stejný charakter jako v knize předchozí. Za

dochovaný katalog knihovny, a to z roku 1840.³ Některé dílčí údaje pak skýtá i sekundární literatura.⁴

Počátky piaristické knihovny ve Slaném lze datovat již samotným příchodem piaristů a založením zdejší koleje, tedy od přelomu let 1658–1659. Rozvoj knihovny bezpochyby pozitivním způsobem ovlivnilo i zahájení pravidelné výuky v roce 1666 a později také existence zdejšího teologického a filozofického řádového učiliště.⁵

Podle sumárního soupisu z roku 1692 slánská piaristická knihovna obsahovala 9 latinských a českých biblí, stejný počet výkladů Písma, 4 biblické konkordance, celkem 128 svazků morální, spekulativní a kontroversistické teologie, 118 děl kazatelských, 337 katechetických, 89 knih filozofických a matematických, 123 historických, 10 lékařských a 245 různých učebnic. Seznam v zásadě nezmiňuje konkrétní tituly, ani místa a roky jejich vydání, a tak je přesná identifikace de facto vyloučena. Přesněji uvádí pouze 10 svazků kompendia *Bibliotheca Sanctorum Patrum*,⁶ 3 svazky biblických výkladů, jejichž autorem je vlámský jezuita **Cornelius a Lapide** (Cornelis Cornelissen van den Steen, * 1567, † 1637)⁷ a 8 svazků encyklopedie *Magnum Theatrum Vitae humanae* z pera vlámského teologa **Vavřince Beyerlincka** (* 1578, † 1627).⁸ Zhruba po třiceti letech své existence tedy slánská knihovna čítala

zmínku zde stojí především velké množství zpráv týkajících se josefínských církevních reforem.

³ NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322.

⁴ V první řadě NEUMANN, A. A., *Piaristé a český barok*, Přerov, Společenská knihtiskárna 1933, s. 148–154, který piaristickým knihovnám věnoval samostatnou kapitolu.

⁵ K dějinám piaristické koleje ve Slaném viz především NA, ŘPi. Z literatury pak zejména KRECAR, A., *Jubilejní památník na oslavu dvěstěpadesátiletého trvání c. k. gymnasia v Slaném*, Slaný, [městská rada] 1908; dále NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 12, 81, 113–114, 143–144, 151–152, kde se autor opíral o prameny uložené ve vatikánském archivu v Římě. Pro základní orientaci dobře poslouží především PODLAHA, A., *Posvátná místa Království českého I., Arcidiecéze pražská, díl 7, Vikariát Slánský*, Praha, Dědictví svatojánské 1913, s. 166–171; ZEMEK, M. – BOMBERA, J. – FILIP, A., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, Prievidza, Scholae Piae 1992, s. 48–50; VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha, Libri 1998, s. 641–642. Z regionální literatury viz především řadu studií **Antonína Krecara** (* 1851, † 1914), druhdy ředitele slánského gymnázia, citovaných níže na příslušných místech. Nejnověji viz též studii v tomto sborníku – BARTUŠEK, V., *Z historie piaristické koleje ve Slaném 1658–1778*, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 30–36, která obsahuje řadu nových cenných informací, zejména biografických.

⁶ Konkrétní titul a vydání nelze přesněji určit.

⁷ Vydání nelze přesněji určit. K autorovi viz BACKER, A. et A. de – SOMMERVOGEL, C., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Tome 4, Bruxelles, Oscar Schepens 1893, sl. 1511–1526. Narozen 18. prosince 1567 v Borcholtu v Limbursku, do řádu vstoupil 11. července 1592, zemřel 12. března 1637 v Římě.

⁸ BEYERLINCK, L., *Magnum Theatrum Vitae humanae, hoc est Rerum Divinarum humanarumque Syntagma catholicum, philosophicum, historicum, et dogmaticum...in tomos octo digestum...* Lyon, Jean Antoine Huguetan – Marc Antoine Ravaut 1656–1665. Možná též vydání Lyon, Huguetan 1678. Obojí srov. **KVK (SBB)**. (Zkratky níže citovaných zdrojů: **KVK** – *Karlsruher Virtueller Katalog*, [cit. 9. května 2009], < <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html> >; **VD17** – *Verzeichnis der im deutsche Sprachraum erschienen Drucke des 17. Jahrhunderts*, [cit. 9. května 2009], < <http://www.vd17.de> >.) K autorovi *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd 2, Leipzig, Dunckler & Humblot 1875, s. 600. Narozen 15. dubna 1578 v Antverpách, zemřel 7. června 1627 tamtéž.

dohromady 1093 svazků.⁹ Tento počet sice na tehdejší dobu nepředstavoval nijak úctyhodné množství, a to ani v rámci řádu – kupříkladu bibliotéka piaristické koleje v Ostrově nad Ohří obsahovala roku 1691, tedy prakticky v téže době, 2801 svazků¹⁰ – ovšem během 18. století počet knih ve slánské knihovně značně vzrostl, mimo jiné i díky odkazům a darům.

Jakým způsobem byly v té době knihy uspořádány, nelze přesněji říci. Jen hypoteticky je možno předpokládat, že podobně jako ve většině církevních knihoven se svazky dělily do skupin podle tematického obsahu, který byl určen prvním písmenem signatury knihy, velkým písmenem římské abecedy (často v celém jejím rozsahu, A–Z, ale nebylo to vždy pravidlem). V případě knihovny slánských piaristů byly knihy nejspíše rozděleny podle oborů výše zmíněných. Za prvním písmenem signatury pak většinou následovaly arabské číslice v prosté číselné řadě tak, jak stály svazky za sebou na regálech.

Významnou změnou knihovna prošla na přelomu let 1839–1840, v době, kdy byl rektorem koleje ve Slaném **Sigismund Koutník** (* 1790, † 1872).¹¹ Ten do této funkce nastoupil v srpnu roku 1833 za evidentně poněkud vypjaté situace, kdy počátkem července jeho předchůdce **Sebald Fiala** utekl, přičemž po sobě zanechal chátrající a zadluženou kolej.¹² V souvislosti s následnými staveb-

⁹ Na základě relace uložené ve vatikánském archivu tento soupis otiskl: NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 152, zde je ovšem chybně uveden celkový počet svazků (1096). Přesný rozpis vypadá následovně: *Bibliothecae Sanctorum Patrum Tomi 10, Scripturae sacrae latini et Boemi idiom[ate]. 9, Commentarii in diversam S[acram]. S[crip]turam. Partes 9, Cornelius a Lapide tomis 3, Concordantiae Bibliorum 4, Theatri Magni Bey[er]linck tomis 8, Theologi speculativi et morales 104, Controversistice 24, Concionatores et rituales 118, Philosophi et mathematici 89, Spirituales cum catechistis 337, Historici spirituales et prophani 123, Scholastici diversae professionis 245, Medici 10.*

¹⁰ Dle relace z vatikánského archivu otiskl: NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 153.

¹¹ K němu viz KRECAR, *Jubilejní památník...* (pozn. 5), s. 54, 59. Narozen roku 1790 v Chocni, do řádu vstoupil v roce 1807, od roku 1833 působil ve Slaném jako rektor koleje a v letech 1859–1867 byl ředitelem gymnázia. Zemřel 13. ledna 1872 a o dva dny později byl pochován na hřbitově u františkánského kláštera ve Slaném. O jeho smrti a pohřbu viz zápis v NA, ŘPi, kn. 557. *Historia domus Slanensis II.*, s. 314. Anno 1872. (...) Mors P[ateris]. Sigismundi Koutník. Die 13. Januarii disponente Divina Providentia R[everendus]. P[ater]. Sigismundus Koutník, Vice-Rector, Senior Ordinis Provinciae, qui aliquot iam mensibus ob infirmitatem pedum cubiculo detinebatur, peracta die 27. Decembris sacra confessione ac sacro moribundorum refectus viatico extremaque munitus unctione inter fratrum preces animam Deo placide reddidit hora undecima antemeridiana, anno aetatis 82, Relig[iosi]. 65. Eius cadaver (pompam lugubrem ducente Reverendissimo D[ominio]. Vicario Archiepiscopali Francisco Auerhann) ex ecclesia Collegii nostri, persoluto officio et finito egregio quem habuit R[everendissimus]. D[ominus]. Jos[eph]. Kandler, loci Decanus, sermone funebri, numeris civium portatum, ad coemeterium apud PP[atribus]. Franciscanos delatum, manibus autem fratrum terrae sacrae est mandatum, die 15. h[uius]. m[ensis]. hora 4. pomeridiana. Postero die solennes exequiae in ecclesia nostra celebratae sunt. R[equiecat]. I[n]. P[ace].

¹² K tomu viz dva záznamy Koutníkem vlastnoručně psané, NA, ŘPi, kn. 557. *Historia domus Slanensis II.*, s. 160–161. Anno 1833. (...) Fuga R[everendi]. P[atris]. Rectoris. R[everendus]. P[ater]. Sebaldus Fiala, soluta sibi per D[ominum]. Procuratorem Provinciae pro

ními úpravami nechal Koutník koncem roku 1839 zrekonstruovat a nově uspořádat knihovnu, přičemž někdy začátkem roku 1840 byl dokončen také její katalog.¹³ Příslušnou práci provedl blíže neznámý piarista **P. Roman**.¹⁴

Starší signatury, dodnes v knihách dochované, korespondují právě s tímto jediným dochovaným katalogem slánské piaristické knihovny. Jde o signatury v podobě kupř. **O d 29**. Na první pohled se zdá, že knihy byly opět uspořádány tematicky a následně v číselných řadách, kdy se ovšem mezi velké písmeno a číslici vkládala ještě malá písmena římské abecedy (v rozmezí a–i) určující formát (velikost) svazku od šestnáctky po velké folio (**O** by značilo např. filozofický oddíl, **d** kvartový formát a číslice **29** pořadí). V tomto případě by se opět jednalo o způsob obvyklý i v některých jiných církevních knihovnách, ovšem na základě rukopisného katalogu lze nade vší pochybnost stanovit, že nový způsob uspořádání byl v piaristické knihovně poněkud odlišný a respektoval především hledisko místní. Velká písmena římské abecedy (v rozmezí A–R) totiž označovala skříně, v nichž byly knihy uloženy, a s tematickými skupinami souvisela až druhotně. Malá písmena, která se ovšem pohybovala v rozmezí celé abecedy (a–z), pak neudávala formát svazků, ale nějakým dnes blíže nezjistitelným způsobem specifikovala místa uložení (snad šlo o určení konkrétních polic či zásuvek). Arabské číslice pak znamenaly klasickou číselnou řadu.

Rukopisný katalog je v rámci možností velmi sofistikovaně zpracován a umožňoval tak vyhledávání podle různých kritérií. V první řadě je zde v abecedním pořádku uveden přehled 36 tematických skupin (*Ascetica – Scholastici libri*) s odkazy na signatury uložení (písmena označující skříně – většinou stálo pod jednou signaturou vícero tematických skupin, zároveň však

termino [Sancti] Georgii [1]833 quota, et horto suburbans elocato, die 5. Junii 1833 fugam cepit, familia autem et porro sustentandae 1 f[ol]o[r]i[n]. 7½ kr[euzer]. W[ienerischen]. W[ert]. et insuper debita in Summa 201 f[ol]o[r]i[n]. 7½ kr[euzer]. reliquit. Familia sine rectore – perpensis omnibus et ita censente R[everendo]. P[at]re. Rectore Pragensi, victum quotidianum ex hospitio accepit. || Novus Slanensis Rector. Ego, Sigismundus Koutník, has historiae Domus conscribens notas, in Capitulo triennali Nicolsburgi Rector Slanensis designatus, domum hanc penitus devastatam, in summa penuria, ruinamque minantem adgressus sum regendam. Die sequenti, 6. Augusti, humanitatis officium primae notae in civitate viris deferens, lacrimabilem statum domus nostrae levandum summe necessarium esse proposui, quod quidem omnes agnoverunt, sed me nulla modo consolati.

¹³ NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322. *Librorum Bibliothecae Slanensis Scholarum piarum eoDeM saLVtIs anno ConsCrIptVs, qVI sVb IstIs rVbrIs LatItat VerBIs tIbI* [=1840]. Na předním přidešti viz pozoruhodné latinské verše: *Sint aurati etiam niveo de marmore postes, / Et variis placeant penetralia picta figuris, / Extra intraque domus regali fulgida luxus, / Res quidem mutae. Sed Bibliotheca parat / Jussa loqui – facunda nimis, vel jussa tacere, / Est prodesse potens, ac delectare legentem.*

¹⁴ Viz NA, ŘPi, kn. 557. *Historia domus Slanensis II.*, s. 194. Anno 1839. (...) [post 22. Augusti] *Bibliotheca restaurata. P[at]er. Romanus libros Bibliothecae Domus qui durante restauratione et dealbatio ne amoveri debebant, in novum atque meliorem ordinem redegit, et Catalogum magna opera confectum adjecit, cui summae gratiae habenda.*

některé obory pojímaly i vícero signatur) a na strany soupisu, na nichž lze seznam knih dané tematické skupiny nalézt. Následovala nejrozsáhlejší a fundamentální část soupisu dělicí knihy do celkem 15 tematických okruhů,¹⁵ přičemž v rámci každé skupiny byly knihy uspořádány abecedně dle názvů s mnoha variantními vzájemnými odkazy. Každý záznam obsahoval název díla, případně jeho autora, místo a rok vydání a nakonec signaturu knihy. Signatury ovšem netvořily souvislou řadu. Třetí část katalogu představovala v podstatě názvový rejstřík všech knih dohromady obsahující odkazy na stránky druhé, hlavní části soupisu, a poslední oddíl pak tvořil stejným způsobem zpracovaný autorský rejstřík knih celé knihovny uspořádaný v první řadě dle jména autora, dále podle názvů děl a obsahující opět odkazy na hlavní část soupisu. Je tedy zřejmé, že zpracování tohoto rukopisného katalogu muselo být velmi pracné. Pozoruhodné přitom je, že jakkoli se fyzické uspořádání knih řídilo především kritériem místním, katalog neobsahuje žádný klasický místní seznam.

Na základě hlavní části soupisu lze shrnout, že knihovna slánských piaristů k roku 1840 obsahovala 108 biblí a spisů církevních Otců, teologických a katechetických děl celkem 596, kázání a homilií 398, literárních děl (většinou antických klasiků) pak 402, dále 221 svazků z oboru profánní historie a zeměpisu, z církevních dějin 118, kanonického a světského práva 209, filozofie, astronomie, matematiky, fyziky, biologie a medicíny celkem 304 (většinou šlo o učebnice), 113 gramatik a slovníků a konečně 42 učebnic z první poloviny 19. století, dohromady přes 2500 svazků (2511).¹⁶ Převažují mezi nimi staré tisky z období 17. století (cca 1300), následují svazky z 18. století (cca 800) a v menší míře pak knihy ze 16. a z první poloviny 19. století (oba cca 200). Katalog zachycuje kupodivu pouze jediný rukopis, a sice básnické dílo *Poesis heroica, heroico-elegiaca*¹⁷ piaristy Martina Schubarta a Sancto Brunone (* 1662, † 1734), učitele řečnictví a poetiky a rektora kolejí ve Vídni a Raštatu.¹⁸ Tento manu-

skript je ovšem nyní nezvěstný, oproti tomu dva rukopisy, které byly prokazatelně součástí piaristické knihovny už od 17. století a ve Slaném se dodnes dochovaly, kodexy *Phosporus solis Aquinatici* a *Introductio Brevis ad Logicam* (o nichž ještě bude řeč níže), katalog vůbec neeviduje. Soupis rovněž uvádí 9 prvotisků z let 1479–1501 a 2 sporné inkunábule, dnes však rovněž nezvěstné.¹⁹ Z hlediska jazykového pak ve fondu jednoznačně převažovaly knihy latinské a německé, jinojazyčná produkce zde byla zastoupena pouze jednotlivinami (několik italských, dva francouzské a dva české tisky).²⁰

Po zániku slánské kolejě a její přeměně ve světské gymnázium, k čemuž došlo roku 1878, piaristé některé novější knihy z konce 18. a 19. století, vhodné k výuce, přenechali nově vzniklému ústavu. Několik set starých tisků pak věnovali františkánskému klášteru ve Slaném a největší část knih zřejmě přestěhovali do svých ostatních řádových domů. Když se na přelomu let 1939–1940 slánské gymnázium stěhovalo z budovy bývalé piaristické kolejě, aby ji uvolnilo pro vlastivědné muzeum, přenechalo tu část piaristických knih, jež mělo do té doby ve svém vlastnictví, právě muzeu.²¹ Staré tisky po piaristech, které tvořily autonomní součást františkánské knihovny, převzal počátkem padesátých let 20. století slánský muzejní spolek „Palacký“ dohromady s knižním fondem františkánů, uložil v muzeu a uchránil je tak před zařazením do tzv. svozových fondů.²² V současné době je v muzeu uloženo 287 svazků starých tisků, většinou ze 17. století, a 723 knih z období konce 18. a 19. století, jež byly všechny nově uspořádány a stojí v řadě na prostých číselných signaturách (Knihovna slánských piaristů, sign. P 1, P 2, P 3 etc.). Celkem se tedy ve Slaném z knihovny bývalé piaristické kolejě dodnes dochovalo 1060 svazků. Nejedná se tedy sice o úplný knižní celek, avšak i tento soubor obsahuje řadu pozoruhodných titulů jak z hlediska obsahu, tak provenience.

Správa a organizace piaristických knihoven se nijak nevymykala praxi obvyklé i u jiných, především tzv. žebravých řádů, jakými byli dominikáni, františkáni

¹⁵ Jejich přehled viz v následující poznámce č. 16.

¹⁶ Přesný rozpis vypadá takto (v závorkách jsou vždy uvedena písmena značící signatury, jež daný oddíl zahrnoval, a v hranatých závorkách za pomlčkou počet svazků, které se podařilo napočítat): *Dogmatici, Polemici et Sancti Patres (A)* – [139], *Ascetici, Morales, Casuum Conscientiae et Resolutiones (B, C)* – [340], *Concionatorii (D, E, F, G)* – [318], *Humanistici lib[ri]. et Poeate (D, E, F, I)* – [402], *Historici profani, Geograph[ici]. (H)* – [221], *Historici sacri (M)* – [118], *Grammatici et Lexica (K)* – [113], *Scriptura Sacra et Hermeneutici (L)* – [108], *Libri Precum (N)* – [80], *Astronomici, Mathematici, Philosophici et Physici libri (O)* – [189], *Historia naturalis, Medici, oeconom[ici]. Miscellanei et Paedagogici (P)* – [115], *Jus canonicum et civile, Patorales et Ritual[es]. (Q)* – [209], *Theologia universal[is]. et Catechetica, nec nec Doctrina Religiosa (R)* – [117], *Libri scholastici* ([bez vymezení, pouze číselná řada]) – [42]. Viz NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322, s. 1–92.

¹⁷ Stará signatura rukopisu je I f 27. Viz katalog, NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322, s. 41.

¹⁸ Narodil roku 1662 ve Vídni, do řádu vstoupil v roce 1683, zemřel 27. srpna 1734 v Mikulově. Viz SCHALLER, J., *Kurze Lebensbeschreibung jener verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der*

Frommen Schulen, Praha, František Jeřábek 1799, s. 51–52; ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 144.

¹⁹ Tento fakt poněkud komplikuje přesné určení prvotisků. Jejich seznam viz v příloze na konci tohoto článku.

²⁰ Viz NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322, s. 6, 40, 25, 37 a 65.

²¹ Viz Zpráva o muzejní práci a sbírkách za rok 1940, *Slánský obzor*, 1940, ročník 48, s. 94–106, na s. 101 (č. 44) kde se uvádí, že kromě jiných předmětů *reálné gymnasium Václ. Beneše Třebízského ve Slaném* darovalo velkou kolekci knih po bývalých slánských piaristech...

²² Došlo k tomu ještě před příchodem komise složené z pracovníků Národní a univerzitní knihovny v Praze (dnes Národní knihovna České republiky) a delegované Státním úřadem pro věci církevní, která měla za úkol zkonfiskovat, zajistit a odvézt historické knižní fondy ze zrušených klášterů. František Horák (* 1911, † 1983) tak mohl ve své zprávě k 30. červnu 1952 pouze konstatovat, že z knihovny františkánů ve Slaném převzalo ještě před příchodem Národní a univerzitní knihovny asi 2000 starých tisků, prvotisků a rukopisů Městské museum ve Slaném. Viz HORÁK, F., *Zpráva o svozu klášterních knihoven v Čechách a na Moravě*, Praha 30. 6. 1952, 21 s. strojopisu, Archiv Národní knihovny České republiky, bez inv. č., s. 6.

či augustiniáni. Slib chudoby piaristům nedovoloval, aby si jako jednotlivci sami kupovali knihy do osobního vlastnictví. O tom, jaké dílo může mít piarista propůjčeno v užívání (*in usu, pro usu*) ke svým studijním potřebám, rozhodovali řádoví představení. Ve Slaném takto **Gualterovi a Sancto Carolo** († 1743)²³ přidělil knihu *Homo philosophus et philosophicus* (Praha 1721)²⁴ dokonce sám generální ministr řádu **Adolf Groll a Sancto Georgio** (* 1681, † 1743, generál od roku 1724),²⁵ a to dne 6. srpna 1726 při kanonické vizitaci konané ve Slaném.²⁶ Šlo o učebnici filozofie s disertací, jejímž autorem a prezidentem byl strahovský premonstrát **Liborius Ubl** (* cca 1694, † 1745), profesor filozofie na pražském arcibiskupském semináři,²⁷ a defendentem příslušník významného hraběcího rodu, **František Leopold Buquoy z Longuevalu** (* 1703, † 1767).

²³ Zemřel 21. prosince 1743 a byl pohřben následujícího dne. K okolnostem jeho úmrtí a pohřbu viz zajímavý zápis v NA, ŘPi, kn. 556. *Historia domus Slanensis I.*, s. 209. *Mors Gualteri a S[ancto] Carolo. Claudio praesentem Annum cum morte P[atris]. Gualteri a S[ancto] Carolo, actualis Vice-Rectoris, qui clausit vitam Suam die 21. Decembris Festo S[ancto]. Thomae hora media duodecima, cujus principium infirmitatis incepit ad finem Octobris; vincere quidem latagebat infirmitatem per manuum in hortulo domestico laborem; sed victus ipse fuit, dum cursum aurea venae promovere erubuit, non intelligendo bonum ex ejus apertione, et malum ex neglectu et detentione; vocatus quidem Medicus, sed non manifestatus eidem morbus, donec ex eo pectoralis hydrops orta et accedente ultimo froenesi filum vitae rupisset. Sepultus die sequenti ob tumorem magnum cum accursu sum[m]o populi. Notandum hic, e quod iterato, ea die, qua mortuus, clavus ex lapide Cryptae, qui antea cemento obstructus fixus lapidi intraerebat, nobis omnibus spectantibus post Stationes nostras ante Majus Altare peractas supra lapidem bono uno digito eminentior apparuerit totus mobilis, ac si studio amoto omni cemento extractus fuisset. Hoc idem a me, et ab aliis observatum fuit A[nn]o 1741 ante mortem P[atris]. Viti ab Angelis, quod idem clavus per aliquod dies eminentior visus, licet calce obstructus fuerit, tamen altera die supra lapidem eminebat. Est autem hic clavus minimus, et primus a porta Majori Ecclesiae ex parte Evangelii Majoris Altaris et S[ancto] Crucis proximo sedibus foeminis. K tomu srov. KRECAR, A., *Paměti královského města Slaného, Slaný, [s.t.n.] 1907*, s. 49, 56, který také uvádí, že Gualterus a Sancto Carolo se původně jmenoval **Matěj Malina** a byl slánským rodákem.*

²⁴ UBL, L. (aut., praes.) – BUQUOY DE LONGUEVAL, F. L. (def.), *Homo Philosophus et Philosophicus, seu Universa Philosophia, Quinquaginta Pro-, Po- et Oppositionibus Hominis Philosophi Explicata...* Praha, Arcibiskupská tiskárna – Wolfgang Wickhart (faktor) 1721. Knihovna slánských piaristů, sign. **P 153**, stará sign. **O d 29**. Srov. GOOVAERTS, L., *Écrivains, artistes et savants de l'Ordre Prémontré*, Volume 2, Bruxelles, Société Belge de Librairie 1902–1907, s. 261.

²⁵ Narozen roku 1681 v Kroměříži, do řádu vstoupil v roce 1696, zemřel 24. listopadu 1743 v Rábu. Viz SCHALLER, *Kurze...* (pozn. 18), s. 58–60; ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 194, 196, 217.

²⁶ Viz provenienční přípis na titulním listu *pro usu P[atris]. Gualteri a S[ancto] Carolo dispensatis hic liber a P[atre]. Generali Adolpho a S[ancto] Georgio Slanae in Canonica Visitatione 6. Augusti 1726*. V horní části pak *Bibliothecae Slanensi Scholar[um]. Piaru[m]*. K této vizitaci, která probíhala 28. července – 6. srpna viz podrobněji: KRECAR, *Paměti...* (pozn. 23), s. 56–58. Ke zmíněné vizitaci existuje také pozoruhodný zápis generála Adolfa Grolla ze dne 6. srpna 1726 v NA, ŘPi, kn. 556. *Historia domus Slanensis I.*, s. 75–76 (dále též vlepené listy již mezi s. 66–67), který zajímavým způsobem odráží národnostní spory mezi Čechy a Němci v české piaristické provincii. K těmto sporům srov. také NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 56–63.

²⁷ Narozen cca 1694 v Praze, zemřel 18. září 1754 tamtéž. Viz DLA-BAC, B. J., *Chronologicum Necrologium Abbatum et Canonicorum Praemonstratensium Sioneorum...* Praha, [Strahovský klášter] 1817, s. 64; GOOVAERTS, *Écrivains...* (pozn. 24), 2, s. 261.

Ten se posléze, roku 1742, stal členem zemské vlády a od roku 1758 vlastnil usedlost v Praze, tzv. Bukvojku, dnešní známou smíchovskou Portheimku.

Stran užívání knih také obecně platilo, že bez svolení provinčního ministra nesměl žádný z členů řádu nikam s sebou svazky přenášet, a bylo též zapovězeno půjčovat je mimo kolej, a to jak duchovním osobám, tak laikům.²⁸ Avšak k nějakému pohybu knih zřejmě docházelo, i když asi spíše až v pozdější době. Ve slánské knihovně se totiž nacházejí svazky patřící původně jiným piaristickým kolejím – je zde větší počet knih z Mikulova, menší pak z Bílé Vody a minimálně jeden svazek z Kroměříže.

Na koupi a případně i vazbu knih rektor koleje každoročně vyhradil určitou finanční částku, která se většinou pohybovala mezi 30–60 rýnskými zlatými. Její výše v závislosti na finančních možnostech řádu, potažmo koleje, pochopitelně v různých dobách kolísala, někdy piaristé určili několikanásobně více finančních prostředků na knihy (až stovky zlatých), jindy však třeba jen 10 rýnských.²⁹ Pro představu, co se za to dalo pořídit, lze uvést, že několikasetstránkový větší svazek foliového formátu, vybavený mědirytinovými přílohami či ilustracemi v textu, stál na přelomu 17. a 18. století zhruba 5–7 rýnských zlatých, kniha kvarťového formátu 2–3 zlaté a menší svazky pak zhruba 1 rýnský, přičemž cenu pochopitelně ovlivňovaly rozsah a vybavení knihy. Nové knihy se v té době ovšem prodávaly bez vazby. Cena za převazbu, v závislosti na velikosti svazku, se tehdy pohybovala v rozmezí 10–50 krejcarů.

Piaristé uchovávali rukopisy děl literárně činných členů řádu, a to zpravidla v knihovně té koleje, kde pisatel působil.³⁰ Ve Slaném se tak dodnes nachází například dílo *Phosphorus Solis Aquinatici*,³¹ rukopis přednášek ze scholastické filozofie podle učení italského dominikána sv. Tomáše Akvinského (* 1225, † 1274),³² jež konal ve Slaném **Ladislav Hausenka a Sancto Wenceslao** (* cca 1647, † 1684)³³ a které v letech 1677–1679 zapsali jeho žáci **Ludvík Kirchner a Sancto Francisco** (* 1652, † 1692),³⁴

²⁸ K tomu srov. NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 148–149.

²⁹ Tamtéž, s. 149–151.

³⁰ Tamtéž, s. 149.

³¹ *Phosphorus Solis Aquinatici seu Praecursus Summulisticus, continens compendium ea, qua Universa Dialectica Divi Thomae Aquinatis fusius comprehendit.* [Slaný], 1677–1679. Knihovna slánských piaristů, sign. **P 136**, stará sign. **O e 2**. Podrobný rozbor tohoto rukopisu po obsahové stránce podává další ze statí v tomto sborníku, viz PEROUTKA, D., *Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz P. Ladislava a S. Wenceslao*, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 59–65.

³² Narozen 1225 na hradě Rocca Secca u Aquina v Neapolsku, do řádu vstoupil v dubnu 1244, zemřel 7. 3. 1274 v cisterciáckém klášteře u Fossanovy. Viz *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd 11, Herzberg, Traugott Bautz 1996, sl. 1324–1370.

³³ Narozen 1647 v Litomyšli, zemřel 20. května 1684 v Lipníku nad Bečvou. Viz BARTŮŠEK, *Z historie...* (pozn. 5), s. 35.

³⁴ Narozen 25. července v Králíkách, zemřel 30. října 1692 v Lipníku nad Bečvou, byl vrátným slánské koleje. Viz BARTŮŠEK, *Z historie...* (pozn. 5), s. 35. Srov. též ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 35.

Kornelius Feyer a Sancto Henrico (* cca 1653),³⁵ Bartoloměj Hausenka a Sancto Josepho (* 1654, † 1716),³⁶ Leonard Höcker a Sancto Valentino (* 1655, † 1694),³⁷ Kryštof a Sancto Carolo Borromaeo³⁸ a Fabián Stergicius a Sancto Sebastiano (* 1650).³⁹ Své dílo pak dedikovali Jiřímu Vojtěchu Bláhovi († 1680), v letech 1666–1680 slánskému děkanu a vikáři, který později podlehl morové nákaze roku 1680 sužující město.⁴⁰ Rukopis obsahuje celostránkové perokresebné ilustrace a i výše zmíněná dedikace Bláhovi je perem graficky vyvedena na jakési obdobě předtitulního listu či frontispisu většího formátu.

Řadu svazků získala knihovna piaristů ve Slaném také prostřednictvím darů a odkazů, jak o tom svědčí, kromě jiných pramenů, také přímo rukopisné provenienční poznámky v knihách. K nejvýznamnějším mecenášům v tomto ohledu patřil sám zakladatel koleje, hrabě Bernard Ignác z Martinic (* 1614/15, † 1685),⁴¹ který slánským piaristům přispěl značným počtem vzácných knižních darů. Do dnešní doby se z nich zde dochoval kupříkladu dvousvazkový antifonář (*Antiphonale romanum. Pars hiemalis, aestivalis*, Toul 1624),⁴² sestavený dle nařízení dekretu z tridentského koncilu (1545–1563) a dále upravený na příkaz Klimenta VIII. (Ippolito Aldobrandini, * 1536, † 1605, papež v letech 1592–1605),⁴³ který roku 1664 Bernard Ignác věnoval pro kapli slánské piaristické koleje.⁴⁴ Pozoruhodnější je však svazek, jenž

Martinic piaristům daroval o rok později,⁴⁵ druhý díl světové kroniky *Annales Sacri* (Miláno 1610),⁴⁶ již sepsal italský barnabita Augustin Tornielli (* 1543, † 1622)⁴⁷ a která je důležitá zejména pro biblickou historii. Dílo obsahuje mědirytinové přílohy většího formátu, dřevořezové a mědirytinové ilustrace v textu, přehledné tabulky a má mědirytinový titulní list. Bernard Ignác z Martinic knihu nechal opatřit svou vlastnickou vazbou, která má na přední desce jeho heraldické a iniciálové supralibros (I[gnatius] B[ernardus] B[orizita] A M[artinitz]) s vrocením 1611, na zadní desce pak ve stejném provedení supralibros Martinicovy první manželky Veroniky Polyxeny ze Šternberka (* 1625, † 1659) VE[ronica] B[orizita] A SS[ternberg].⁴⁸

Piaristickou knihovnu pak dary a odkazy podporovalo zejména duchovenstvo ze Slaného a okolí.

Některé svazky ze své bibliotéky piaristům odkázal Kryštof Vavřinec Veleba (cca * 1631, † 1666), mezi lety 1662–1666 děkan ve Slaném a vikář slánského okrsku.⁴⁹ Mezi nimi se dochoval i Velebův autograf, konvolut tří rukopisů filozofických přednášek jezuita Řehoře Krále (* 1624, † 1684),⁵⁰ konaných v pražském Klementinu, které Kryštof Veleba zapsal v letech 1655–1656. Jde o *Introductio Brevis ad Logicam, Dissertationes in Logicam Aristotelis a Tractatus de Habitu*.⁵¹

Po smrti Jana Augustina Rektoryse (také Rektoris, † 1693), rodáka z Rožďalovic, původně faráře v Pcheřách a v letech 1681–1693 slánského děkana,⁵² získali piaristé některé knihy z jeho pozůstalosti, například klasické dílo *De probatis Sancorum Vitis* (Kolín nad Rýnem

5), s. 174, kde je k roku 1676 zmínka o Kirchnerovi v souvislosti se Slaným.

³⁵ Narozen ca 1653 v Suchých Krutech (Dürnkut v Rakousku), sakristán ve Slaném. Viz BARTUŠEK, Z historie... (pozn. 5), s. 35.

³⁶ Narozen 4. dubna 1654 v Litomyšli, zemřel 2. prosince 1716 tamtéž, v letech 1700–1702 byl rektorem slánské koleje. Viz KRECAR, *Paměti...* (pozn. 23), s. 50; podrobněji BARTUŠEK, Z historie... (pozn. 5), s. 35.

³⁷ Narozen 4. října 1655 ve Fulneku, zemřel 1. dubna 1694 a byl pochován v kryptě slánské koleje pod kaplí. Viz KRECAR, *Paměti...* (pozn. 23), s. 49; podrobněji BARTUŠEK, Z historie... (pozn. 5), s. 35.

³⁸ Blíže nezjištěn.

³⁹ Narozen 1650 v Kallenbergu, roku 1682 vystoupil z řádu. Viz BARTUŠEK, Z historie... (pozn. 5), s. 35.

⁴⁰ K Bláhovi viz PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 143–145.

⁴¹ Genealogické údaje k Martinicovi podává rodopisný web Miroslava Marka, [cit. 9. května 2009], < <http://genealogy.euweb.cz> >, zde viz < <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/martinic2.html> >. Rok narození upřesněn, srv. HOJDA, Z., Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 12, poz. 2.

⁴² *Antiphonale Romanum iuxta Breviarium ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum et Clementis VIII. Pont[ifici]. Max[imi]. auctoritate recognitum. Pars hyemalis. Pars aestivalis*, Toul, François et Simon Belgrand 1624. Knihovna slánských piaristů, sign. P 1 a P 2, stará sign. Q g 27 a Q g 9. Srov. KVK (ABES).

⁴³ K němu viz např. PASTOR, L., *Geschichte der Päpste seit dem Ausgange des Mittelalters*, Bd 11, Klemens VIII, Freiburg im Breisgau, Herder 1927.

⁴⁴ Srov. poznámku č. 42, sign. P 1 a P 2. V obou svazcích viz provenienční přípis na 2. straně přední předšádky *Munificentia Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Domini Bernardi Ignatii Borzitae S[acri]. R[omani]. I[mperii]. Comitis de Martinitz etc., Domini in Smeczna, Slana, Nostri Clementissimi Fundatoris, Choro Slanensi Scholarum Piarum donatum 1664*. Na titulním listu pak *Chori Slanensis Scholarum Piarum 1664*.

⁴⁵ Srov. následující poznámku č. 46, sign. P 170. Viz provenienční přípis na rubu titulního listu *Ex Munificentia Excell[entissimi] mi ac Ill[ustrissimi] mi D[omi]ni D[omi]ni Bernardi Ignatii Comitis de Martinitz etc. Fundatoris Clem[entissimi]. accessit Bibliothecae Slanensi Scholarum Piarum 1665*. Na titulním listu pak *Bib[liotheca]. Slanen[sis]. Schol[arum]. Piar[um]*.

⁴⁶ TORNIELLI, A., *Annales Sacri ab Orbe condito ad ipsum Christi Passione reparatum, cum praecipuis Ethnicorum temporibus apte ordinate dispositi*, Tomus II, Miláno, Pacifico da Ponte (dědicové) – Giambattista Piccaglia 1610. Knihovna slánských piaristů, sign. P 170, stará sign. M d 4. Srov. KVK (Union Catalog Italy).

⁴⁷ Narozen 10. června 1543 v Barengu, do řádu vstoupil roku 1569, zemřel 10. června 1622 v Miláně. Viz JÖCHER, CH. G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, 4. Theil, Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch 1751, sl. 1255.

⁴⁸ Viz poznámku č. 41.

⁴⁹ O Velebovi PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 143.

⁵⁰ Narozen 5. března 1624 v Chotěšově, do řádu vstoupil 30. září 1642, zemřel 27. března 1684 v Praze. Viz ČORNEJOVÁ, I. – FECHTNEROVÁ, A., *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 226–227.

⁵¹ [1.] ...*Introductio Brevis ad Logicam, quae Continet Tres Tractatus... Dicata est a R[everendo] do P[atre]. Gregorio Kral Societatis Jesu Philosophiae Doctore in universitate Pragensi M.DC.LV [2.] Dissertationes in Logicam Aristotelis traditae a R[everendo]. P[atre]. Gregorio Kral e Societate Jesu Philosophiae Doctore, et Excerptae a Christophoro Laurentio Wellebae Moravo Lispicensi, Praeae in Alma Caesarea Regiaque Universitate, Anno Domini M.DC.LVI [3.] Tractatus De Habitu, Duas continebit Disputationes, Unam, de Essentia, Existentia, subiecto, et causis habituum, Alteram, de Effectibus et proprietatibus eorundem*. [Praha], 1655–1656. Knihovna slánských piaristů, sign. P 969, stará sign. S 9.

⁵² K Rektorysovi viz PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 145.

1618)⁵³ sepsané německým kartuziánem **Laurentiem Suriem** (Lorenz Sauer, * 1522, † 1578)⁵⁴ a obsahující životopisy svatých a světic, uspořádané chronologicky podle svátků během měsíců v roce. Konvolut zahrnující první tři svazky (leden – březen) Rektorys koupil v Kladně 23. listopadu 1682 za 4 zlaté a 30 krejcarů.⁵⁵ Rukopisné exlibris slánských piaristů je pak datováno rokem 1693.⁵⁶

Zřejmě podobným způsobem se do bibliotéky dostala i kniha *Theatrum Terrae Sanctae* (Kolín nad Rýnem 1682)⁵⁷ od **Kristiána z Adrichemu** (* 1533, † 1585), nizozemského teologa působícího v Utrechtu, Delftu a Kolíně nad Rýnem.⁵⁸ Jde o historické a kronikářské dílo o dějinách Svaté země v biblických dobách v pozdním německém vydání ze 17. století. V horní části mědirytinového titulního listu lze spatřit alegorické vyobrazení personifikované Víry, ve střední části pak starozákonní postavy Mojžíše (vlevo, s archou) a Jozua (vpravo, v brnění, s korouhví a sluncem), který při bitvě zastavil slunce. Součástí knihy jsou mědirytinové mapové přílohy většího formátu, z nichž některé prokazatelně vytvořil sám autor a v tomto vydání byly nově reprodukovány, kupříkladu velká mapa Svaté země a přilehlých oblastí, přiložená na začátku knihy místo frontispisu, nebo plán města Jeruzaléma a okolí, který Kristián z Adrichemu dedikoval **Arnoštu Bavorskému** (* 1554, † 1612), kolínskému arcibiskupu a kurfiřtovi (1583–1612), biskupu ve Freisinkách, Hildesheimu, Lutychu a Münsteru.⁵⁹ Kniha původně patřila **Rudolfu Vojtěchu Leopoldovi Radnickému ze Zhoře** († 1703), faráři v Kladně v letech 1684–1703 a administrátoru v Hostivicích (do 1697) a ve Svárově,⁶⁰

⁵³ SURIUS, L., *De Probatis Sanctorum Vitis, Quas tam ex M[anu] S[cripti]s. Codicibus, quam ex edidit et...distribuit... Januarius, Februarius, Martius*, Kolín nad Rýnem, Johann Krebs – Hermann Mylius 1618. Knihovna slánských piaristů, sign. **P 185**, stará sign. **M d 14**. Srov. **VD17 12:118649Z**.

⁵⁴ Narozen roku 1522 v Lübecku, do řádu vstoupil 23. února 1541, zemřel 23. května 1578 v Kolíně nad Rýnem. Viz *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd 37, Leipzig, Dunckler & Humblot 1894, s. 166.

⁵⁵ Srov. poznámku č. 53, sign. **P 185**. Viz rukopisné exlibris na mědirytinovém titulním listu celého díla (s. [3]) *P[atr]is. Joannis Augustini Rectoris, emptus 4 [Floreni] R[henani] 30 x [= cruciferos] Kladna, A[n]no 1682, 23. 9[=Novem]bris*.

⁵⁶ Srov. poznámku č. 53, sign. **P 185**. Viz provenienční přípis na s. [5] *Acceptit Bib[liotheca]. Slanensis Schol[arum]. Piar[um]. Anno 1693*.

⁵⁷ ADRICHEM, CH. VAN, *Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum Historiarum cum tabulis geographicis aere expressis*, Kolín nad Rýnem, Jost Heinrich Kramer 1682. Knihovna slánských piaristů, sign. **P 166**, stará sign. **H f 21**. Srov. **VD17 12:119400Y**.

⁵⁸ Narozen 14. února 1533 v Delftu, zemřel 20. června 1585. Viz *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd 1, Leipzig, Dunckler & Humblot 1875, s. 125.

⁵⁹ Narozen 17. prosince 1554, zemřel 17. února 1612 v Arnsbergu. Viz *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd 6, Leipzig, Dunckler & Humblot 1877, s. 250–257 a *Neue Deutsche Biographie*, Bd 4, Berlin, Dunckler & Humblot 1959, s. 614–615. Dále pak GAMS, P. B., *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*, Leipzig, Karl W. Hiersemann 1931, s. 249, 270, 276, 282, 295.

⁶⁰ Narozen v Kladně, zemřel 2. května 1703 pravděpodobně ve Slaném a byl pochován v hrobce pod kaplí slánské piaristické koleje. K Radnickému viz PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 50–51; KRECAR, *Paměti...* (pozn. 23), s. 49; dále ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 50 (zde evidentně s chybným chronologickým údajem – Radnický nemohl piaristům svou knihovnu odkázat

který ji koupil za 5 zlatých a 10 krejcarů.⁶¹ Z piaristického exlibris⁶² není jasné patrné, zda toto dílo Radnický do knihovny věnoval či odkázal, pravděpodobnější ovšem bude druhá možnost.

V roce 1710 připadl koleji ve Slaném ucelený knižní soubor, který jí odkázal **Kryštof Seifert** (* 1662, † 1710), místní děkan v letech 1694–1710, nástupce Jana Augustina Rektoryse.⁶³ Piaristé měli na oplátku odsloužit 1000 mší za duši zemřelého Seiferta. Ve chvíli, kdy je již částečně odsloužili, přihlásili se příbuzní zesnulého děkana a začali si knihy nárokovat. Následný spor měla rozhodnout pražská arcibiskupská konzistoř. I když jeho přesný výsledek není znám, lze dovodit, že byl pro piaristy příznivý.⁶⁴

Další knihy piaristům odkázal **Augustin Jan Passer** (Vrabec, * 1656, † 1727), rodák ze Smečna. Ten studoval u slánských piaristů, poté byl smečenským kaplanem (1680, 1682) a nakonec působil jako děkan v Nepomuku, kde také zemřel.⁶⁵ Z nich lze zmínit *Novissimum Historiae Quatuor Mundi Monarchiarum Compendium* (Norimberk 1705),⁶⁶ které obsahuje Passerovo rukopisné exlibris⁶⁷ i pozdější piaristické, datované rokem 1728.⁶⁸ Jedná se o historický spis **Šebestiána Jindřicha Penzingera**, úředníka pasovské biskupské konzistoře a děkana v Trauttmansdorfu, zabývající se dějinami starověkých říší Chaldeců, Peršanů, Řeků a Římanů. Mědirytinový frontispis obsahuje ilustrace odkazující ke starověkým panovníkům a jejich činům. Je na nich vyobrazen chaldejský **Nimrod**, perský **Kýros** (590/576–529 př. Kr., vládl 559–529 př. Kr.), řecký **Alexandr Veliký** (356–323 př. Kr., vládl 336–323 př. Kr.) a římský **Romulus** (ca 771–717 př. Kr., vládl 753–717 př. Kr.). Kromě tematicky pojatého frontispisu obsahuje pozoruhodnou mědirytinovou přílohu většího formátu, na níž je graficky vyvedená autorská dedikace rakouským hrabatům z **Windischgrätzu**, bratrům **Arnoštu Bedřichovi** (* 1670, † 1727), **Ferdinandu Theodoru Hertvíkovi** (* 1681, † 1706) a **Leopoldu Janu**

roku 1669, jak se zde tvrdí, když kupř. tato kniha vyšla až roku 1682 a farář samotný zemřel až v roce 1703...).

⁶¹ Srov. poznámku č. 57, sign. **H f 21**. Viz rukopisné exlibris na titulním listu *Ex libris Rudolphi Adalberti Radniczi empt[us]. 5 [Florenos] R[henanos] 10 cruc[iferos]. Bibliothecae Slanensis Scholaru[m] Piaru[m]*.

⁶² Srov. poznámku č. 57, sign. **H f 21**. Viz rukopisná exlibris na předním přidešti (*Bib[liotheca]. Slanensis*) a na titulním listu (*Bibliotheca Slanensis Scholarum Piarum*).

⁶³ O Seifertovi PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 45.

⁶⁴ K tomu NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 151–152. Srov. též ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 50.

⁶⁵ O Passerovi – Vrabci PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 186, 193.

⁶⁶ PENZINGER, S. H., *Novissimum Historiae Quatuor Mundi Monarchiarum, Chaldaeorum nempe, Persarum, Graecorum et Romanorum Compendium...* Norimberk, Johann Leonard Buggel 1705. Knihovna slánských piaristů, sign. **P 147**, stará sign. **E r 279**. Srov. **KVK (SWB)**.

⁶⁷ Srov. předchozí poznámku č. 66, sign. **P 147**. Viz rukopisné exlibris na titulním listu *Ex Libris Augustini Joann[is]. Passer Dec[ani]. Nepom[ucensis]*.

⁶⁸ Srov. poznámku č. 66, sign. **P 147**. Viz rukopisné exlibris na titulním listu *Bib[liotheca]. Schol[arum]. Piar[um]. Slanensis 1728*.

Viktorinu Vilémovi (* 1686, † 1746).⁶⁹ Není vyloučeno, že svazky, původně patřící Passerovi, měl mimo jiné na mysli rektor slánské koleje, jenž ve zprávě za rok 1729, určené generálovi řádu v Římě, zmínil 157 nových knih v ceně přes 200 zlatých, které knihovna získala částečně i díky odkazům.⁷⁰ Po celé 18. století získávali piaristé nemalý počet knih od celé řady různých jednotlivců. Na přelomu 18. a 19. století lze zmínit alespoň **Václava Pukla** († 1805), mezi lety 1792–1805 faráře a děkana v Budči – Kovářech.⁷¹

V pozdější době obstarali větší knižní celky i sami členové řádu. Počátkem 19. století to byli **Donát Krbec** († 1826)⁷² a **Georg Hinknikl** († 1830),⁷³ někdy před rokem 1840 **Sigismund Koutník**⁷⁴ a **Gottfried Ringl**,⁷⁵ později pak také i známý piaristický spisovatel **Prokop Dvorský** (* 1806, † 1890).⁷⁶ Svazky, které roku 1860 pro knihovnu ve Slaném opatřil Dvorský,⁷⁷ představují poslední větší soubor, který se tam díky daru nebo odkazu dostal.

Některé knihy patřící původně piaristům a dnes dochované ve slánském muzeu jsou navíc svrchované pozoruhodné i z hlediska starších proveniencí. Tyto exempláře totiž měla ve svém vlastnictví nebo je užívala řada předních osobností české vědy a kultury, kupříkladu

duchovní, spisovatel a historik **Jan Florián Hammeršmíd** (* 1652, † 1735), piaristický historik **Mikuláš Adaukt Voigt a Sancto Germano** (* 1733, † 1787), bývalý jezuita, astronom a matematik **Antonín Strnad** (* 1746, † 1799) nebo **Jiří Ribay** (* 1754, † 1812), slavista původem ze Slovenska, přítel **Josefa Dobrovského** (* 1753, † 1829) a jedna z významných postav českého národního obrození.⁷⁸

Není ovšem vyloučeno, že knižní soubor slánských piaristů, jenž stojí v muzejních regálech nejen jako tichá připomínka dávno zašlých časů, ale zároveň představuje také výzvu pro současné badatele, může skýtat ještě mnohá překvapivá zjištění.

PŘÍLOHA

Prvotisky kdysi patřící do knihovny slánských piaristů (podle katalogu z roku 1840)⁷⁹

1. *Theologicis de rebus Consilia et Sermones Alexandri de Nevo Vincentini, Norimbergae 1479*, [sign.] R d 9 [s. 90]
Nevo, Alessandro de (ca 1419–1485)
Consilia contra Iudaeos fenerantes. – Nürnberg, Friedrich Creussner 1479,
Hain 802, GW 894
2. *Liber de Proprietatibus rerum Bartholomaei Anglici, Argentinae 1485*, [sign.] Pf 5 [s. 77]
Bartholomaeus Anglicus O. M. (13. stol.)
De proprietatibus rerum. – Straßburg,
Georg Husner 1485,
Hain 2.506, 2.511, GW 3.410
3. *Ovidii Nasonis opera o[mni]a, Venetiis 1486*, [sign.] If 3 [s. 41]
Ovidius Naso, Publius (43 př. Kr. – 17 po Kr.)
Opera omnia. – Venezia, Bernardo de Novara 1486,
Hain 12.143
4. *Thesaurus novus Sermon[um]. de S[anc]tis, Argentina 1486*, [sign.] G e 8 [s. 33]
nelze přesněji určit

⁷⁸ Blíží údaje k těmto osobnostem lze bez problémů vyhledat v běžných encyklopediích, jako jsou *Ottův slovník naučný*, díl 1–28 (A–Ž), Praha, Jan Otto 1888–1909 nebo *Lexikon české literatury*, díl 1–4 (A–Z), Praha, Academia 1985–2008.

⁷⁹ NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322. Název tištěný kurzívou a signatura jsou přesnou citací záznamu v katalogu a údaj v hranaté závorce za signaturou odkazuje na číslo strany. Následuje korektní minimalizovaný záznam a odkaz na podrobnější údaje v příslušných bibliografiích. Poněvadž fyzicky dochované tisky nejsou k dispozici a lze vycházet jen ze skrovných a dost možná i nepřesných údajů z rukopisného katalogu, nepodařilo se spolehlivě identifikovat všechny tituly. Zkratky citovaných příruček: **Copinger** – COPINGER, W. A., *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum or collections towards a new edition of that work*, Volume 1–2, London, Scotcheran 1895–1902; **GW** – *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd 1–7, (Abano – Eigenschaften), Leipzig, Karl W. Hiersemann 1925–1938; **GW-online** – *Gesamtkatalog der Wiegendrucke (A-Z) online*, [cit. 9. května 2009], < <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de> >; **Hain** – HAIN, L., *Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcurantis recensentur*, Volumen 1–4, Stuttgart – Paris, J. G. Cotta – Jules Renouard 1826–1838.

⁶⁹ Genealogické údaje k těmto Windischgrätzům jsou na webu < <http://genealogy.euweb.cz> >, zde viz < <http://genealogy.euweb.cz/windisch/windisch3.html> >.

⁷⁰ Viz NEUMANN, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 151–152. Srov. též ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 50.

⁷¹ O Puklovi více PODLAHA, *Posvátná místa...* (pozn. 5), s. 7, 12. Několik knih dříve mu patřících bylo identifikováno díky provenienčním znakům v nich obsažených.

⁷² Narodil ve Slaném jako Antonín Krbec, zemřel tamtéž 19. prosince 1826. V letech 1798–1814 byl rektorem slánské koleje a vyučoval také na místním gymnáziu (1809). Viz KRECAR, A., *Dějiny slánského gymnasia, Slánský obzor*, 1900, ročník 8, s. 1–8, 33–42, 67–71, 97–106 a 1901, ročník 9, s. 29–60, viz 1901, ročník 9, s. 50; KRECAR, *Paměti...* (pozn. 23), s. 52, 56; KRECAR, *Jubilejní památník...* (pozn. 5), s. 34. Krbc zmiňuje také ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 5), s. 116. Krbcův knižní odkaz se podařilo určit na základě starších proveniencí v knihách.

⁷³ Též Hinknikel. Zemřel 15. listopadu 1830. Viz NA, ŘPi, kn. 557. *Historia domus Slanensis II.*, s. 157. *Mors P[ateris]. Georgii Hinknikel die 15. Nov[em]bris 1830. Die 15. Novembris P[ateris]. Georgius Hinknikel, Vicerector, post longiorem morbum obiit, oppressus spasmo et hydrops pectoris. Ze zápisu dále vyplývá, že Hinknikl do Slaného zřejmě přivezl některé svazky z Bílé Vody a z Mikulova (*Inter libros ejus plures reperti sunt, Bibliothecae Alboaquensis in Rectoratu asservati, Domui Alboaquensis olim iterum restituendi. Nunc in Bibliotheca Collegii et Alboaquenses, et Nicolsburgenses libri peculiari in Cathalogo loco consignati asservantur.*), avšak knihy, které původně patřily Hinkniklovi, lze fyzicky identifikovat zejména na základě jeho osobních proveniencí.*

⁷⁴ Těchto celkem 16 svazků lze určit na základě rukopisného katalogu z roku 1840, kde je u příslušných záznamů poznámka, že knihu věnoval Koutník. Viz NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322, s. 34, 37, 55–58, 64–66, 75–77, 83.

⁷⁵ O Ringlovi nebylo zatím nic bližšího zjištěno. Čtyři svazky, které do knihovny daroval, byly zjištěny stejným způsobem jako u Koutníka, srov. předchozí poznámku č. 74 a viz NA, ŘPi, inv. č. 576, stará sign. 322, s. 34, 35, 38 (a 46), 76.

⁷⁶ Narodil 12. ledna 1806 ve Slaném, do řádu vstoupil 27. srpna 1828, kněžské svěcení přijal 24. července 1831, vyučoval na gymnáziích ve Slaném (1832), Litoměřicích a v Praze, zemřel 28. července 1890 v Moravské Třebové. Viz KRECAR, *Dějiny...* (pozn. 72), s. 50.

⁷⁷ Zjištěno na základě provenienčních znaků v některých knihách.

5. Job[annes]. *de Turrecremata, Summa de Eccl[esi]a D[omi]ni, Ex Lugdunio 1494* [!], [sign.] A e 9 [s. 9]

Torquemada, Juan de, O. P. (1388–1468)

Summa de ecclesia Domini. – Lyon, Johann Trechsel 1496 [!],⁸⁰
Hain-Copinger 15.732, GW-online M48279

6. *Ciceronis, Marcii Tullii, Opera philosophica, Venetiis et Parisiis 1494*, [sign.] If 20 [s. 35]

Cicero, Marcus Tullius (106–43 př. Kr.)

dílo a vydání nelze přesněji určit

7. *Sermones dominicales Wilb[elmi]. Parisiens[is]., Tübingae 1498*, [sign.] Ef 16 [s. 32]

Guillaume de Paris O. P. († ca 1485)

Sermones dominicales. – Tübingen, Johann Otmar 1498,⁸¹
Hain 8.323

8. *Rosarium sermon[um]. praed[icabilum]. P[ars]. I. ab Henrico Gran, Hagenaw 1500* [sign.] Ef 1, [s. 32]

Busti, Bernardino de, O.M. (ca 1450–1513)

Rosarium sermonum praedicabilum I. – Hagenau, Johann Ryman 1500 (Heinrich Gran),
Hain 4.164, GW 5.808

9. *Biblia Sacra illustrata per Koberger, Nurembergae 1501*, [sign.] Lf 7 [s. 60]

Biblia. – Nürnberg, Anton Koberger 1501,
Copinger 1.033

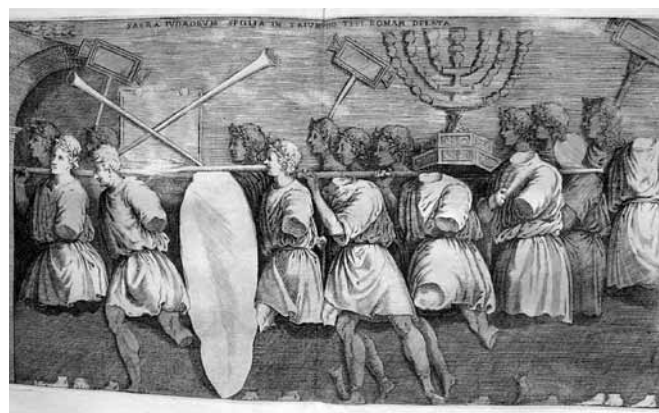
Spuria

1. *Virgilii Opera cum an[n]otatio[ni]b[us] (saec[uli]. 15. verosimiliter)*, [sign.] Eb 23, [s. 43]

nelze přesněji určit

2. *Sermones Domin[icales]. ab Adventu ad Pascha et de Sanctis a Meffret (verosimiliter saec[uli]. 15.)*, [sign.] G e 6, [s. 32]

nelze přesněji určit⁸²

⁸⁰ Hain – Copinger a GW-online vydání tohoto díla v Lyonu evidují pouze k roku 1496. Pod číslem 15.731 pak ještě uvádí jiný podobný spis vydaný tamtéž TORQUEMADA, J. DE, *Summa de ecclesia contra impugnatores potestatis Summi Pontificis*, Lyon, [s.t.n.] 1495.

⁸¹ Tolik uvádí Hain. Dle GW-online se spíše zdá, že by mohlo jít o dílo jiného autora Guillaumovi de Paris omylem připsané, ovšem bez dochovaného exempláře nelze tuto otázku jednoznačně rozhodnout.

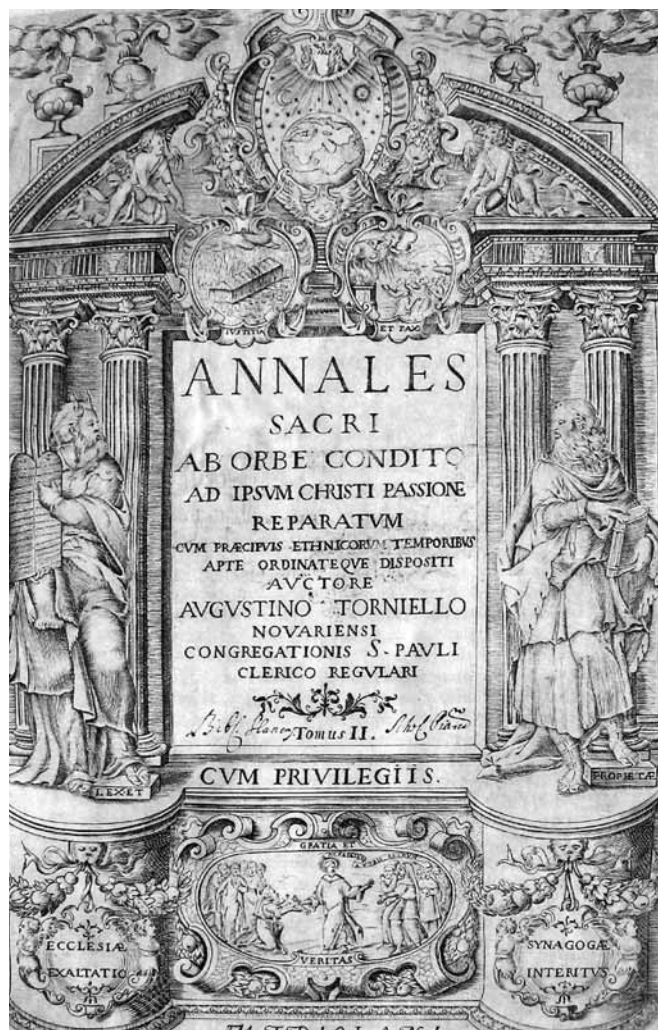
⁸² Hain pod čísly 10.099–11.008 eviduje 10 vydání z let ca 1479–1500 a GW-online M22627–22629, M22634, M22644, M22646, M22648, M22652, M22657, M2266, M22665 a M22670–22672 pak 14 vydání z téže doby.

Obr. 43 THEATRUM TERRAE SANCTAE. Historické a kronikářské dílo o dějinách Svaté země v biblických dobách, jehož autorem je Kristián z Adrichemu (* 1533, † 1585), nizozemský teolog působící v Utrechtu, Delftu a Kolíně nad Rýnem. Jde o pozdní německé vydání ze 17. století. Součástí knihy jsou mědirytinové mapové přílohy většího formátu, z nichž některé prokazatelně vytvořil sám autor, a v tomto vydání byly nově reprodukovány. Patří mezi ně i velká mapa Svaté země a přilehlých oblastí, přiložená na začátku knihy místo frontispisu. V horní části mědirytinového titulního listu lze spatřit alegorické vyobrazení personifikované Víry, ve střední části pak starozákonní postavy Mojžíše (vlevo, s archou) a Jozua (vpravo, s brnění, s korouhví a sluncem), který při bitvě zastavil slunce. Kniha původně patřila Rudolfovi Vojtěchu Leopoldovi Radnickému ze Zhoře († 1703), faráři v Kladně v letech 1684–1703, který ji koupil za 5 zlatých a 10 krejcarů • ADRICHEM, CHRISTIAAN VAN, *Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum Historiarum cum tabulis geographicis aere expressis*, Kolín nad Rýnem, Jost Heinrich Kramer 1682. Knihovna slánských piaristů, sign. P 166, stará sign. H f 21.

Obr. 44 (vlevo dole) TITŮV VÍTĚZNÝ OBLOUK V ŘÍMĚ – DETAIL. Mědirytina zobrazuje reliéf z Titova oblouku na římském Foru Romanu, který nechal vystavět císař Domicián (* 51, † 96, císař v letech 81–96) roku 81 krátce po smrti svého staršího bratra Tita Flavia Vespasiana (* 39, † 81, císař v letech 79–81). Monument

připomíná Titovo vítězství nad Jeruzalémem v první židovské válce roku 70. Tento reliéf na levé vnitřní straně oblouku zachycuje římské vojsko při triumfálním pochodu Římem, židovské zajatce a kořist z jeruzalémského chrámu. Dobře patrný je zejména židovský sedmiramenný svícen (menora).

Obr. 45 ANNALES SACRI. Druhý svazek světové kroniky, důležité zejména pro biblickou historii, z pera italského barnabyty Augustina Tornielliho (* 1543, † 1622) ve druhém italském vydání z roku 1610. Jeho součástí jsou mědirytinové přílohy většího formátu, dřevorezové a mědirytinové ilustrace v textu, přehledné tabulky a mědirytinový titulní list s biblickými motivy. Na něm jsou kromě jiného zobrazení proroci Mojžíš (vlevo, s archou) a jeho bratr Áron (vpravo, s knihou). Z dedikačního přípisu na rubu titulního listu vyplývá, že knihu piaristům v roce 1655 věnoval Bernard Ignác z Martinic (* 1614/15, † 1685), který ji nechal opatřit svou vlastnickou vazbou, jež má na přední desce jeho heraldické a iniciálové supralibros (I[gnatius] B[ernardus] B[orizia] A M[artiniz]) s vročením 1611, na zadní desce pak ve stejném provedení supralibros Martinicovy první manželky Veroniky Polyxeny ze Šternberka (* 1625, † 1659) VE[ronica] B[orizin] A SS[ternberg]. • TORNIELLI, AGOSTINO, *Annales Sacri ab Orbe condito ad ipsum Christi Passione reparatum, cum praecipuis Ethnorum temporibus apte ordinate dispositi, Tomus II*, Milano, Pacifico da Ponte (dědicové) – Giambattista Piccaglia 1610. Knihovna slánských piaristů, sign. P 170, stará sign. M d 4.

Obr. 46 PLÁN JERUZALÉMA A OKOLÍ. Detail mědirytiny z roku 1682, ta vznikla na základě starší předlohy Kristiána z Adrichemu (* 1533, † 1585), který ji dedikoval Arnoštu Bavorskému (* 1554, † 1612), kolínskému arcibiskupu a kurfiřtovi (1583–1612), biskupu ve Freisingu, Hildesheimu, Lutychu a Münsteru.

JAN KAŠPAR (* 1977), knihovník se zaměřením na historické fondy, zabývá se též českými raně novověkými dějinami, od 2001 zaměstnán v Památníku národního písemnictví v Praze, od 2000 jako externista spravuje fond historické knihovny kláštera františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze, od 2006 zpracovává staré tisky pro Vlastivědné muzeum ve Slaném, v současné době přispívá také do Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800 (BCBT) sestavované Knihovnou Akademie věd ČR. Podílel se na realizaci několika výstav, příležitostně publikuje v odborných časopisech (Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR, Historia Franciscana, Opera romanica, Archivní prameny Kolínska, Slánský obzor).

Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz P. Ladislava a S. Wenceslao

DAVID PEROUTKA

Příspěvek byl vypracován za podpory GA AV, grant „Metafyzika v současné analytické filosofii a její souvislosti s metafyzikou novodobého aristotelismu“ c. g. IAA 908280801.

Litomyšlský rodák P. Ladislav od sv. Václava (*a Sancto Wenceslao*, rodným příjmením Hausenka) působil ve Slaném jako učitel a prefekt škol. V letech 1677–1679 dával tento mladý piarista ve slánské piaristické koleji kurz filozofie několika svým řádovým spolubratřím (zřejmě místním adeptům kněžství určeným ke studiu teologie).¹ Někteří ze studentů přednášky zapisovali, a tak vznikl manuskript, jehož obsah bude nyní předmětem našeho zájmu. Snad bude prezentace Ladislavova kurzu čtenáři užitečná přinejmenším k tomu, aby si udělal konkrétní obrázek o filozofické propedeutice v prostředí řádových škol v 17. století.²

Rukopis je tvořen vlastně dvěma celky: relativně krátkým učebním textem z oboru logiky a následujícím scholastickým kurzem filozofie (který zahrnuje podrobnějším způsobem rovněž látku prvního spisku, tj. logiku). Ačkoli druhý spis má bezmála 400 stran, byl to první z obou celků, zabírající pouhých 34 stran, který dal název celému svazku (soudě dle nápisu na hřbetě v kůži vázané knihy). Titul prvního spisku (potažmo celého manuskriptu) zní: „*Phosphorus Solis Aquinatici*“, tj. „Jitřenka akvinátského slunce“. (Příjmení Tomáše Akvinského zní latinsky *Aquinas*, 2. pád *Aquinatis*.) Slovo *Phosphorus* zde samozřejmě neznamena chemický prvek. Jde o polatinštělý řecký výraz znamenající Jitřenka (*ΦΩΣΦΟΡΟΣ*), doslova „světloonoš“ (i tak někdy naši předkové – v závislosti na řeckém a latinském vzoru – Jitřenku nazývali). Klasické výrazy pro Jitřenku, řecké *ΦΩΣΦΟΡΟΣ*, ale i původní latinské *lucifer*, opravdu znamenají „nesoucí světlo“. Jitřenka zřejmě v očích našich předků nejen předcházela, ale jakoby „uváděla“ či „přinášela“ východ slunce. Podobně i náš stručný souhrn tomistické logiky chce být začátečníkovi vyjasňujícím *uvedením* do „rozednívající se“ nauky Tomáše Akvinského, tedy do nauky světce, jehož atributem bývá na starých zobrazeních právě slunce (na hrudi). Redaktor v podtitulu vysvětluje, že se jedná o *praecursus* čili „před-kurz“ ve formě stručného souhrnu (*compendium*) tomistické „dialektiky“ (čímž se v barokní době mínila logika).³

¹ Některé další údaje o osobě P. Ladislava Hausenky a o posluchačích jeho filozofického kurzu viz: BARTUŠEK, V., Z historie piaristické koleje ve Slaném 1658–1778, in: *Slánské rozhovory 2008 – piaristé*, Slaný 2009, s. 30–36.

² Celkový výklad o filozofii v Čechách v prvních staletích novověku viz: SOUSEDÍK, S., *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha, Vyšehrad 1997.

³ Srov. např. titul *Collegii Complutensis Disputationes in Dialecticam*, New York 1977 (podle vydání v Lyonu z roku 1668). Termín „dialektika“, jak je používán ve scholastických filozofických kurzech,

Zatímco druhý spis, o němž bude řeč níže, zahrnuje 12 traktátů, *Phosphorus* je tvořen pouze jediným traktátem rozděleným do kvestií a artikulů. Titul jediného traktátu vyjadřuje již daleko věcněji obsah spisku: *De tribus mentis operationibus*, „O třech úkonech mysli“. Tři úkony jsou vyloženy ve třech kvestiích, které tvoří celý traktát. Předem si můžeme prozradit, že první mentální úkon je vyjádřen zhruba řečeno slovem či souslovím, druhý úkon je vyjádřen výrokem (tvrzením, resp. popíráním), třetí úkon pak obnáší úsudek složený z výroků.

Nyní k první kvestii. Prvním úkonem mysli (od s. 3) je „prostý postřeh“, *simplex apprehensio*, Ladislav má na mysli např. pojem. Jelikož však pojmy jsou vyjádřeny ve „znameních“ (*signa*), nejprve se v náznaku seznamme s teorií „znamení“. Ladislav nabízí Tomášovu definici znamení jakožto něčeho, co když poznáme, poznáme v tom něco jiného.⁴ (Např. když uslyšíme slovo, poznáme v něm něco jiného, něco, co není slovo, totiž věc, kterou chce mluvčí slovem vyjádřit.) Scholastická tradice dělí znamení na znamení přirozené (*signum naturale*) a znamení konvenční (*signum ad placitum*). Ladislav dává za příklad přirozeného znamení sténání, které je znamením bolesti, a tleskání přirozeně vyjadřující radost. Konvenčními znameními jsou např. slova. A právě slova (nikoli věty) jsou znameními, která nás nyní zajímají, znameními našich „prostých postřehů“.

„Prostý postřeh“ je takový mentální úkon, který – jak vysvětluje Ladislav – *neobnáší tvrzení ani popírání*. Jedná se tedy o úkon, jehož obsahem či „předmětem“ (*obiectum*) je to, co bývá zastoupeno či vyjádřeno *nevýrokovým* jazykovým celkem: „znamením“ ve smyslu nevýrokového slova nebo i sousloví (daného jazyka). (Abychom této úvaze lépe porozuměli, rozlišme pojem a slovo: např. *tentýž* pojem „člověk“ je vyjádřen *různými* slovy neboli „znameními“: „homo“, „člověk“, „Mensch“ – atd. dle příslušného jazyka.) Máme-li na mysli pouhý pojem (např. pojem „člověk“), ještě nic netvrdíme ani nepopíráme.

Víme tedy, že výrazy „prostých postřehů“ jsou nevýroková slova. Tento poznatek zbývá upřesnit: nejde o jakákoli nevýroková slova. Ladislav jmenuje (obecný) termín, jméno a sloveso: *terminus, nomen, verbum*. Jedná se o typy výrazů „kategorématických“, čili takových, které *samy o sobě něco označují*, Ladislav dává za příklad termín „člověk“ (v latinském textu samozřejmě „*homo*“). Stranou musí zůstat výrazy „synkategorématické“, čili takové, které samy o sobě (bez kontextu) nic neoznačují, Ladislavovým příkladem je mimo jiné výraz „některý“: v takových případech se nejedná o předmět „prostého postřehu“, nýbrž jen o jazykovou „pomůcku“ k vytváření vyšších jazykových celků, totiž *výroků* (např. „*některý* člověk je filozof“).

samozřejmě nemá nic společného s dialektikou hegelianskou či marxistickou, nýbrž odkazuje ke koncepci Aristotelově.

⁴ *De veritate* q. 9 a. 4 ad 4 (*Quaestiones Disputatae de Veritate*, ed. Leonina, t. 22, Roma 1976).

Termíny, resp. slova mohou existovat ve třech formách (s. 5): v mentální, vokální a psané podobě (termín můžeme myslit, resp. představit si, dále jej můžeme vyslovit, napsat). Termíny, které označují pouze jednu přirozenost a nic více, jsou nesložené (*incomplexa*), např. termín „člověk“, jiné termíny k přirozenosti něco přidávají, jedná se o termíny složené (*complexa*), např. termín „učený člověk“. (Ale pozor, stále se jedná o *prostý postřeh*, tedy nikoli o *tvrzení* jako např. „některý člověk je učený“ nebo „existuje učený člověk“ či jiné podobné.)

Termín může být jednoznačný (*univocus*), víceznačný (*aequivocus*) nebo analogický (*analogus*) (od s. 6). Ladislavovým příkladem víceznačného (ekvivokálního) výrazu je latinské slovo *Gallus*, které znamená totéž co české „kohout“, avšak rovněž „Gal“ (potomek keltských kmenů na území Francie). Příkladem analogických výrazů jsou „transcendentální“ pojmy, totiž pojmy přesahující aristotelské kategorie čili přesahující nejvyšší pojmové rody. Po vzoru Tomáše Akvinského vypočítává Ladislav pojmy: věc (*res*), jsoucno (*ens*), pravdivé (*verum*), dobré (*bonum*), něco (*aliquid*) a jedno (*unum*). Podle tomistů cokoli, co jen *jest* (vše napříč kategoriemi), a nakolik to *jest*, je věc, jsoucno, pravdivé (principiálně poznatelné), dobré (zlo je nedostatek, popření bytí) atd. Jedná se o pojmy *analogicky* uplatnitelné ve *všech* rodech jsoucna.

Dále Ladislav pojednává o typech pojmů, o „predikabilích“ (*praedicabilia*), o kterých budeme později ještě hovořit a mezi něž patří také rodový pojem čili „rod“ (*genus*) (s. 9). Nejvyššími pojmovými rody jsou již zmíněné kategorie, *praedicamenta*. Opravdu, podle Aristotela a jeho následovníků (mezi něž patří i Ladislav) je nejvyšších rodových pojmů (kategorií) vícero, jsou to zejména: substance, kvantita, kvalita, vztah (*relatio*), činnost (*actio*), trpnost (*passio*), umístění (*ubi*), časové zařazení (*quando*) atd.

Druhá kvestie (od s. 13) je věnována „druhému úkonu myslí“, tedy soudu, resp. výroku (*propositio seu enunciatio*). Ladislav definuje výrok jako řečový či jazykový celek (*oratio*), který je schopen nést pravdivostní hodnotu, tj. být pravdivým nebo nepravdivým („*oratio veri vel falsi significativa*“). Pouhé slovo (např. „člověk“) sice něco znamená, ale nic netvrdí, nemůže být pravdivé ani nepravdivé. Naproti tomu výrok (např. „každý člověk je smrtelný“) je s to být pravdivý či nepravdivý. Ladislavovými příklady jsou zcela elementární výroky jako „Petr je člověk“, „Pavel je řeholník“, „Petr je šlechtic“. Jde o singulární predikativní výroky, totiž výroky, v nichž se vlastnost přisuzuje jednotlivině (takové výroky tvoří základní výrokové elementy ve stavbě logiky).

Ladislav mimo jiné prezentuje teorii supozice (*suppositio*) (od s. 18). Supozicí míní pozici termínu, významové postavení, v kterém (termín) zastupuje označovanou věc (*positio termini loco rei significati*). Termín může zaujmout supozici „prostou“ (*simplex*), nebo „věcnou“ (*realis*). Při *prosté supozici* termín zastupuje *sebe sama*. Např. řekneme-li, že „člověk“ je obecný termín,

resp. že „člověk“ je druhový pojem („*homo est species*“), pak nehovoříme o lidech, nýbrž právě o termínu „člověk“. Všimněme si, že přísudek „druh“ (*species*) se zde nepřipisuje lidským bytostem, nýbrž pojmu „člověk“. Takový přísudek čili predikát je proto pojmem „druhé intence“ (*praedicatum secundae intentionis*), neboť nevyovídá o samotných skutečnostech, např. o lidech (pak by byl pojmem „první intence“), nýbrž jen o termínech, resp. o pojmech, kterými je skutečnost označována, resp. reprezentována. Scholastická distinkce, kterou nám zde Ladislav předkládá, se někomu může zdát příliš subtilní a neužitečná. Dovolím si proto poukázat na její nemalý význam pro logiku. Vezměme úsudek: *Člověk je obecný termín, Petr je člověk, tedy Petr je obecný termín*. Avšak Petr není obecný termín, nýbrž jednotlivec. Nicméně oba předpoklady (premisy) úsudku jsou pravdivé. Co je zde špatné? Inu termín „člověk“ suponuje v první premise „prostou“ supozici (zastupuje sám sebe), zatímco v druhé premise supozici „věcnou“ (označuje se jím jednotlivec Petr). Je tedy třeba se varovat toho, abychom obě supozice mísili v jednom úsudku, musíme je dobře rozlišovat. (Tato či obdobná distinkce je ostatně velkým tématem i v moderní analytické filozofii,⁵ a to z mnoha závažných důvodů.)

Konečně se Ladislav dostává k aristotelskému popisu *vztahů mezi výroky* (od s. 20). Typy výroků, o něž jde, jsou: výrok kladný obecný, kladný částečný, záporný obecný a záporný částečný. Za příklad obecného kladného výroku v našem textu slouží výrok: „každý člověk je smrtelný“, příkladem částečného kladného výroku je výrok: „některý člověk je smrtelný“. Zápornými protějšky jsou výroky: „žádný člověk není smrtelný“ a „některý člověk není smrtelný“. Mezi kladným obecným a záporným obecným výrokem je vztah „kontrární“, tj. výroky nemohou společně platit, ale mohou být společně nepravdivé. Mezi kladným částečným výrokem a záporným částečným výrokem je vztah „subkontrární“, neboť oba výroky mohou společně platit, avšak nemohou zároveň neplatit. Mezi obecným kladným a částečným záporným výrokem je vztah „kontradiktorní“: nemohou ani zároveň platit ani zároveň neplatit. Kontradikce je rovněž mezi obecným záporným a částečným kladným výrokem. Ladislavovi žáci a redaktoři textu vyvedli tuto nauku v ilustraci, vedle textu nacházíme tradiční nákres „logického čtverce“ (ovšem v podobě obdélníka).

Když Ladislav se studenty probral nauku o termínu a o výroku, věnuje se ve třetí kvestii problému úsudků čili argumentů (od s. 24), dostává se tedy ke „třetímu úkonu myslí“. Argument není prostým výrokem, nýbrž je zřetězením výroků, ve kterém poslední výrok jakožto závěr (konkluze) vyplývá z výroků předchozích (z premis). Ladislav předvádí všechny tradiční podoby

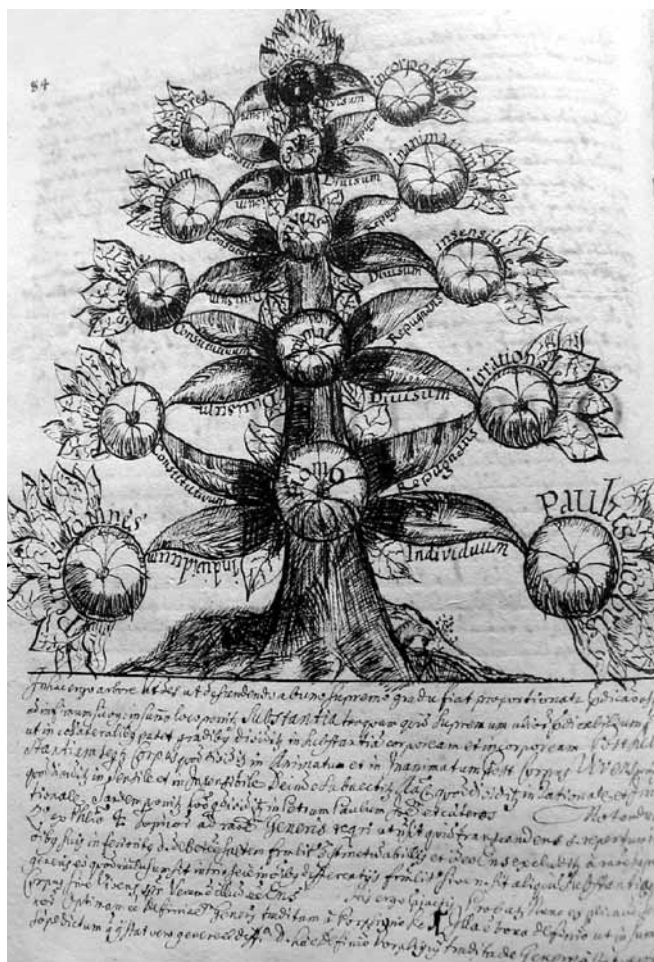
⁵ Distinkci mezi věcnou a prostou supozicí odpovídá moderní distinkce mezi objektovým jazykem a metajazykem. Distinkci mezi první a druhou intencí odpovídá moderní distinkce mezi predikáty prvního a druhého řádu.

aristotelsky pojatých úsudků neboli sylogismů (*barbara, celarent...*), avšak tuto nauku zde nebudeme rozvádět. Jednotlivé „mody“ sylogismu se liší distribucí výše popsaných typů výroků (obecný kladný atd.) v rámci svých dvou premis a závěru. Závěr celé kwestie je tvořen pasáží o klamných úsudcích (*de fallaciis*) (s. 32–34).

Druhý spis obsažený v našem manuskriptu (od s. 35) nese titul „*Zodiacus Solis Aquinatici*“, čili „Zvěrokruh akvinátského slunce“. Zvěrokruh je pojmem astrologickým, týká se – jak známo – hvězdných „znamení“. Chce-li současný člověk dát svým úvahám kosmickou dimenzi, přemýšlí např. o rozpínání vesmíru, avšak v případě člověka 17. století, jehož astronomické povědomí bylo daleko omezenější a spíše astrologické, mohla být „kosmická fascinace“ vyjádřena právě použitím představy zvěrokruhu. Mladí redaktoři Ladislavových přednášek snad

Obr. 47 PHOSPHORUS SOLIS AQUINATICI. Rukopis přednášek ze scholastické filozofie podle sv. Tomáše Akvinského (* 1225, † 1274), které konal ve Slaném Ladislav a S. Wenceslao. V letech 1677–1679 je pak zapsali jeho žáci Ludvík a S. Francisco, Kornelius a S. Henrico, Bartoloměj a S. Josepho, Leonard a S. Valentino, Kryštof a S. Carolo Borromaeo a Fabián a S. Sebastiano. Rukopis dedikovali slánskému děkanu Jiřímu Vojtěchu Bláhovi († 1680), což vyplývá z velké perem kreslené přílohy (obrázek vlevo nahoře) na začátku svazku. *Phosphorus Solis Aquinatici seu Praecursus Summulisticus, continens compendio ea, qua Universa Dialectica Divi Thomae Aquinatis fusius comprehendit*, [Slaný] 1677–1679. Knihovna slánských piaristů, sign. P 136, stará sign. O e 2.

chtěli symbolicky naznačit kosmický a univerzální rozměr tomistické filozofie, avšak po věčné stránce nemá zvěrokruh s předkládanými naukami vůbec nic společného. Kompletní titul spisu zní: „Zvěrokruh akvinátského slunce sestávající z dvanácti znamení, neboli filozofický kurz sestávající z dvanácti traktátů, vypracovaný v duchu božského Tomáše“. ⁶ A redaktoři připojují poznámku, že kurz byl sepsán za dvouletého studia v letech 1678–1679 ve Slaném.

Jak je již z titulu zřejmé, celý spis je rozdělen do dvanácti traktátů nazvaných podle dvanácti znamení zvěrokruhu. Každý z traktátů je rozdělen do kwestí a tyto zas do artikulů. Artikuly napodobují strukturu známou především ze *Summary teologické* Tomáše Akvinského: nejprve jsou vždy uvedeny argumenty oponentů, pak teprve autor nabízí opačné důvody, které podporují jeho vlastní stanovisko. Nemá smysl, abychom se podrobně probírali všemi dvanácti traktáty. Již jsme si udělali obrázek o důkladnosti Ladislavova postupu v uplynulé části věnované spisku „Jitřenka“. Přestože jsme z Ladislavových logických přednášek jen velmi nekompletně a v maximálním zjednodušení něco málo naznačili, mohlo být naše zpřítomnění pro nefilozofa dosti náročné. A nyní se Ladislav chystá v prvních čtyřech traktátech „Zvěrokruhu“

⁶ *Zodiacus Solis Aquinatici conflans signis duodecim seu Cursus Philosophicus constans duodecim tractatibus ad mentem Divi Thomae elaboratus.*

znovu probírat to, co již nastínil v jediném traktátu „Jitřenky“, tentokrát však s daleko větší důkladností. Abychom tedy našeho čtenáře nezahltili, proběhneme „Zvěrokruh“ jen letmo.

První traktát pojednává o logice samé (*de logica secundum se*), o předmětu (*obiectum*) logiky a jejích metodách. „Materiálním“ předmětem logiky jsou mentální úkony (nikoli jen jazykové výrazy, *voces*). „Formálním“ předmětem je jsoucno jakožto myšlené (*ens rationis*) (s. 40). Ladislav se dále táže, zda a čím je logika pro poznání užitečná (s. 47–52). Rozlišuje logiku jako vědu (*logica docens*) od logiky v jejím praktickém použití (*logica utens*) (s. 52–55), načež se podrobně vrací k tématu myšlenkového jsoucna (*ens rationis*) (s. 60–67).

Jelikož podle názoru scholastiků „kdo dobře rozlišuje, dobře učí“, pojednává Ladislav o distinkcích a jejich typech (s. 67–71). Ladislav je spolu s jinými tomisty přesvědčen, že rozdíl může být jen dvojitý: věcný a pomyslný. Jiného názoru byli scotisté (následovníci středověkého myslitele Jana Dunse Scota), přičemž si můžeme připomenout, že někteří významní scotisté, jako Bernard Sannig, vyučovali v 17. stol. i ve Slaném, ve fran-tiškánském klášteře (který je dnes klášterem bosých karmelitánů). Scotisté kladli mezi esenciální charakteristiky věci, např. mezi živočišnost a rozumovost téhož člověka, tzv. „formální distinkci“, jež není rozdílem *reálným*, avšak není ani pouze *pomyslným* odlišením. Živočich a rozumová bytost se dle scotistů v člověku od sebe odlišují „formálně“, nikoli prý sice reálně, avšak ani toliko pomyslně.⁷ Ladislav odpovídá, že ve věci samé nejsou takové charakteristiky aktuálně odlišné, jsou zde odlišné pouze možně (*virtualiter*). Toto možné rozlišení se aktualizuje až v rozumu, jen v rozumu dojde k „oddělení“ (*separatio*) daných charakteristik. Ve skutečnosti však jsou charakteristiky ve svém „nositeli“ pouze *odlišitelné*, nikoli *odlišné*! Příslušná *odlišnost* nastane až v intelektu, kde se ovšem jedná o rozdíl *myšlenkový*, pomyslný (*distinctio rationis*) – jakkoli se připouští, že tento *myšlený* rozdíl má svůj důvod *v povaze samotné věci*. Traktát je uzavřen naukou o abstrakci (*praecisio*) (s. 71–74), Ladislavovi jde především o funkci abstrakce v teologických úvahách.

Druhý traktát (od s. 74) je věnován obecninám (*universalibus*). Ladislav odmítá „platónskou obecninu“ čili ideu (*universale platonicum, idea platonica*), čili obecniny samostatně existující (subsistující). Ladislavovým příkladem je „lidská přirozenost oddělená od všech lidí“, čili platónská idea člověka. Ladislav popírá, že by podstata věcí mohla být od nich *reálně* oddělená (jinak než abstrakcí), že by mohla být oddělená od jednotlivin (*natura separata a singularibus*). Proti scotistům pak hájí tomistickou teorii obecnin, načež pojednává o *obecnině metafyzické* (tj. o obecnině, nakolik vystihuje povahu věci) a *obecnině logické* (tj. nakolik existuje v rozumu, díky čemuž je obecná) (s. 77–80).

⁷ Výklad této scotistické nauky viz: SOUSEDÍK, S., *Jan Duns Scotus, doctor subtilis, a jeho čeští žáci*, Praha, Vyšehrad 1987, s. 55–63.

Obecniny se dělí na pojmy rodové, druhové, na specifické difference, vlastní atributy (*propria*) a logické akcidenty (případky). To je nauka o typech pojmů, o „predikabiliích“ (*praedicabilia*), na kterou jsme již výše narazili a která je nyní Ladislavem podrobně vykládána (s. 82–105). Tato nauka pochází z *Úvodu* (Isagogos) k Aristotelovu spisu *Kategorie*, který napsal Porfyrios (asi 232–304).⁸ Naš manuskript přináší tradiční nákres „Porfyriova stromu“ (s. 84). Jeden z nejvyšších rodů, totiž „substance“, je specifickou diferencí „tělesná“ kontrahován na podřazený rod, kterým je „těleso“. Pojmem „těleso“ a diferencí „živý“ je konstituován podřazený rod „živá (tělesná) bytost“, tímto pojmem a diferencí „smyslově vnímající“ je konstituován pojem „živočich“, konečné difference „rozumový“ udělá z rodového pojmu „živočich“ pojem „člověk“, což je ovšem již pojem druhový (*species*). Druhovému pojmu jsou podřazena individua: Petr, Pavel... Z dalších predikabilií zmíníme vlastní atribut (*proprium*), což je (pojmově uchopená) vlastnost *vždy* náležející *všem* věcem daného typu – a *pouze* jim (*omni, soli, semper*) (s. 103–105).

Třetí traktát (od s. 106) se týká nám již známých kategorií (*praedicamenta*). První kategorie je kategorií substance, ostatních devět jsou akcidenty. Povahou substance (*ratio formalis substantiae*) je, že „stojí pod akcidenty“ (*substare accidentibus*), akcident totiž neexistuje skrze sebe, nýbrž jen v jiném (*in alio existens*) (např. délka jakožto akcident nemůže existovat samostatně, nýbrž jen v nějaké dlouhé věci, v substanci). Substance je jsoucnem o sobě (*ens per se*). Ladislav připomíná nauku Tomáše Akvinského, že Bůh nepodléhá žádné z kategorií (od s. 119), ani kategorii substance. Načež probírá jednotlivé akcidentální kategorie, podrobněji se věnuje kategoriím kvantity, kvality a vztahu (s. 123–140).

Čtvrtý traktát (od s. 140) pojednává o problematice výroků. Zajímavá je otázka po pravdivostních hodnotách, čili po vlastnostech determinované pravdivosti, resp. nepravdivosti (*determinata veritas vel falsitas*). Ladislav se ptá, zda výroky popisující *budoucí* nahodilé události (*futura contingentia*) mají pravdivostní hodnotu (čili zda mají tu vlastnost, že jsou pravdivé nebo nepravdivé) (s. 147 a násl.). Jeho odpověď je záporná. (Má-li Ladislav pravdu, pak např. pokud někdo *před* bitvou u Stalingradu tvrdil, že Němci zvítězí, nebyl *v onen moment* jeho výrok *pravdivý ani nepravdivý*, nepravdivým se stal až teprve díky faktické porážce Němců.) Další partie čtvrtého traktátu je pak věnována problematice vyplývání (s. 152), čili otázce, za jakých podmínek z předpokladů plyne závěr.

Pátý traktát přechází k otázkám (aristotelisky koncipované) fyziky, tzn. filozofie přírody či spíše hmotného světa. Fyzika pojednává o jsoucnu, nakolik je fyzické (*de ente physico*), což zde znamená hmotné. Nejprve

⁸ Porfyrios byl platónik, proto rozpracoval Aristotelovy kategorie pomocí platónské DIAIRESIS na *hierarchii* rodů a druhů. Viz úvod GIRGENTIHO, G. k Porfyriovu spisu, in: PORFIRIO, *Isagoge*, Milano, Rusconi 1995, s. 7nn.

Obr. 48 Sv. Tomáš Akvinský s tradičním slunečním znamením, vyobrazení Fra. Angelica († 1455).

přicházejí na přetřes obecné otázky po povaze a předmětu fyziky jako vědy (s. 157–160). Dále Ladislav uvádí na scénu důležitý aristotelský pojem, totiž „první látku“ (*materia prima*) (od s. 160).

Než budeme pokračovat v probírání Ladislavova kurzu, zastavme se na moment u klíčového Aristotelova pojmu *první látky*. Látka (HYLÉ) je dle Aristotela obecně „to, z čeho něco vzniká“ (TO DE EX HÚ GINETAI).⁹ *První látka* (HYLÉ PRÓTÉ) je to, z čeho hmotné věci *v posledku* jsou, z čeho jsou i samotné nezákladnější prvky.¹⁰ Přibližme si takový typ úvahy následujícím postupem (který bude ovšem z aristotelského hlediska jen nepřesnou a přibližnou pomůckou). Z čeho je tkáň? Z buněk. Buňky jsou dejme tomu z molekul, ty z atomů, atomy z nějakých subatomárních „částic“,¹¹ dejme tomu z hadronů, elektronů. Hadrony jsou z kvarků... Z čeho jsou leptony a kvarky? Jestliže snad z dalších „subčástic“ – z čeho však jsou tyto? I když odhlédneme od moderních nauk o nitru atomu, zdá se, že nechceme-li připustit *regressus in infinitum* (postup do nekonečna), musíme každopádně (spolu s Aristotelem) adoptovat hypotézu *nějakých* prvních „elementů“ hmoty. A z čeho jsou tyto? Z *první látky*,¹² jež na

rozdíl od prvních elementů není již *nijak* (!) blíže (např. kvalitativně) určená, nemá sama o sobě žádnou „formu“ (EIDOS), tj. žádnou určitost (a tedy se nemůže samostatně vyskytovat). První látka je „hmotou v posledku“, je prostě tím, díky čemu je hmotná věc (včetně nezákladnějšího elementu) hmotnou věcí. První látka není postulátem empirické přírodovědy (je principiálně empiricky neověřitelná), nýbrž je výsledkem Aristotelovy *ontologické* úvahy.

Nuže ve věrnosti Aristotelově nauce (ovšem nakolik byla dokreslena Tomášem Akvinským) Ladislav učí, že první látka sama o sobě nejen nemá vůbec žádný formální akt (žádnou určitost), ale že sama nemá ani žádnou aktuální jsoucnost (*actus entitativus*) a že se tudíž samostatně, tj. bez substanciální formy, nemůže vůbec vyskytnout (s. 167). Tím se Ladislav jakožto fyzik staví na tomistické pozice a odmítá nauku, kterou vyslovil Francisco Suárez (1548–1617). Právě Suárez přičítal první látce její vlastní aktuální jsoucnost. Tuto pozici vyhotil Suárezův následovník (a Ladislavův starší současník) působící v Čechách: slavný pražský profesor Rodrigo Arriaga (1592–1667). Podle Suáreze a Arriagy první látka má jakousi vlastní aktuální jsoucnost.¹³

Dále Ladislav pojednává o substanciální formě (od s. 177), s níž teprve první látka tvoří aktuální jsoucnost, substanci. Při vzniku jsoucnosti je forma „vyvedena“ (*educitur*) z potenciality první látky (s. 179). V protikladu k Albertu Velikému se Ladislav domnívá (opět spolu s Tomášem Akvinským), že jednu substanci nemůže tvořit vícero substanciálních forem (tj. že jen jedna forma je substanciální, ostatní jsou akcidentální) (s. 184). Když Ladislav určil, co je látka a co forma, dále uvažuje o celém jsoucnu, jež je z obou těchto principů složeno (*compositum*) (s. 190) a o povaze spojení (*unio*) látky a formy (s. 192).

Tématem šestého traktátu je nauka o příčinách, aitiologie (*de causis*). Po Aristotelově vzoru Ladislav rozlišuje čtyři druhy příčin (s. 201–210). Účinná příčina (*causa efficiens*) je zhruba to, co jsme i my zvyklí nazývat příčinou. Avšak také např. látka je dle aristoteliků jistým typem příčiny, je příčinou materiální (*causa materialis*), zatímco např. substanciální forma je formální příčinou (*causa formalis*). Poslední z typů příčin je příčina účelová čili cílová (*causa finalis*). Ladislav se podrobně věnuje účinné, eficientní příčině (od s. 211), zkoumá při tom

¹³ SUÁREZ shrnul svou filozofii v epochálním díle *Disputationes Metaphysicae* (in: *Opera omnia*, tom. XXV.–XXVI., editio nova, a Carlo Berton – Parisiis, apud Ludovicum Vivès 1877). V *Disputatio* XIII.4.13 tvrdí, že první látka má jsoucnost a aktualitu odlišnou od existence formy („...*materia prima etiam habet in se et per se entitatem seu actualitatem existentiae distinctam ab existentia formae*...“). ARRIAGA Suáreze následuje: první látka podle něj není čistou potencí, nýbrž samostatným jsoucнем („... *fateor libenter materiam non esse puram potentiam, nec esse ens a forma, sed a se ipsa intrinsece*...“ *Cursus Philosophicus*, Antverpy, Officina Plantiniana Balthasaris Moreti 1632, *Disputationes Metaphysicae*, D II. 2. 1, s. 842). Podrobnější výklad viz: SOUSEDÍK, S., Die Lehre von Potenz und Akt in der Philosophie Rodrigo de Arriagas, in: SAXLOVÁ, T. – SOUSEDÍK, S. (ed.), *Rodrigo de Arriaga – Philosoph und Theologe*, Praha, Karolinum 1998, s. 101–111.

⁹ *Met.* VII. (Z) 10, 1032a16n.

¹⁰ *De Generatione et Corruptione* II. 5, 332a1–35.

¹¹ Fyzikové upozorňují, že se nejedná o „částice“ v tom smyslu, jak tento termín používáme pro makroskopickou oblast.

¹² *De Generatione et Corruptione* I. 3–4, 319 a29–b5; *De Caelo* III. 6, 305a21.

poměr mezi První příčinou (*causa prima*), totiž Bohem, a druhotnými příčinami (*causae secundae*), čili příčinami stvořenými. Pokud jde o stvoření příčiny, dospívá Ladislav k závěru, že taková příčina může vyprodukovat substanci jen prostřednictvím produkce akcidentů, nikoli přímo na způsob stvoření (s. 223). Zvláštním typem příčiny je příčina nástrojová (*causa instrumentalis*), která působí jen silou, kterou dostává od hlavní příčiny (*agit per virtutem sibi additam a causa principali*). Od těchto eficientních příčin se pak odlišují „vnitřní“ příčiny jsoucna, totiž látka a substanciální forma, z nichž jsoucno vnitřně sestává (s. 231). S finální příčinou je příbuzná příčina vzorová (*causa exemplaris*) (s. 246), např. nákras, podle něhož řemeslník tvoří.

Sedmý traktát (od s. 248) pojednává o dalších zvláštních tématech fyziky. Jedním z nich je např. kontinuum (spojitě souvislá entita) a otázka reálnosti jeho částí či jeho dělitelnosti do nekonečna (s. 248–259). Dalším problémem jsou otázky umístění objektů v prostoru a reálnosti prostoru (s. 260–270). (Abychom nahlédli zajímavost takových úvah, položme si např. otázku, zda kdyby neexistoval *žádný* fyzikální objekt, zda by vůbec mělo smysl mluvit o jakési „samostatné“ existenci prostoru.) Dalším tématem je pohyb (od s. 271). „Pohybem“ při tom není míněn jen místní pohyb, nýbrž např. i kvalitativní či kvantitativní změna. Pohyb není hotový akt, uskutečnění, nýbrž jen *postupné uskutečňování* nějakého *možného* aktu, tj. aktu, kterého je pohybující se jsoucno „schopno“. Proto Ladislav definuje spolu s Aristotelem pohyb jako akt jsoucna, které je v možnosti, nakolik je v možnosti (*actus entis in potentia prout in potentia*) (s. 272). Pohyb se reálně liší od toho, co se pohybuje (s. 273). Jiným tématem fyziky je působení a přijímání působení, tedy činnost a trpnost (*actio, passio*) (s. 275 a násl.). Konečně do fyziky patří teorie času (od s. 276).

Osmý traktát přináší dobovou kosmologii (*de mundo*) a nauku o elementech hmoty (s. 279–328). Dále nauku o vzniku a zániku (*de generatione et corruptione*), kde Ladislav může využít dříve vyložené pojmy látka a substanciální forma (od s. 328). Vznik a zánik je významným případem pohybu. Dalšími typy pohybu jsou kvantitativní pohyb (*augmentatio*) a intenzifikace kvalit (s. 251–360).

Desátý traktát nabízí nauku o duši (*de anima*) (od s. 366), tzn. filozofickou biologii a psychologii. Duše v aristotelismu není nic jiného než substanciální forma živých (tělesných) bytostí. Ladislav referuje popis duše zakládající se na Aristotelových vyjádřeních: duše je princip, díky němuž jsme živými bytostmi, vnímáme, pohybujeme se atd. (*principium quo vivimus, sentimus, movemur...*) (s. 367). Duše má tři úrovně: vegetativní, senzitivní (smyslovou) a racionální (s. 368). Vegetativní duše je principem života, který mají kromě nás zvířata i rostliny. Senzitivní duši mají kromě nás zvířata, nikoli však rostliny. Rozumovou duši má pouze člověk. V pasážích o vegetativní duši Ladislav probírá mnohé otázky

dobové biologie, které vlastně do filozofie přímo nepatří. Pojednává o složkách živých organismů, jako jsou např. tkáň, nervy, membrány, vlákna, tělesné šťávy, žíly a různé orgány (od s. 378). Senzitivní duše je principem smyslů *vnějších* (hmat, zrak, sluch...) a *vnitřních* (fantazie a jiné nerozumové psychické schopnosti, včetně emotivních schopností) (s. 387). Rozumová duše (od s. 388) přesahuje tělesnou realitu, proto je nesmrtelná (*immortalis*) (s. 390).

Schopnostmi rozumové duševní úrovně je rozum (*intellectus*) a svobodná vůle (*voluntas*) (s. 398 a násl.). Intelkt je v jistém ohledu vznešenější než vůle (s. 400), neboť vůli předkládá předmět jejího chtění: vůle chce, co rozum poznává jako dobré. Obtížné otázce svobodného rozhodování (*liberum arbitrium*) věnuje Ladislav pouhých sedm řádků. Dle Ladislava je svoboda vlastnost naší vůle, díky níž jsme schopni v situaci, kdy je dáno vše potřebné k určitému úkonu, tento úkon buď uskutečnit nebo nikoli (nejsme determinováni k jediné z obou variant) (s. 400).

Jedenáctý traktát je krátký, obsahuje jedinou kvestii. Překvapivé na tomto faktu je, že se jedná o jediný traktát předkládající metafyziku (od s. 400). Ladislav se ve svém kurzu podrobně zabýval logikou a fyzikou (filozofií přírody), metafyziku „vzal na hůl“. Metafyzika pojednává o jsoucnu tak, že *abstrahuje* od jeho materiálnosti či nemateriálnosti, hovoří nikoli o jsoucnu, nakořlík je hmotné, nýbrž o jsoucnu, *nakolik je jsoucnem*. Nejprve tedy Ladislav precizuje pojem jsoucna (*ens*) (s. 401–402), uvádí „vlastnosti reálného jsoucna“ (*proprietas entis realis*) (s. 403–404), které již známe (viz výše náš referát o spisku *Phosphorus*): jde o „transcendentálie“, čili vlastnosti veškerého jsoucna napříč všemi kategoriemi.

Dále Ladislav vysvětluje klíčové pojmy metafyziky, kterými jsou *esence* a *existence*. Esence znamená „povahu“ věci, poznáváme-li esenci, poznáváme, *co* věc je, poznáváme-li existenci věci, dovídáme se navíc, *že* věc skutečně je. Náš filozof si klade otázku, zda se tyto dva principy navzájem od sebe reálně liší (s. 404–407). Odpověď je kladná. Vždyť kdyby existence splývala s esencí, znalost esence by nám stačila k odpovědi na otázku, zda věc existuje. Lze však vědět, *co* nějaká věc je, znát její *esenci* a definici, aniž bychom proto věděli, zda taková věc *existuje*. Esence se tedy od existence skutečně liší. V tomto bodě se Ladislav opět svým příklonem k tomistické tezi vymezuje vůči opačné teorii, kterou hlásali již zmiňovaní jezuité F. Suárez a R. Arriaga.¹⁴

Kratičce Ladislav uvažuje o možnostech přirozeného rozumu poznat Boží existenci (s. 408–409). Žádný důkaz Boží existence však podrobně nerozvádí, zmiňuje „konsens“ národů a poukazuje na fakt, že žádné konečné jsoucno není co do svého bytí nezávislé, že tedy musí existovat (nekonečné) jsoucno, na kterém všechna

¹⁴ SUÁREZ, *Disputationes Metaphysicae* D XXXI.; ARRIAGA, *Cursus Philosophicus – Disputationes Metaphysicae*, D II. 2–3.

(konečná) jsoucna (svět) v posledku závisí, jemuž vděčí za své bytí.

Poslední, dvanáctý, traktát stručně jedná o etice (*de ethica*) (od s. 409). Nacházíme zde mimořádně zřetelný ohlas aristotelského „eudaimonismu“, čili domněnky, že cílem etického jednání je blaženost (*beatitudo*). Blaženost vyžaduje zajišťování prostředků, kterými je zachována (s. 420): toto úsilí lidského rodu je etické. Ačkoli Ladislav hovoří především o blaženosti pozemské, nejedná se o nějaký hédonismus: k zaručování blaženosti je užitečný sebezápór (*abnegatio*), přičemž i blaženost pozemského života v Ladislavových očích souvisí úzce s náboženstvím.

P. Ladislav a S. Wenceslao při své výuce jistě nezamýšlel vytvořit nový originální filozofický systém (jak si to v 17. stol. vědomě předsevzal např. René Descartes), ba dokonce ani nezamýšlel učinit nějaké zvláštní badatelské pokroky v rámci klasického aristotelsko-tomistického systému. Nicméně mnohá témata – zejména z oboru logiky a filozofie přírody – vložil žákům s notnou a znamenitou důkladností.

Na celém Ladislavově kurzu jsou zvláštní následující rysy: (1.) „Nefilozofické“ obohacení kurzu o biologické a jiné spíše přírodovědecké motivy. (2.) Extrémní stručnost metafyzické části v poměru k rozsáhlým výkladům logiky a „fyziky“ (filozofie přírody). (Naopak např. slavný pražský učitel R. Arriaga – o několik let dříve – ve svém kurzu metafyziku nezanedbal.) (3.) Třetí zvláštností je sice aristotelsky, avšak netomisticky „pozemské“ pojetí, které Ladislav předkládá ve své etice. Mohlo by se zdát, že se v těchto třech jmenovaných rysech Ladislavova kurzu předem ohlašuje osvícenství, jež však tou dobou v západní Evropě teprve vzniká. Spíše zřejmě jde o „gymnazijní“ ráz výuky, která se ještě nepouští do metafyzických hlubin a drží se „při zemi“.

Ladislav se nicméně i při své „středoškolské“ ne-metafyzičnosti ve většině otázek drží vyvážených konceptů vycházejících z filozofie Tomáše Akvinského. Vždyť jakkoli náš rukopis nenabízí metafyzické a teologické výšiny Tomášovy nauky, nýbrž zůstává převážně u logických a „fyzických“ spekulací, přeci chtěl být (v pojetí redaktorů) alespoň „světloňosem“ čili školským předstupněm Tomášovy „slunečné“ filozofie.

MGR. DAVID PEROUTKA, PH.D. (* 1970), je členem řádu bosých karmelitánů, vystudoval teologii na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a postgraduálně pak filozofii na Filozofické fakultě téže univerzity; zabývá se aristotelskou a analytickou filozofií a spirituální teologií, je členem redakční rady časopisu *Studia Neoaristotelica*, publikoval články v odborných, filozofických a teologických časopisech.

Hudba slánských piaristů – příprava a realizace hudebního projektu

ROBERT HUGO

Prvotní inspirací projektu „*Hudba slánských piaristů*“ bylo pozvání souboru Capella Regia Praha k účinkování na olomouckém festivalu Baroko 2001. Umělecký vedoucí a dramaturg Tomáš Hanzlík, znalec piaristické kultury, který jako skladatel často přetváří dochovaná řádová libreta v novodobé operní projekty, tehdy soubor požádal o nastudování Svatovojtěšské mše (Missa S. Adalberti) piaristického skladatele Vojtěcha Pelikána. Krátce na to jsem se seznámil s aktivitami odboru kultury úřadu města Slaný a odtud již nebylo daleko k návrhu pořídit nahrávku, která by představila autentickou hudbu zdejší piaristické koleje.

Od základní myšlenky k výsledné podobě však uplynulo několik let a projekt prošel řadou změn. Dramaturgie nebyla na první pohled příliš tvrdým oříškem. Vždyť piaristické hudby je zachováno dost: František Xaver Brix, jehož vynikající skladby jsou ještě dnes na mnohých českých kůrech, byl žákem nedaleké koleje v Kosmonosích a stejně tak lze najít skladby jeho učitele P. Simona Kalouse, kterých dnes existuje kolem stovky. To se týká i Brixova moravského současníka P. Damse Brosmanna.

U těchto skladatelů jsme ale nemohli prokázat jejich vztah ke slánské koleji ani skutečnost, že jejich skladby zde opravdu zazněly. Navíc jsme se chtěli pokud možno co nejvíc přiblížit datu příchodu piaristů do města (tedy roku 1658), protože k 350. výročí této události výsledně celý projekt směřoval. Snažili jsme se proto najít hudbu, která zde zněla v posledních desetiletích 17. a v první polovině 18. století.

Ve Slaném se bohužel nedochoval žádný sebe-menší zbytek přebohatého původního archivu hudebnin, kterými kolej v době baroka disponovala, proto se náš zájem soustředil na jeho jediný pozůstatek – originální rukopisný katalog jejího hudebního archivu. Ten je sice v české muzikologické literatuře velmi často citován, ale v době přípravy projektu byl nezvěstný. Naštěstí se podařilo jej poměrně rychle najít a od jeho záznamů jsme mohli odvíjet repertoár připravované nahrávky. „Slánský hudební inventář“ je neobyčejně zajímavým pramenem k poznání české hudby konce 17. a první poloviny 18. století; je datován rokem 1713, přičemž do něj byly opsány záznamy od konce šedesátých let 17. století (nejstarší jsou z r. 1667) a končí začátkem šedesátých let století osmnáctého. Informuje nás tedy prakticky o celém století hudby – od prvního rozmachu piaristického řádu v Čechách až k období příprav josefínských reforem. Velmi dobře z něho lze například vyčíst, jak se vyvíjel hudební repertoár kolejí a jak si společenství postupně vytvářelo své vlastní řádové skladatele. Piaristé, podobně jako jejich největší rivalové – jezuité, se věnovali pře-

vážně školství a vzdělávání. Vzhledem k tomu, že kněží a zároveň učitelé (opět podobně jako jezuité) se na svých řádových působištích střídali, můžeme předpokládat, že hudba byla ve všech kolejích velmi podobná. Tento fakt potvrzuje např. srovnání slánského hudebního inventáře s inventářem koleje v Kosmonosích. Bratři, kteří působili v českých zemích od r. 1631, se zprvu orientovali na hudbu slavných skladatelů především z okruhu katedrálních a dvorských kostelů – Johanna Heinricha Schmeltzera, Aloysia Brücknera, Antonia Bertalioho a Heinricha Ignaze Franze Bibera. Postupně se objevují čeští a také specificky pražští skladatelé jako Mikuláš Wentzeli, Jan Ignác Vojta, Bernard Artophaeus a další. V této době, tedy ve třetí třetině 17. století, nacházíme již první české skladatele piaristické. Smyslem studia katalogu bylo zjištění možností jak zrekonstruovat část dobové produkce, která by charakterizovala jednak barokní piaristickou hudbu přímo ve Slaném, případně dobovou hudbu českých piaristických kolejí obecně.

Jak bylo již řečeno, měli jsme k dispozici *Missu S. Adalberti* nejznámějšího řádového skladatele 17. století Vojtěcha Pelikána, řádovým jménem P. Adalbert a S. Michaela Archangelo. Toho jsme také zvolili centrální postavou nahrávky. Jeho mše se v opisu Pavla Vejvanovského dochovala v kroměřížském hudebním archivu, což samo o sobě svědčí o autorově velké dobové oblibě, a to i mimo okruh řádových kolejí. Kromě toho je Vojtěch Pelikán pochován v kryptě kaple bývalé slánské koleje, nyní Vlastivědného muzea ve Slaném. Pro úplnost dodejme, že se narodil r. 1643 v Litomyšli, v tamní koleji také působil v letech 1673–1675, poté pracoval ve Slaném (1677–1683), dále v Mikulově a znovu ve Slaném (od r. 1699). Zemřel náhle 29. října 1700 cestou ze Smečna do Slaného. Z více než stovky jeho skladeb doložených v inventářích se kromě již zmíněné mše prokazatelně zachovalo pouze motetto *De Nativitate* (též v kroměřížském archivu). *Missa S. Adalberti* navazuje na tvorbu Adama Michny z Otradovic a byla proto dříve mylně přisuzována Adalbertovu jmenovci, jezuitskému skladateli Karlu Pelikánovi. Na základě hudebního rozboru skladeb obou hudebníků se však podařilo spolehlivě prokázat autorství Pelikána piaristického. Ačkoli tato mše konkrétně v katalogu hudební sbírky uvedena není, je bezpochyby možné ji pokládat za zdejší charakteristickou produkci.

Několik skladeb, které podle nadpisů na obálkách původně patřily na slánský kůr, se nachází v muzeu A. Dvořáka ve Zlonicích. Zřejmě si je vypůjčil ještě v 18. století místní varhaník, aby z nich pořídil opisy, ale nikdy je už nevrátil zpět a noty zůstaly na chrámovém kůru. Z tohoto malého zbytku autentické sbírky jsme vybrali zhudebnění antifony *Alma Redemptoris Mater* mladšího skladatele Jana Offnera (řádovým jménem Wolfgang ab Omnibus Sanctis).

P. Remigia a S. Erasmo, občanským jménem Antonína Mašáta, (* 18. 11. 1692 Pacov, † 1. 2. 1747 Lipník

Obr. 49 Titulní list soupisu hudebnin slánského piaristického kůru z roku 1713.

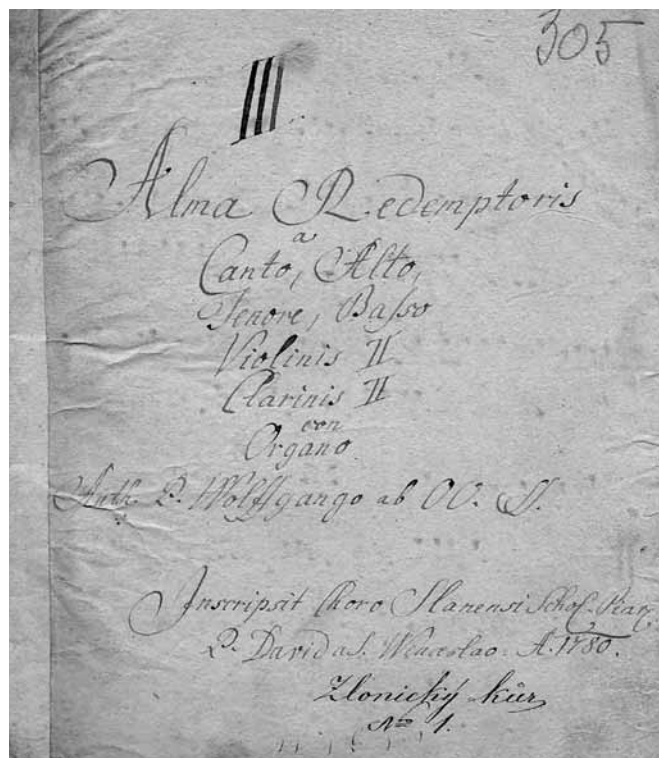
nad Bečvou) objevil již před válkou velký český muzikolog dr. Emilián Trola, který také spartoval několik jeho skladeb. Ačkoli autor není všeobecně znám, jeho skladby jsou technicky skvěle provedené a melodicky i harmonicky neobyčejně invenční. Bezpochyby jej lze zařadit mezi špičkové autory katolického středoevropského baroka. Přitom se kompozici asi věnoval jen okrajově – byl především teologem a filozofem a měl značné jazykové vzdělání (znal mj. řecky a hebrejsky). Některé teologických prací vydal dokonce tiskem a v řádu dosáhl vysokého postavení jako vicerektor, provinční asistent a rektor. Kromě jiných zahraničních cest pobýval i Římě. Z jeho nevelkého dochovaného hudebního odkazu jsme vybrali vynikající offertorium *Jubilare apparenti Domino* – pro svátek Zjevení Páně – opsané v 18. století pro kůr farního a zámeckého kostela v Mělníku, které se nyní nachází v Českém muzeu hudby. Remigiovy skladby jsou v katalogu jedny z nejpočetněji zastoupených. Záznam o tomto offertoriu se nalézá zřejmě v oddíle „Natalitia 1751“ v položce Offertoria V, quorum 4 de Nativitate Domini, quintum De Epiphania (tj. Zjevení Páně).

Více méně náhodou jsme se v době výběru repertoáru setkali s dalším piaristickým hudebníkem, který zůstal české muzikologii utajen, a to zřejmě proto, že

jako rodák z Karlových Varů byl Čechem německé národnosti. Naštěstí však tento P. Andreas Oswald a S. Cecilia, občanským jménem Johann Ferdinand Richter (* 21. 7. 1687 Karlovy Vary, † 25. 2. 1737 Ostrov nad Ohří), vydal tiskem své rozsáhlé nešpory, z nichž jsme použili žalmy *Dixit Dominus* a *Laudate Pueri Dominum* (tato skladba dala také posléze jméno celému projektu) a mariánské kantikum *Magnificat*. Slánská kolej sbírku vlastnila a lze ji najít v inventáři v oddíle „Vesperae Anno 1751“ pod číslem V. – Psalmi Vespertini numero 20, Autore R. P. Osvaldo a S. Coecilia S. P.

Technicky vyspělá a velmi kvalitní Oswaldova hudba byla pro nás asi největším překvapením. Jeho žalmy jsou malými kantátami ve smyslu vrcholného italského baroka, hudební náplň však stylově dokonale koresponduje s českým prostředím. Oswaldovým učitelem byl totiž jeden z nejvýznamnějších skladatelů českých zemí přelomu 17. a 18. stol., současníky uctívaný Johann Caspar Ferdinand Fischer (* 6. 9. 1656 Krásno u Karlových Varů, † 27. 8. 1746 Rastatt). Tento autor, který jako jediný nebyl skladatelem řádovým, však v piaristickém gymnáziu nejprve vystudoval a později s řádem spolupracoval pedagogicky. Ve slánském katalogu patří mezi velmi frekventované autory a dvěma mariánskými skladbami (*Litanie* a *Salve Regina*) uzavřel výběr naší dramaturgie.

Obsazení, původně plánované jako velmi úsporné a ohraničené zprvu dispozicemi Pelikánovy mše (4 zpěváci, 2 housle, 2 violy a varhany), se takto po definitivním výběru skladeb rozrostlo na malý barokní

Obr. 50 Titulní list skladby *Alma Redemptoris Mater* od piaristy Jana Offnera (řádovým jménem Wolfgang ab Omnibus Sanctis), nalezený na zlonickém kůru. Nyní v Památníku A. Dvořáka ve Zlonicích.

Obr. 51 Starosta města Ivo Rubík a Robert Hugo představují v bývalé piaristické kapli na slavnostním koncertu 12. 9. 2008 nové CD „Ludate Pueri Dominum“ s hudbou slánských piaristů.

orchestr s trumpetami a tympány, doplněný chlapeckým sborem.

Nahrávku jsme realizovali v kapli bývalé slánské piaristické koleje, která se na rozdíl od zbytku kláštera zachovala v původním stavu. Toto místo jsme zvolili pro autenticitu prostředí i přes problémy s hlukem, pronikajícím z vedlejší frekventované ulice. Kromě výborné akustiky zde jsou k dispozici i původní barokní varhany, postavené kolem roku 1760 loketským varhanářem Ignácem Schmidtem, svým zvukovým charakterem dokonale odpovídající nahrávané hudbě. Dalším „autentickým“ prvkem byl pražský chlapecký sbor *Pueri Gaudentes*, který svým neobyčejně živým a plastickým projevem dal nahrávce pečeť originality. Předpokládáme totiž, že piaristické školy takovým chlapeckým sborem disponovaly a jeho zvuk byl pro provozovanou hudbu více než typický. Zde jsme se však setkali se zásadním prostorovým problémem. Celý soubor o počtu přibližně 25 účinkujících nebylo možné umístit na kruchtu k varhanám. Zde jsme tedy nahráli jen komorněji disponovanou Pelikánovu mši a ostatní skladby byly realizovány v presbytáři. Je třeba přiznat, že otázku, jak otcové provozovali v kapli skladby s velkým obsazením, jsme dosud uspokojivě nevyřešili.

Obr. 52 Robert Hugo, Capella Regia a Pueri Gaudentes při slavnostním koncertu v piaristické kapli 12. září 2008.

Obr. 53 Capella Regia a Pueri Gaudentes při nahrávání v bývalé piaristické kapli 8.–11. září 2006.

Jak již bylo řečeno, hlavním cílem projektu byla připomínka výročí příchodu piaristů do Slaného, zásadně spojená s historií středoškolského vyučování ve městě. Nelze však nevidět i jeho další rozměry – především nový pohled na hudbu barokních Čech. Ta se totiž stále více jeví jako dosud nevyčerpaná oblast, z níž je možné stále získávat nové podněty a nacházet její dosud skrytá zákoutí. I když přijmeme fakt, že nejslavnější autor nahrávky Johann Caspar Ferdinand Fischer je ve světě již všeobecně uznáván (bohužel spíše jako německý předchůdce klavírní tvorby J. S. Bacha než jako spolutvůrce české chrámové hudby), prvotřídní skladatelé jako Mašát nebo Andreas Oswald na své objektivní zhodnocení ještě čekají. Nezanedbatelný je i aspekt muzikologický. Z nahrané hudby je totiž možné vysledovat jistý „sloh“ nebo „styl“, který se zřejmě udržoval mezi řádkovými komponisty. Je pravděpodobné, že jde o úrodnou půdu, z níž vyrůstá hudba českého klasicismu, zosobněná v tvorbě geniálního Františka Xavera Brixioho.

Na závěr dodejme, že nahrávky se ujalo renomované hudební vydavatelství Supraphon, které jí nejlepším způsobem dopomohlo „na světlo světa“, a to nejen v České republice, ale i v zahraničí. Zároveň bych rád vyjádřil svůj dík všem, kteří se na projektu podíleli,

především Městskému úřadu ve Slaném – reprezentovanému starostou Ivo Rubíkem a Ivo Hornákem, výkonným producentem projektu. Za obětavost při práci v nejrušnějších denních i nočních dobách bych rád poděkoval Vlastivědnému muzeu ve Slaném a jeho ředitelce paní Boženě Frankové, stejně jako všem zúčastněným hudebníkům.

Obr. 54 Robert Hugo za varhanami v piaristické kapli při Slánských rozhovorech 7. října 2008, které byly věnovány 350. výročí příchodu piaristů do Slaného.

ROBERT HUGO (*1962) je absolventem Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Na pražské AMU vystudoval obor hudební teorie. Zároveň na stejné škole studoval hru na varhany u profesora M. Šlechty. V sezoně 1992–1993 působil jako dirigent Národního divadla v Brně. Jako interpret, dirigent i teoretik se již po léta zabývá českým a jihoněmeckým barokem. Výsledkem jeho činnosti jsou zpravidla premiéry děl z této oblasti (rekonstrukce italské barokní opery o založení Prahy, CD se skladbami J. D. Zelenky, A. Michny a další). V roce 1998 pořídil oblíbenou nahrávku České mše vánoční Jakuba Jana Ryby s Magdalenou Koženou pro firmu Deutsche Gramophon. Robert Hugo přednáší na Vysoké škole pro duchovní hudbu v Görlitz (Německo) a na Akademii staré hudby Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1992 vede soubor Capella Regia Praha, s nímž se věnuje převážně české barokní hudbě. Je varhaníkem akademické farnosti v kostele Nejsv. Salvátora v Praze.

Osobní archivní fond Karla Aloise Vinařického

KAROL BÍLEK

Pořadatelé Slánských rozhovorů 2008, konaných při příležitosti oslav 350. výročí uvedení piaristů do Slaného, mne požádali, abych vás seznámil ve zkratce s literární pozůstalostí slánského rodáka a žáka zdejšího gymnázia Karla Aloise Vinařického, která je uložena v literárním archivu Památníku národního písemnictví.

Životními osudy tohoto významného českého literáta a katolického kněze se zde nebudu zabývat, jsou již mnohokrát zpracovány počínaje různými jubilejními články a nekrology přes delší nebo kratší hodnocení v učebních textech české literatury nejrozličnější úrovně až po slovníková hesla. Nejnovější a asi nejvýstižnější je jeho heslo obsažené v právě vyšlém 4. svazku *Lexikonu české literatury*, s. 1352–1358. Autorem je PhDr. Václav Petrbok, Ph.D., a kromě biografických údajů a přehledu díla obsahuje i podrobnou bibliografii Vinařického tvorby a příspěvků o něm. Vedle tohoto Lexikonu bych připomněl snad už jen obsáhlou čtyřdílnou edici Václava Otakara Slavíka a Jana Šafránka s názvem *Karla Aloise Vinařického Korespondence a spisy pamětní*, vydanou v letech 1903–1925 a navazující de facto na dvoudílné *Karla Aloise Vinařického Sebrané spisy veršem i prózou*, editované rovněž Slavíkem v letech 1871–1875.

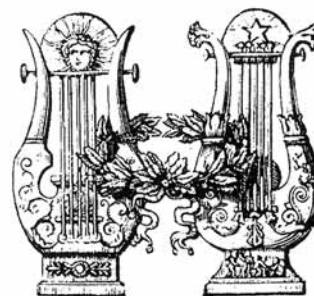
Uvádím tedy jen základní data: Karel Alois Vinařický se narodil 24. ledna 1803 ve Slaném, k rodišti se hlásil i svým pseudonymem Slánský. Navštěvoval zdejší normální školu a piaristické gymnázium, pak pražskou a vídeňskou filozofii a pražský kněžský seminář, v roce 1825 byl vysvěcen. Působil v Praze jako ceremoniář arcibiskupa Chlumčanského z Přestavlk, od roku 1833 byl farářem na Kování u Mladé Boleslavi, v roce 1849 odešel jako děkan do Týna nad Vltavou a po deseti letech se stal kanovníkem na pražském Vyšehradě, kde zemřel 3. února 1869. Psal verše (nejznámější jsou sbírky *Varyto a lyra* a *Sněmy zvířat*), překládal zvláště z antických jazyků, významná je jeho tvorba pro děti, hlavně sbírka veršů *Kytka básniček* (myslím, že kdybychom si zazpívali písničky *Ivánku náš, copak děláš* nebo *Tluče bubeníček*, znali by jeho texty k nim všichni) a jeho čítanky. Ale věnoval se i literární historii a bibliografii, dějinám knihtisku, heraldice, epigrafice, zasahoval do politického dění, byl zakladatelem a redaktorem *Časopisu katolického duchovenstva*, členem mnoha vlasteneckých spolků atd. Patřil k nej přednějších vlasteneckým kněžím doby národního obrození, znal se s většinou jeho představitelů, řadu z nich podporoval (F. L. Čelakovský, P. J. Šafařík aj.).

Písemnosti Karla Aloise Vinařického měly poměrně šťastný osud. Byly uchovány vcelku zásluhou jeho synovce, klasického filologa Václava Otakara Slavíka. Ten je určil k uložení v Národním muzeu, kam se dostaly přičiněním V. O. Slavíka a Jana Šafránka postupně, zvláště

VARITO A LYRA.

Básně a písně

Karla Vinařického.

W Praze 1843.

Obr. 55 Titulní list básnické sbírky K. Vinařického *Varyto a lyra*.

roku 1922 (drobné přírůstky byly zaznamenávány do roku 1954). Zde bylo zřejmě ponecháno jejich základní uspořádání v podobě, v jaké je zanechali Slavík a Šafránek. Pak sdílely osud literárního archivu Národního muzea, s nímž byly přestěhovány roku 1953 na Strahov a v roce 1964 delimitovány do nově konstituovaného literárního archivu Památníku národního písemnictví. Nyní jsou uloženy na jeho pracovišti ve Starých Hradech.

K řádnému zpracování celého osobního archivního fondu Karla Aloise Vinařického došlo v letech 2003–2004. Písemnosti uspořádala a jejich soupis včetně úvodu napsala Mgr. Helena Mikulová, zpracování zrevizovala a evidenční karty i definitivní soupis fondu napsal prom. hist. Karol Bílek. Písemnosti jsou uloženy ve 20 archivních kartonech, fond obsahuje 2809 archivních jednotek zapsaných na 809 evidenčních kartách. Adjustaci provedly kolegyně Jana Pacltová, Liběna Šolcová a Magdalena Šrůtová. Soupis vydal v roce 2004 literární archiv Památníku národního písemnictví ve své edici inventářů pod číslem 1192. Další tři diplomy větších rozměrů jsou uloženy zvláště ve sbírce zvané Velké formáty.

Zbývá otázka úplnosti osobního archivního fondu Karla Aloise Vinařického v literárním archivu Památníku národního písemnictví. Třebaže jsme konstatovali jeho poměrně kompletní zachování, lze se domnívat, že zvláště korespondence s mnoha přáteli byla daleko četnější, ale asi již Vinařickým osobně nebyla v úplnosti uchovávána. Také dokladů chybí celá řada. Snad na tyto ztráty mělo vliv i několikrát Vinařického stěhování.

Nyní můžeme přejít k informacím o obsahu fondu. Jak jsem již uvedl, patří k dobře zachovaným osobním pozůstalostem. Je uspořádán podle jednotného schématu, užívaného v literárním archivu Památníku

národního písemnictví při zpracovávání většiny osobních archivních fondů.

Osobní doklady počínají opisem křestního listu, jsou zde vysvědčení ze studií v Praze a ve Vídni, doklady o působení v roce 1848, jmenování čestným měšťanem Vyšehradu aj. až po poslední vůli a úmrtní oznámení. Najdeme zde též úřední doklady o jeho působení na Kováni, v Týně nad Vltavou i na Vyšehradě.

V obsáhlé přijaté korespondenci můžeme vytipovat několik okruhů pisatelů. Jsou to především přední čeští vlastenci, jako Karel Slavoj Amerling, František August Brauner a jeho choť, František Ladislav Čelakovský, rodina Fričova, Václav Hanka, Josef Krasoslav Chmelenský, Josef Jungmann a jeho syn, Jan Kollár, Josef Jaroslav Langer, Václav Bolemír Nebeský, František Palacký a jeho syn, Václav Staněk a jeho rodina, Pavel Josef Šafařík, Josef František Smetana, Alois Vojtěch Šembera, František Šimáček, Josef Kajetán Tyl a jeho žena, Jan Erazim Vocel atd. Další pisatelé pocházejí z řad vysoké šlechty (Bedřich Berchtold, Ottokar Czernin, Jan Harrach, Karel Chotek, Hanuš Kolovrat-Krakovský, Lev Thun, Karl Anselm Thurn-Taxis, Rudolf Vratislav z Mitrovic aj.) a vysokého katolického, do značné míry vlasteneckého duchovenstva (Augustin Bartoloměj Hille, Jan Valerián Jirsík, Alois Josef Kolovrat-Krakovský, Jan Körner, Václav Michael Pešina, František de Paula Pištěk, Jan Ladislav Pyrker, Bedřich Schwarzenberg, Josip Juraj Strossmayer, Václav Svatopluk Štulc, František Tippmann). Jiný okruh pisatelů jsou jeho přátelé z Jičínska a Mladoboleslavska z dob jeho působení v Kopidlne a na Kováni. Patří sem mj. Josef Václav Černý, Antonín Fährnich, Alois Fináček, Josef Chmela, Václav Kára, Josef Ladislav Kendík, Šimon Karel Macháček, Jan Makeš, Antonín Marek, Antonín Novák, Elisa Schliková, Jan Smrž, František Šír, František Alois Vacek-Kopidlanský, František Vetešník a Vincenc Zahradník. Podobný okruh přátel Vinařického existoval i na jihu Čech – zde byli jeho hlavními představiteli kromě Jirsíka Josef Vlastimil Kamarýt, Vojtěch Lanna, Jan Plánek, František Josef Sláma a František Jaroslav Vacek-Kamenický. S karlovarským lékařem Jeanem de Carro ho pojily společné badatelské zájmy. Nesmíme zapomenout ani na okruh dalších spolupracovníků Časopisu katolického duchovenstva (kromě některých již jmenovaných např. Jan Bílý, Beneš Metod Kulda, František Sušil), na okruh pedagogů a školských pracovníků (Josef Jireček, František Josef Řezáč, Jan Karel Škoda, Josef Wenzig a již uvedený Lev Thun) a na zajímavou korespondenci rodinných příslušníků, jakými byli třeba Jan Krouský, Věnceslav Hála, František Hampeis, Josef Horčice či rodina Vinařických. Velmi často najdeme i odeslanou korespondenci těmito lidem v podobě konceptů, ale i originálů dopisů. Rovněž korespondence s korporacemi je zajímavá a dává možnosti nahlédnout do záležitostí vlasteneckých, pedagogických, náboženských i politických.

Dopisy, kterými těmito pisatelům odpovídal, najdeme často zachované také v jejich osobních archiv-

ních fondech, ať je to v literárním archivu Památníku národního písemnictví, v Archivu Národního muzea či v dalších archivech a muzeích. Jsou to většinou jednotliviny (v literárním archivu Památníku národního písemnictví např. dopisy Karlu Jaromíru Erbenovi, Janu Evangelistu Purkyněmu); pouze ve fondech Františka Palackého a Václava Michaela Pešiny máme zachovány větší soubory.

Pokud jde o vlastní rukopisy Vinařického, nalézáme ve fondu tištěné i netištěné verše a bajky, minimum prózy, drama Jan Slepý. O to více je zachováno rukopisů odborných článků, studií, výpisů a poznámek historických, jazykovědných, geografických, příležitostných atd. Jsou mezi nimi i tři svazky jeho deníků z let 1819–1823 s jeho poznámkami a kresbami. Velké množství výpisů se týká antiky, etnografie, historie, mytologie, jazykovědy, místopisu aj.

Mezi cizími rukopisy se nacházejí verše Antonína Marka, Marie Antonie Pedalové, opisy středověkých textů pořízené Josefem Alexandrem Dundrem atd.

Další část fondu tvoří několik tisků a výstřižků (nejcennější se vztahují k roku 1848), snímek rodného domu a čtyři kresby archeologických a stavebních památek.

K osobnímu fondu Vinařického je připojen i fragment písemností Václava Otakara Slavíka – ty se také vztahují převážně k osobnosti a písemné pozůstalosti Karla Aloise Vinařického, k edici jeho spisů a korespondence a k předání písemností Národnímu muzeu.

Kdo by měl zájem zabývat se osobností Vinařického důkladně, musel by samozřejmě nahlédnout také do dalších archivních fondů. Zajímavý materiál by se jistě našel v archivech a fondech církevních (pražské arcibiskupství, litoměřické a českobudějovické biskupství, vyšehradská kapitula, farní úřady na Kováni a v Týně nad Vltavou v příslušných státních oblastních archivech), v některých rodinných fondech šlechtických (zvláště u Schliků ve Státním oblastním archivu v Zámrsku), v archivu Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze a ve fondech státní a školské správy, uložených v Čechách i ve Vídni (zde jde zvláště o události roku 1848, o organizaci školství a o schvalování učebnic).

Osobnost Karla Aloise Vinařického by si zasloužila důkladného monografického zhodnocení. Tím by se snad zbavila i opakovaného označování nálepkou konzervativního, průměrného autora. První kroky v tomto směru je již možné zaznamenat (Dagmar Blümllová, Václav Petrbok). Jistě by to bylo vhodné téma pro diplomovou či disertační práci. Cesta k ní byla zpracováním jeho osobního archivního fondu v literárním archivu Památníku národního písemnictví otevřena.

KAROL BÍLEK (* 1939), literární historik. Dlouholetý vedoucí detašovaného pracoviště literárního archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech, řada studií literárních a historických z prostředí Českého ráje.

Několik poznámek k výtvarnému umění piaristů v Benešově

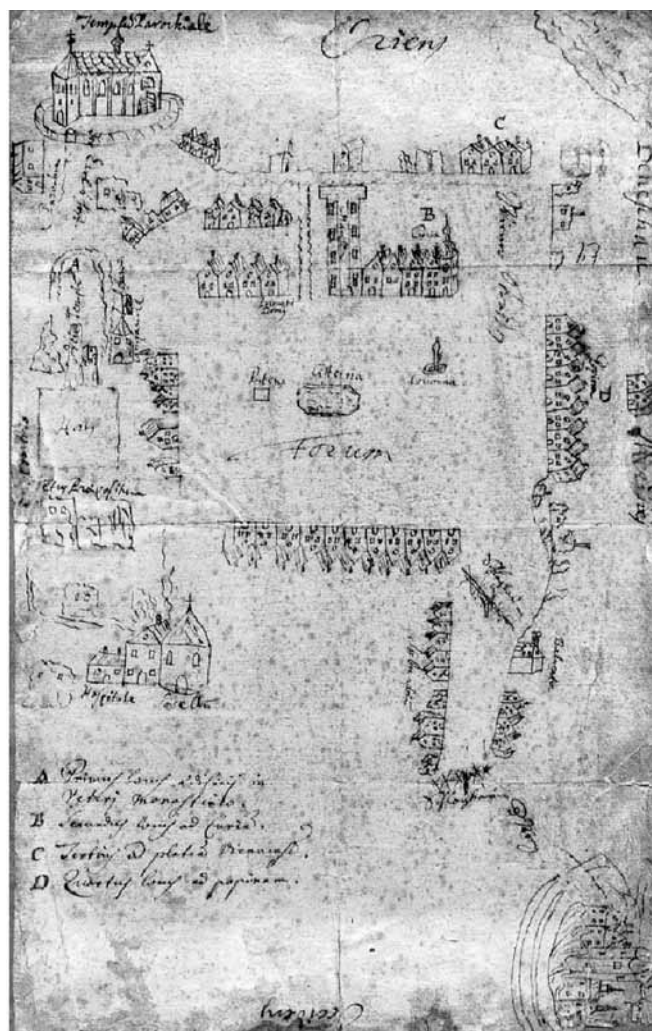
LIBUŠE VÁŇOVÁ

Rozmach piaristického řádu v Čechách a na Moravě od třicátých let 17. století do druhé poloviny 18. století se shoduje s rozvojem barokního umění od jeho raných poloh až po tendence rokokové. Také první pokusy o založení piaristické koleje v Benešově spadají do 17. století, kdy byl majitelem panství hrabě Jiří Ludvík ze Sinzendorfu. Ten usiloval o povznesení města zpuštěného třicetiletou válkou nejen po stránce hospodářské, ale i kulturní. K tomu mělo přispět i založení piaristických škol. S myšlenkou povolat piaristy do Benešova se poprvé můžeme setkat již v roce 1676. Když totiž provinciál řádové provincie Germanie P. Ambrosius Prachovský a S. Ludmila prováděl vizitaci v koleji ve Slaném, setkal se s ním regent konopištského panství František Campion a tlumočil mu přání hraběte ze Sinzendorfu založit v Benešově piaristickou kolej.¹ Mezi lety 1676–1680 postupně došlo k jednání o finančním zabezpečení fundace a k vytipování nejvhodnějších míst pro stavbu koleje. Z té doby (1680) pochází i nejstarší plánek města se čtyřmi nejvhodnějšími lokalitami, které přicházely v úvahu – zřícenina minoritského kláštera Na Karlově, u radnice, nároží vídeňské silnice a náměstí a konečně místo u hospody na nároží náměstí a zámecké ulice.² (obr. 56)

Stavbu však realizoval až další majitel konopištského panství František Karel Leopold Přehořovský z Kvasejovic (1645–1723), nejvyšší mincmistr Království českého a posléze prezident nad apelacemi. Jako nejvhodnější místo pro stavbu se nakonec ukázala jižní (jihozápadní) fronta náměstí při ústí zámecké ulice. Stavbu koleje s chrámem navrhl vynikající architekt italského původu Giovanni Batista Alliprandi (1665–1720), který pro Přehořovského projektoval palác i v Praze.³ Vzhledem k tomu, že vlastní výstavba komplexu budov, podobně jako v Ostrově nad Ohří, nepřesáhla dobu deseti let, zachoval si tento jednotný stavební ráz.⁴ (obr. 57) Vnější fasády koleje jsou velmi jednoduché, minimálně architektonicky členěné. V jižním křídle byl situován refektář se štukovou výzdobou stropu a v patře nad ním knihovna s obdobnou výzdobou. Fasádu rajského dvora zdobí rokokové sluneční hodiny, zhotovené malířem Pavlem Kristiánem Noldingerem (1698–1771). Boční vchod do koleje nese alianční znak Františka Karla

Leopolda Přehořovského z Kvasejovic a jeho druhé manželky Juliány Dorotei Jörgerové z Tolletu.

Kostel z let 1705–1710 byl zbudován na půdorysu řeckého kříže. Fasáda průčelí je členěna lisenami, které přecházejí v horizontální pás pod římsou. V ose středového pole je vstupní portál s jednoduchým ostěním převýšeným kartuší s erbem Jana Josefa z Wrthby a datem 1717. Nad ním je situováno okno a trojúhelný štít oddělený římsou. Rovněž po stranách portálu jsou vždy dvě okna nad sebou, přičemž spodní jsou vždy slepá. Vykrojená nároží – podobně jako v Kuksu – dokládají Alliprandiho schopnost docílit maximálního oživení i monumentální vzcnosti stavby výrazným motivem.

Obr. 56 Plán města Benešova z roku 1680. Foto archiv Muzea Podblanicka.

Střed interiéru je zaklenut placovou klenbou; boční kaple, kněžiště, jehož vítězný oblouk má podobu převýšeného půlkruhu, a podkruchtí je sklenuto valenou klenbou s výsečemi (lunetami). Stěny člení pilastry, které nesou bohatě profilovanou římsu. Interiér kostela si zachoval hodnotné barokní vybavení až do dnešních dnů. V něm se dosud odráží emocionální síla barokního umění s jeho schopností získávat lidské duše. Přesně v duchu výchovných snah piaristů, při nichž byl kladen důraz

¹ BARTUŠEK, V. A KOL., *Piaristé. Tradice benešovské vzdělanosti a kultury*, Benešov, Galerie výtvarného umění 1995, s. 41.

² TYWONIAK, J., *Benešov a Konopiště v minulosti*, Benešov, Městský úřad 1992, s. 159.

³ LEDVINKA, V. – MRÁZ, B. – VLAS, V., *Pražské paláce*, Encyklopedický ilustrovaný přehled, Praha, Akropolis 1995, s. 183–186.

⁴ ZEMEK, M. – BOMBERA, J. – FILIP, A., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1631–1950*, Prievidza, Patria 1992, s. 128.

nejen na exaktní vzdělání, ale i na povznesení kulturní a duchovní prostřednictvím výtvarného umění. Přínos tohoto postoje spočíval především v tom, že řád vytvářel vhodné podmínky a duchovní zázemí pro vznik a šíření kvalitních uměleckých děl, ať již pečlivým výběrem umělců, z nichž mnozí prošli piaristickými školami, či umělců z vlastních řad. (obr. 58)

Obr. 57 Letecký pohled na piaristickou kolej s kostelem sv. Anny od západu. Foto archiv autorky.

Vybavení kostela pochází z různých časových období a je jen logické, že se na jeho vzniku podílelo více umělců. K původnímu vybavení náleží nejspíše kazatelna zdobená na řečništi bíle štafírovanými reliéfy čtyř evangelistů a Krista Dobrého pastýře. Její stříšku pak zdobí plastická skupina Mojžíše přijímajícího desky zákona.

Dva protějškové oltáře sv. Josefa a sv. Jana Nepomuckého, (obr. 59) situované na rozhraní kněžiště a lodi, zhotovil mezi lety 1715–1720 Ferdinand Zelenka z nedalekých Nespek, který pracoval společně se svým synem Janem, a kromě uvedených prací najdeme jeho díla i v kostele sv. Petra v Poříčí nad Sázavou a v kostele Nanebevzetí P. Marie v Choceradech.⁵ Postavy obou hlavních světců v nadživotní velikosti na výše zmíněných oltářích jsou objemově výrazné. Obě charakterizuje kontrapost, přičemž svatý Josef drží nad volnou pravou nohou Ježíška, který se ho přidržuje levou rukou a pravou vztahuje po jablko – symbolu královské moci. Oproti pevně zakotvené postavě sv. Josefa je plastika sv. Jana Nepomuckého hybnější a charakterizuje ji esovitá linie postupující od hlavy skloněné k pravému rameni přes trup k nosné pravé noze. Kříž s Ukřižovaným směřuje úhlopříčně od pravého ramene k levému boku a světec jej jen velmi lehce přidržuje oběma rukama.

Za povšimnutí stojí i plastická skupina Ukřižování z první čtvrtiny 18. století inspirovaná patrně tvorbou Francesca Trevisaniho v boční kapli sv. Kříže. Po stranách oltáře se nacházely, jak je patrné ze starší literatury,⁶

⁵ BLAŽÍČEK, O., *Sochařství baroku v Čechách*, Praha, SNKLHU 1958, s. 159.

⁶ PODLAHA, A., *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okresu benešovském*, Praha 1911, s. 28.

Obr. 58 Interiér kostela sv. Anny. Pohled k jihu. Foto archiv autorky.

sochy sv. Františka Serafinského⁷ a sv. Vavřince (dnes ve sbírkách Muzea Podblanicka) pocházející z první čtvrtiny 18. století.⁸ Ve sbírkách Muzea Podblanicka se nachází i plastika sv. Barbory, která byla původně umístěna v presbytáři kostela a již lze časově rovněž zařadit do první čtvrtiny 18. století.

S výzdobou kostela je spojeno i jméno Josefa Jiřího Jelínka (1697–1776), významného představitele dílny, která byla v období vrcholného tvůrčího rozmachu ve dvacátých až sedmdesátých letech 18. století jedním z nejvyhledávanějších českých barokních sochařských ateliérů – a to jak objednavateli šlechtickými, tak i církevními.⁹ J. J. Jelínek vytvořil pro Benešov nejspíše ve čtyřicátých letech 18. století monumentální plastiky sv. Anny a sv. Jáchyma, dnes uložené ve sbírkách Národní galerie. V červenci 1747, jak vyplývá z analů benešovské piaristické koleje,¹⁰ byla uzavřena smlouva s J. J. Jelínkem z Kosmonos a Prokopem Vyšehledem z Dobrovice na zhotovení oltáře pro Růžencové bratrstvo. (obr. 60) Ti pak v květnu následujícího roku obdrželi finanční vyrovnání za odvedenou práci.¹¹ Jelínek vytvořil plastiky světic (nejspíše sv. Kateřiny Alexandrijské /obr. 61/ a Sienské) a andělů v nástavci oltáře a rovněž i plastiky sv. Josefa a Isidora na protějškovém oltáři sv. Josefa Kalasanského. (obr. 62) Současná literatura¹² zdůrazňuje u čtyř výše zmíněných plastik působení dílenského pomocníka. Naopak andělé v nástavci a dva páry andělů v nástavcích zpovědníků virtuózní provedení a výraznou modelací dokládají mistrovství Jelínkovo.

Hlavní oltář (obr. 63) s inkrustacemi D. Henekopfa zdobí plastiky dalšího významného sochaře a řezbáře – a sice plzeňského rodáka Lazara Widmanna (1697–1768). Umělec ve velké míře pracoval pro Wrtby

⁷ Tato pochází nejspíše z oltáře zasvěceného tomuto světcí; *Annalium domus Benessoviensis a S. Annam* (dále jen ADB I–IV, 1703–1899), III, s. 55.

⁸ VÁŇOVÁ, L., *Piaristické památky ve sbírkách Muzea okresu Benešov*, in: BARTÚŠEK, *Piaristé...* (pozn. 1), s. 101, 102.

⁹ Jelínek, Josef Jiří (1697–1776). *Barokní sochařská dílna z Kosmonos*, katalog výstavy, Praha, Národní galerie 1997, s. 9.

¹⁰ ADB, II, s. 261; za upozornění děkuji dr. V. Bartůškovi.

¹¹ ADB, II, s. 264–265.

¹² Jelínek... (pozn. 9), s. 27, 155, 156.

a jeho práce se zachovaly nejen v Benešově a na Konopišti, ale i v Poříčí nad Sázavou, ve Vrchotových Janovicích a na Jemništi.¹³ Pro benešovské piaristy vytvořil nadživotní postavy sv. Josefa a Jáchyma, (obr. 64) které jsou objemově výrazné a mají pádnost, vážnost a velikost, o jakou v Praze marně usiloval F. I. Platzer.¹⁴ Oltářní nástavec s postavou Boha Otce a anděly a plastiky andělů kolem svatostánku byly vytvořeny dílenskými spolupracovníky.

Obrazy na všech třech oltářích – sv. Anny, (obr. 65) Panny Marie Růžencové a sv. Josefa Kalasanského – jsou v současné době připisovány Felixi Ivo Leichnerovi (1727–1812), rodákovi z Bílovce.¹⁵ Ten po ukončení studií na piaristickém gymnáziu v Příboře studoval na výtvarné akademii ve Vídni, kde byl ovlivněn tvorbou F. A. Maulbertsche a M. Unterbergera. Zde si osvojil výrazově zdrženlivý lyrizující projev, často narativně laděný a obohacený žánrovými motivy, a umocněný měkkou

Obr. 59 Detail oltáře sv. Jana Nepomuckého od F. Zelený, 1715–1720. Foto archiv autorky.

jemně odstíněnou barevností. Ta je patrná i na obrazech benešovských.

Kronika domu benešovských piaristů však nabízí na historii malířské výzdoby poněkud jiný pohled. Z května 1748¹⁶ pochází záznam, v němž se hovoří o tom, že velký obraz pro oltář P. Marie Růžencové zhotoví plzeňský malíř František Julius Lux (1702–1764) a malý

¹³ BLAŽÍČEK, Sochařství... (pozn. 5), s. 223, 224, 226, 227; *Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků renesance do závěru baroka*, II/2, Praha, Academia 1989, s. 727.

¹⁴ BLAŽÍČEK, Sochařství... (pozn. 5), s. 226–227.

¹⁵ SLAVÍČEK, L., Příspěvky k poznání díla Felixe Ivo Leichnera na severní Moravě, in: *Sborník památkové péče v severomoravském kraji*, 1982, č. 5, s. 41, 47; *Dějiny...* (pozn. 13), s. 794; SÝKOROVÁ, M., František Lichtenreiter a jeho tvorba pro strahovské premonstráty, in: *Bibliotheca strahoviensis*, 1997, č. 3, s. 78.

¹⁶ ADB, II, s. 264–265.

pak František Lichtenreiter (1700–1775). Malému obrazu by nejspíše odpovídalo Zmrtvýchvstání Páně v oltářním nástavci. Tento obraz skutečně vykazuje shody – zejména v nepevném postoji a celkovém pojetí postavy – s vyobrazením Krista na obraze Zmrtvýchvstání z farního kostela

Obr. 60 Oltář P. Marie Růžencové: plastická výzdoba od J. J. Jelínka a dílny, 1747; obraz P. Marie F. I. Leichera, 1761. Foto archiv autorky.

sv. Hartmanna v Tannenbergu, který F. Lichtenreiter vytvořil v roce 1731.¹⁷ Lze se tedy domnívat, že autorem benešovského díla je výše zmíněný umělec. Jako autor velkého oltářního obrazu je však v září téhož roku uváděn malíř Michael Pischel.¹⁸ Snad se jednalo o malíře Michala Pischela, kterého uvádí ve svém slovníku Toman.¹⁹

Z 2. března 1749²⁰ pochází zpráva, podle níž byl v Praze navštíven pan František Lichtenreiter, oblíbený novoměstský malíř, a jednáno s ním o zhotovení obrazu

¹⁷ KLAINSCEK, W. – ANTONELLO, A., *I. Lichtenreiter nella Gorizia del Settecento*, Gorizia 1996, s. 52.

¹⁸ „...14/9 Investitum est altare S. Rosarii opera Michaelis Pischl, Investitori Pragensis; cui pro labore datí sunt ex casa congregationis S. Rosarii 210 f...“ ADB, II, s. 265.

¹⁹ „...Pischel Michal. Malíř v Praze I. 1739–1755 předkládá mistrovské dílo. R. 1745 maloval oltářní obraz sv. Antonína Padov. pro farní kostel sv. Kříže v Kosmonosech...“ TOMAN, P., *Nový slovník československých výtvarných umělců*, II. díl, L–Ž, Ostrava, Chagall 1993, s. 278.

²⁰ ADB, II, s. 269.

sv. Josefa Kalasanského. Celková cena byla stanovena na 270 zlatých a malíř obdržel zálohu ve výši 100 zlatých.

O tom, že piaristé nezvelebovali pouze kostel, ale i prostory samotného kláštera, svědčí i zápis z dubna 1747,²¹ podle kterého byl pro refektář objedнан obraz Kristus a Marie z Magdaly v domě farizeově. Aby se pak veřejnost mohla seznámit s nově vytvořenými díly, byla tato vystavena v dubnu 1748 v klášterní zahradě.²²

Zápis z dubna 1760 pak hovoří o tom, že František Adam Trauttmannsdorf, pán na Jemništi, věnoval na obrazy 500 zlatých pod podmínkou, že budou zhotoveny ve Vídni.²³ Z března následujícího roku je pak zápis, v němž se hovoří o tom, že obraz sv. Anny byl objedнан u vídeňského malíře Felixe Leichera,²⁴ složena záloha 300 zlatých a stanoveny rozměry 8 ½ x 4 ½ lokte.²⁵ Ze 4. srpna 1761²⁶ pak pochází zápis, z kterého je patrné, že z Vídne byl dodán malířem Felixem Leicherem obraz pro Růžencové bratrstvo.

V roce 1763 – 28.–30. března²⁷ – byl upravován hlavní oltář; z Vídne byl dodán obraz sv. Anny, upevněny

Obr. 61 Oltář P. Marie Růžencové: detail postavy sv. Kateřiny Alexandrijské od J. J. Jelínka a dílny, 1747. Foto archiv autorky.

Obr. 62 Oltář sv. Josefa Kalasanského: detail plastiky sv. Josefa od J. J. Jelínka a dílny, 1747. Foto archiv autorky.

sochy sv. Josefa a Jáchyma a u nového oltáře byla sloužena první mše. V srpnu téhož roku²⁸ byl pak malířem D. Martinim vyčištěn a zbaven skvrn obraz sv. Josefa Kalasanského. I když ze záznamů vyplývá, že obrazy pro tři výše zmiňované oltáře byly objednány u malířů F. Lichtenreitera a F. I. Leichera, není nikde zmínka, že by F. Lichtenreiter obraz sv. Josefa Kalasanského dodal. Naopak všechny tři obrazy vypovídají svým pojetím, barevným koloritem, ztvárněním postav P. Marie i celkovou kompozicí o tom, že mají jediného autora. To bylo ostatně dokázáno již pracemi L. Slavička a A. Sýkorové.²⁹ Je však možné, že obraz sv. Josefa Kalasanského byl mezi obrazy, které byly darovány do Prahy.³⁰

Poslední dva obrazy Bolestné P. Marie v rouchu dominikánky a portrét P. Glicerie Landrianiho (obr. 66) jsou považovány za práce P. Aegidia Hechta (1664–1726), který byl v letech 1718–1724 rektorem piaristické koleje v Benešově³¹ a po určitou dobu působil jako kaplan a zpovědník hraběte Františka Karla Leopolda Přehořovského. Tutéž funkci pak zastával i ve službách hraběte

²¹ ADB, II, s. 260.

²² ADB, II, s. 264.

²³ ADB, II, s. 394.

²⁴ ADB, II, s. 410.

²⁵ Pokud by se jednalo o pražský loket, byly by rozměry obrazu 5,04×2,66 m a v případě lokte vídeňského (což je pravděpodobnější) 6,61×3,50 m.

²⁶ ADB, II, s. 417.

²⁷ ADB, II, s. 441.

²⁸ ADB, III, s. 5.

²⁹ SLAVÍČEK, Příspěvky... (pozn. 15), s. 47; SÝKOROVÁ, František Lichtenreiter... (pozn. 15), s. 78.

³⁰ ADB, II, s. 418.

³¹ PODLAHA, Soupis... (pozn. 6), s. 28; NEUMANN, A. A., *Piaristé a český barok*, Přerov 1933, s. 131; BARTUŠEK, *Piaristé...* (pozn. 1), s. 54.

Jana Josefa z Wrtby.³² Tehdy měl také patrně nejvíce příležitostí, aby se mohl věnovat svým zálibám, k nimž náleželo malířství, literatura a hudba.

Obr. 63 Hlavní oltář s plastikami sv. Josefa a Jáchyma od Lazara Widmanna, 1763. Foto archiv autorky.

Zajímavý je zejména portrét G. Landrianiho, protože obraz P. Marie byl později přemalován. Výše zmíněný obraz³³ se zachoval ve sbírkách Muzea Podblanicka se sídlem ve Vlašimi ve značně poškozeném stavu a teprve restaurování, které provedla Jitka Musilová, odhalilo kvality obrazu a přispělo k určení zobrazené osoby. Na obraze o rozměrech 1,00×0,80 m z tmavého pozadí vystupuje ovál tvořený nápisovou páskou. V něm je zobrazena polopostava muže oblečeného do černého přepásaného taláru a pláště. Kolem krku má na znamení kajícího zavěšený provaz. Z šedorůžového pozadí vystupuje tvář ostrých rysů s výrazně modelovanými nadočnicovými oblouky, velkýma zavřenýma očima, vystupujícími lícními kostmi, ostrým rovným nosem, zdůrazněnými rty a hranatou bradou. U pravé ruky, z níž pouští růženec, se nacházejí dvě dětsky roztomilé andílčí hlavičky. V pravém horním okraji oválu je červeně provedený znak piaristického řádu, jehož základ představuje monogram MA (Maria), nad ním je koruna prostoupená křížkem a pod ním řecké litery MP – OY, které znamenají

³² BARTŮŠEK, *Piaristé...* (pozn. 1), s. 54, 55.

³³ Inv. č. 1246.

hierogram jména P. Marie. Od znaku směřuje bílý paprsek k hrudi portrétovaného. V nápisové pásce je velmi poškozený text, který se vztahuje k zobrazené osobě. Z textu vyplývá, že se jedná o významného představitele piaristického řádu a spolupracovníka sv. Josefa Kalasanského blahoslaveného P. Gliceria Landrianiho, který žil v letech 1588–1612 a zemřel v pověsti svatosti.³⁴ V pravém i levém dolním rohu jsou dedikační nápisy, z nichž plyne, že obraz nechal zhotovit v roce 1719 Jan Bayer, úředník v Benešově.

Obraz vychází z tradičního barokního pojetí – to se týká především nápisových pásek, dedikačních textů a ztvárnění hlaviček andílků. Naopak vlastní portrét má v podání tváře blíž k modernímu umění. Byl-li autorem opravdu P. Aegidius Hecht, jak vyplývá z písemných zpráv,³⁵ pak se jednalo o výjimečnou osobnost, jejíž malířský rukopis se zcela vymyká dobovému baroknímu pojetí. Bohužel zatím nemáme pro srovnání další práce téhož autora, protože výše zmíněný obraz Bolestné P. Marie byl přemalován.

Obr. 64 Plastika sv. Josefa od Lazara Widmanna, 1763.

Foto archiv autorky.

³⁴ SCHALLER, J., *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen gelehrten Männer aus der Orden der frommen Schulen*, Prag 1799, s. 18.

³⁵ NEUMAN, *Piaristé...* (pozn. 31); ZEMEK – BOMBERA – FILIP, *Piaristé...* (pozn. 4), s. 134; BARTŮŠEK, V., P. Aegidius Hecht, první superior a rektor piaristické koleje v Benešově, in: *Výroční zpráva Gymnázia Benešov za školní rok 1996/97*, Benešov 1997, s. 27.

Tolik zatím k výtvarnému umění piaristů v Benešově. Vzhledem k výběru umělců a ke kvalitě výzdoby lze konstatovat, že v odborné literatuře nebyla tomuto tématu věnována dostatečná pozornost. Zároveň je třeba říci, že celou řadu dalších poznatků, ať už by se týkaly námětů uměleckých děl či jejich autorů, lze získat z letopisů koleje. Ty představují opravdu nevyčerpatelný zdroj informací nejen pro oblast výtvarného umění, ale i pro další obory.

PHDr. LIBUŠE VÁŇOVÁ (*1955), po absolvování pelhřimovského gymnázia a Střední knihovnické školy v Brně nastoupila v roce 1977 jako odborná pracovnice do Muzea Podblanicka. Vystudovala Filozofickou fakultu UK v Praze, obor dějiny umění, a později Teologickou katolickou fakultu UK. Věnuje se románskému, gotickému a baroknímu umění. V daném oboru publikuje.

Obr. 67 Libuše Váňová.

Obr. 65 Obraz sv. Anny na hlavním oltáři od F. I. Leichera, 1761.
Foto archiv autorky.

Obr. 66 Portrét P. Glicerio Landrianiho od P. Aegidia Hechta, 1719.
Foto převzato z restaurátorské zprávy J. Musilové.

OBSAH

Úvod

Řád piaristů dnes
LUKASZ KARPINSKI...5

Slovo redakce
VLADIMÍR PŘIBYL...6

Příspěvky

IVANA ČORNEJOVÁ
Náboženská situace v Čechách v době příchodu piaristů
*Světský klérus a církevní řády...*7

ZDENĚK HOJDA
*Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora...*12

ALESSANDRO CATALANO
Vztah Arnošta Vojtěcha z Harrachu a kongregace řeholních
kleriků Matky boží zbožných škol v rámci pobělohorského
*zápasu o svědomí...*19

MAREK MATĚJEK
*Spiritualita a pedagogika sv. Josefa Kalasanského...*24

VÁCLAV BARTŮŠEK
*Z historie piaristické koleje ve Slaném 1658–1778...*30

VLADIMÍR PŘIBYL
*Nad původními plány slánské piaristické koleje...*37

VÍTĚZSLAV ŠTAJNOCHR
Mariánský obraz Sodálie Zasnoubení blahoslavené Panny Marie
*se svatým Josefem při piaristické koleji ve Slaném...*41

JAN KAŠPAR
*Knihovna bývalé piaristické koleje ve Slaném...*50

DAVID PEROUTKA
Slánský piaristický rukopis obsahující filozofický kurz
*P. Ladislava a S. Wenceslao...*59

ROBERT HUGO
Hudba slánských piaristů – příprava a realizace
*hudebního projektu...*65

KAROL BÍLEK
*Osobní archivní fond Karla Aloise Vinařického...*69

LIBUŠE VÁŇOVÁ
*Několik poznámek k výtvarnému umění piaristů v Benešově...*71

Slánské rozhovory 2008 – piaristé. Kaple Zasnoubení Panny Marie v bývalé piaristické koleji ve Slaném 7. října 2008.

Středočeský kraj

Slánské rozhovory 2008, Piaristé

Sborník příspěvků ke kolokviu
Slánské rozhovory 2008 – Piaristé,
které proběhlo 7. října 2008 v bývalé piaristické
kolejní kapli Zasnoubení Panny Marie.
Vydalo Vlastivědné muzeum Slaný v roce 2009
za přispění Středočeského kraje.

Příspěvky uspořádali a sborník sestavili
© Dana a Vladimír Přibylí, 2009

Z písma Jannon Text Moderne a John Sans
z 1. střesovické písmolijny vysázel
© Ivo Horňák, 2009

Fotografie © Jiří Jaroš, Ivo Horňák 2008
a autoři článků

Návrh a grafická úprava obálky
© Ivo Horňák, 2009

V nákladu 300 kusů vytiskla v roce 2009
Tiskárna KOČKA, Slaný

Město Slaný, Velvarská 136, 274 53 Slaný
<http://pamatky.slany.cz>

ISBN 978-80-254-5274-5

